

FREUD ALS ETHNOLOOG

DOOR

E. SCHELTS
VAN KLOOSTERHUIS

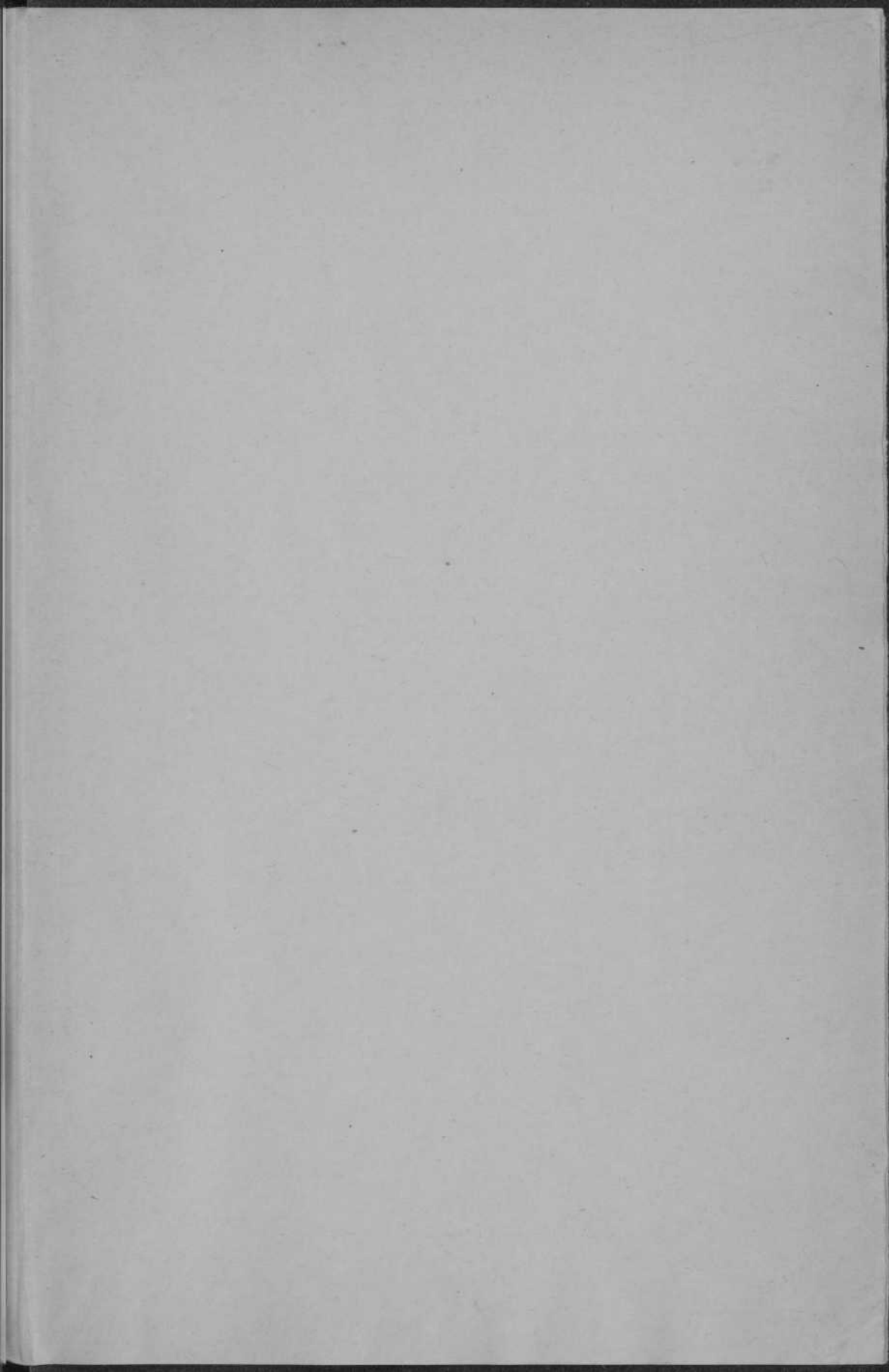
N. V. BOEKHANDEL & UITG. MIJ SWETS & ZEITLINGER
KEIZERSGRACHT 471, AMSTERDAM
1933

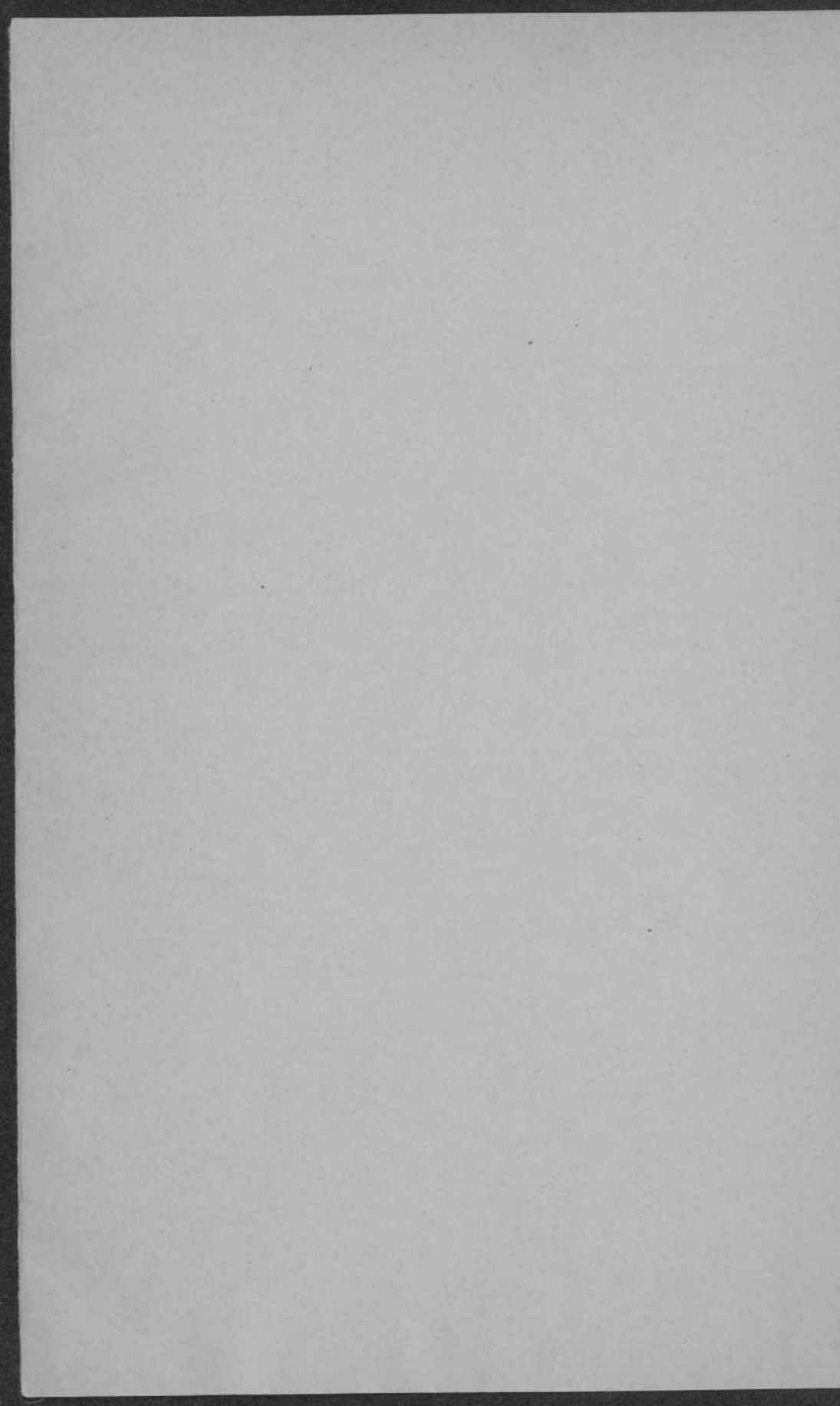
S

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

2087 0868

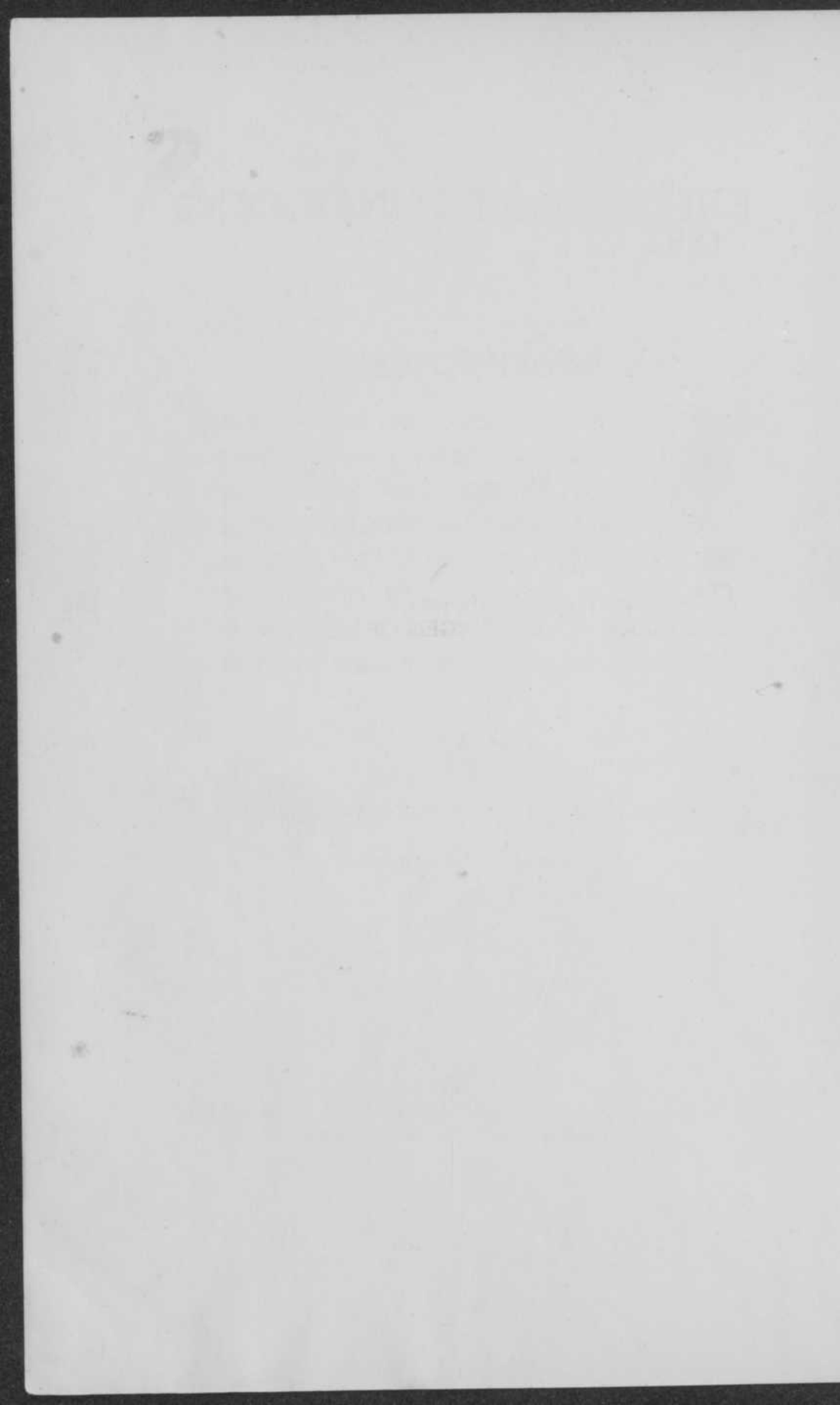

320 131

S

FREUD ALS ETHNOLOOG

FREUD ALS ETHNOLOOG

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN
DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
AAN DE UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM,
OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS
Mr. I. H. HIJMANS, HOOGLEERAAR IN DE FA-
CULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID, IN HET
OPENBAAR TE VERDEDIGEN OP DONDERDAG
6 JULI 1933, DES VOORMIDDAGSTEN TIEN URE,

DOOR

EMMA SCHELTS VAN KLOOSTERHUIS,

GEBOREN TE AMSTERDAM.

N. V. BOEKHANDEL & UITG. MIJ SWETS & ZEITLINGER
KEIZERSGRACHT 471, AMSTERDAM

1933

[Signature]

Hoewel mijn academische studietijd reeds eenige jaren achter mij ligt, wil ik hier een woord van hartelijke dank richten tot hen wier onderwijs aan de Amsterdamsche Universiteit ik heb mogen volgen.

Ik dank U, Professor Steinmetz, Hooggeachte Promotor, voor Uw colleges en seminaar-avonden, die meer voor mij hebben beteekend dan slechts lessen in de vakken, die op de Series achter Uw naam vermeld stonden; en ik dank U voor de belangstelling die U voor mijn proefschrift hebt getoond, en voor de hulp die U mij hebt verleend.

Van allen, wier onderwijs ik heb mogen volgen, zijn slechts weinigen over. U, Hooggeleerde Brugmans, heb ik als leermeester zoowel voor mijn candidaats- als voor mijn doctoraal-examen mogen hebben; steeds zal Uw beminnelijkheid mij bij blijven. Een woord van dank ook past mij hier voor het voortreffelijke onderwijs van de hoogleeraren R. C. Boer en Te Winkel. Ofschoon ik geen eigenlijke leerling mij mag noemen van U, Hooggeleerde Prinsen, houd ik toch Uw leiding in aangename herinnering. Van veel nut zijn mij de lessen van Professor T. J. de Boer, Professor Faddegon en mejuffrouw dr. A. Posthumus gebleken.

Met de waardeerende belangstelling en hulp van vele vrienden en vriendinnen in Nederland en daarbuiten, onder wie ik in de eerste plaats Jettie Frankfort-Groenewegen moet noemen, is dit boekje tot stand gekomen.

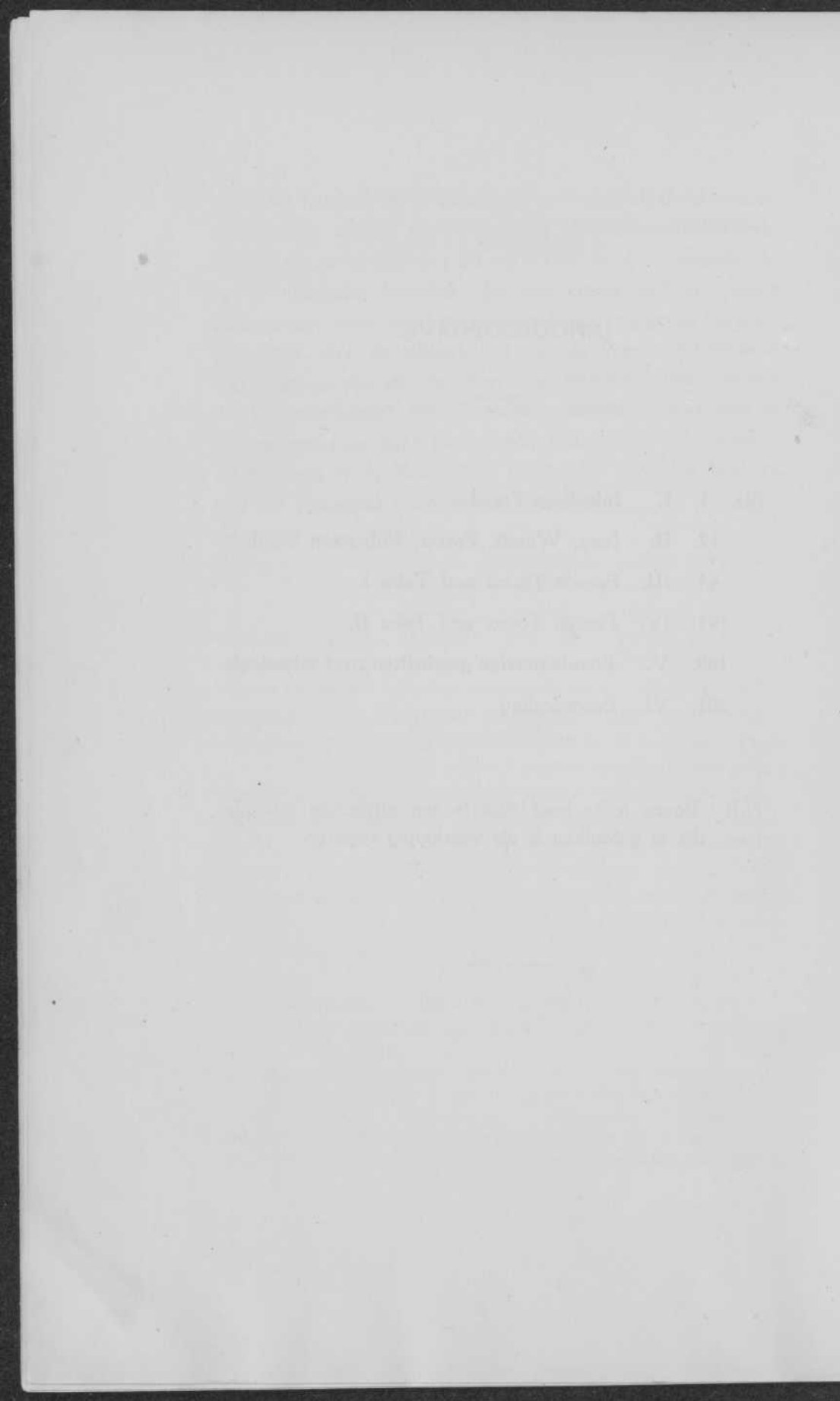
Ten slotte een woord van dank aan de bibliotheken, die mij steeds groote bereidwilligheid hebben getoond; in het

bijzonder herdenk ik de buitengewone vriendelijkheid van de ambtenaren aan de Amsterdamsche Universiteitsbibliotheek. In aangename herinnering zal mij blijven de tijd, doorgebracht op het Britsche Museum, dat zijn ruime zaal en groote boekenschat voor ons vreemdelingen zoo vrijgevig beschikbaar stelt. Ook de bibliotheken van de Psycho-Analytische Vereeniging, van de Psychiatrische Klieniek alhier, en van de Valerius-Kliniek heb ik mogen gebruiken, waarvoor ik hier gaarne mijn dank betuig. Mij rest slechts ook de hulp, mij betoond op de Koninklijke Bibliotheek en op de boekerij van het Koloniaal Instituut, te vermelden.

INHOUDSOPGAVE.

- Blz. 1. I. Inleiding. Freud.
12. II. Jung, Wundt, Frazer, Robertson Smith.
44. III. Freuds Totem und Tabu I.
94. IV. Freuds Totem und Tabu II.
169. V. Freuds overige geschriften over ethnologie.
201. VI. Beoordeeling.

N.B. Boven ieder hoofdstuk is een uitvoerige inhoudsopgave, die te gebruiken is als voorloopig register.

I. INLEIDING. FREUD.

1. Belang van de psycho-analyse: oordeel van Freud 1913, van Marinesco 1923, Bernouilli 1924. 2. Plan van het boekje. 3. Voorloopige definitie van de psycho-analyse.

4. Levensloop van Freud. Kathartische methode. 5. Ontogenetische grondwet ook psychisch geldig. 6. Ontwikkeling der sexualiteit. 7. Overeenstemming tusschen neurotici en normalen. 8. De psycho-analytische „school”.

9. Freuds definitie der psycho-analyse. Sexualiteit en beschaving. 10. Oedipous-complex. 11. Verdrängung en Widerstand. Voorloopig plan van hoofdstuk II.

Freud zei vol trots voor den oorlog: „In den allerletzten Jahren hat sich die psychoanalytische Arbeit darauf besonnen, dasz der Satz 'die Ontogenie sei eine Wiederholung der Phylogenie' auch auf das Seelenleben anwendbar sein müsse, und daraus ist eine neue Erweiterung des psychoanalytischen Interesses hervorgegangen.”¹⁾

Waarlijk, de tijd dat de psycho-analyse slechts een psychiatrische methode was, is voorbij: „actuellement elle embrasse l'ensemble des émotions affectives et émotives, non seulement de l'homme normal et l'homme malade, mais encore de toute l'humanité, au point de vue de son évolution psychique”, klonk het reeds in 1923.²⁾

Geërgerd schreef in 1924 Bernouilli, naar aanleiding van Bachofens symboolleer: „Aber auch die Psychoanalyse ist nicht zuletzt deshalb ohne es zu wissen, in Bachofens System getreten, weil sie den Durchgangsscharakter des Wissens im

¹⁾ „Das Interesse an der Psychoanalyse”, oorspr. Scientia XIV, 1913, p. 240—250, 369—384 (Fransche vertaling Suppl. 157—167, 236—251), Ges. Schr. IV S. 313—348.

²⁾ Dr. G. Marinesco, „Introduction à la Psychanalyse”, Revue Générale des Sciences pures et appliquées XXXIV, 1923, p. 457.

Gegensatz zu dessen Fachbedeutung betont. Jede Betrachtungstheorie der menschlichen Phänomene, die ihren Ausgangspunkt beim Unbewussten und beim Symbol nimmt, wird irgendwie einen Psychismus darstellen, der die Vorbehalte gegen jede intellektualistische Welterklärung als solche in sich vereinigt — und daraus ergeben sich dann Fragestellungen, die sich zu den Fachfragen nicht mittels des besonderen Fachschlüssels Einlasz verschaffen. Man kann also sowohl Bachofens Symbolpsychologie als auch die Psychoanalyse als eine Art Dieterich und Passe-Partout bezeichnen, der über die Kompetenz der eigentlichen Schlüsselbesitzer und Fachinhaber die betreffenden Fächer öffnet und sich so begreiflicherwise ihrem schärfsten Misztrauen und Unwillen aussetzt." ¹⁾

Het citaat uit Bernoulli is lang, maar geeft m.i. wel zeer goed weer wat, zonder verdere kritiek voorloopig op de psycho-analyse, de geïrriteerdheid van zooveel ethnologen veroorzaakte.

Ik stel me voor in de volgende bladzijden te schrijven over wat Freud tot nu met de ethnologie te maken gehad heeft. Ik zal mij bij dit onderzoek (beter ware het misschien te spreken van een verslag) zooveel mogelijk onthouden van de eigenlijke symboolleer, daar de algemeene geldigheid van de symbolen, naar het mij toeschijnt, te onzeker is zoolang niet vastgesteld is dat de „complexen” bij de verschillende rassen en groepen gelijk zijn.²⁾ Voorts zal ik mij trachten te beperken tot die auteurs die in de oogen van Freud rechtzinnig zijn,

¹⁾ A. C. Bernouilli, „J. J. Bachofen und das Natursymbol, ein Würdigungsversuch”, Basel 1924, S. 221—222.

²⁾ Verg. hoofdstuk IV en VI. G. C. Jung heeft herhaaldelijk beweerd dat ieder ras zijn eigen symboliek heeft, o.a. in „Wandlungen und Symbole der Libido”, 1911, in „Versuch einer Darstellung der psychoanalytischen Theorie”, 1913, en in „Die Erdbedingtheit der Seele”, 1927; voornamelijk legt Jung de nadruk op het verschil in symboliek tusschen West-Europeanen en Amerikanen. — Freud heeft zelf in zijn „Selbstdarstellung”, 1924, Ges. Schr. XI S. 119—182, gezegd dat de de symboolleer z.i. niet typisch is voor de psycho-analyse. Uit dit boekje zal ook blijken hoe weinig de symboolleer ter sprake komt bij de ethnologische geschriften van Freud.

omdat ik niet de bedoeling heb een psychologisch, maar een ethnologisch geschrift te leveren, en dus mij niet wensch te begeven in meningsverschillen die geheel op psychologisch terrein liggen.

Wat is nu psycho-analyse? Freud c.s. verstaan er vier verschillende zaken onder: a. een methode van onderzoek naar bepaalde, en wel onbewuste, psychische processen, die op andere wijze niet te bereiken zijn; b. de feiten zoo ontdekt; c. een reeks meeningen over dat onbewuste, gegrond op het zoo verkregen inzicht; d. de toepassing van deze psycho-analytische methode, b.v. therapeutisch.¹⁾

Prof. dr. Sigmund Freud heeft zijn „stelsel”, want zoo mogen we de psycho-analyse in de derde beteekenis wel noemen, langzaam opgebouwd, en nog steeds is hij aan het verbouwen. In zijn „Selbstdarstellung” vertelt hij hierover,²⁾ terwijl „Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung” het aandeel van anderen behandelt.³⁾ Voor ons is het weinig belangrijk hoe de theorie veranderd is voor er eenig verband kwam met de ethnologie. Het volgende zij voldoende.

Freud is geboren uit een Joodsch milieu in 1856.⁴⁾ Zijn vader was in bekrompen financiële omstandigheden, en zoo was Sigmund gedwongen om zijn zuiver wetenschappelijke onderzoekingen onder den bekenden neuroloog prof. Büchner

¹⁾ Verg. J. C. Fluegel, „Theories of Psycho-Analysis” (in „Outline of Modern Knowledge”), 1931, p. 351.

²⁾ 1924, zie blz. 2, aant. 2. Oorspr. in „Die Medizin der Gegenwart in Selbstdarstellungen”, Leipzig.

³⁾ 1914. Oorspr. Jahrbuch für psychoanalytische Forschungen, VI, s. 207—260; ook afzonderlijk in 1924, en in Ges. Schr. IV S. 411—480. De voetnoten zijn in deze twee laatste uitgaven bijgewerkt tot 1924.

⁴⁾ Allerlei levensbijzonderheden geeft Freud verspreid in zijn werken; vooral rijk eraan zijn „Die Traumdeutung”, 1900 (Ges. Schr. II en III), en „Zur Psychopathologie des Alltagslebens”, 1904 (Ges. Schr. IV S. 1—310). Deze gegevens zijn bewerkt door Fritz Wittels, „Sigmund Freud, der Mann, die Lehre, die Schule”, 1924, en door Charles E. Maylan, „Freuds tragischer Komplex, eine Analyse der Psychoanalyse”, 1929. Een kort, helder overzicht vindt men in „Das Jahrbuch der Wiener Gesellschaft”, waarvan ik raadpleegde de jaargang 1929.

te laten varen en zich als practiseerend zenuwarts in 1886 te Weenen te vestigen. In dien tijd had een neuroloog geen andere hulpmiddelen dan hypnose en electrotherapie. Voor de hypnose en haar wonderlijke eigenwijsheden interesseerde Freud zich sterk. Noch Charcot, die in die tijd interessante nieuwheden over hystorie doceerde in Parijs, noch Bernheim of Liébault in Nancy, die de zenuwbehandeling onder hypnose met veel ernst en succes beoefenden, bevredigden Freud. Door zijn vriendschap en samenwerking met den Weenschen huisarts Josef Breuer hoorde hij van deze een wonderlijk geval van hysterie-genezing, waardoor zij samen kwamen tot de z.g. kathartische behandeling (1895 gezamenlijk „Studien über Hysterie“). Nu echter kwam er meeningsverschil tusschen de vrienden: Breuer zag den hysterielijder als van nature abnormaal, terwijl Freud aannam dat de aanleg geheel normaal was, maar dat de patient om de een of andere reden een Abwehrneurose georganiseerd had, die op een bepaalde manier te vernietigen was. Freud was ook al tot de conclusie gekomen door zijn waarnemingen aan zijn patienten dat de sexualiteit een groote rol speelt bij het ontstaan van psychoneurosen. Deze meeningen hangt de psychoanalyse nog aan.

De katharsis bestond in het uitvragen van den patient, die onder hypnose gebracht was, over het ontstaan van zijn ziektesymptomen, wat hij zich in normale toestand niet herinneren kon. Het lukte Freud door vrije associatie, waarbij de patient al zijn invallen eerlijk vertelde, zonder hypnose inzicht te krijgen in het psychische verleden. Steeds bleken hierbij „weerstanden“ te overwinnen (die de hypnose overgesprongen had), die de „verdrongen“ herinneringen verhinderen tot bewustzijn te komen.

Uit deze psychische geschiedenissen kwam Freud tot allerlei meeningen over het wezen en de ontwikkeling der kinderpsyche, en deze inzichten werden later belangrijk voor ons onderwerp: de ontogenese immers was volgens Freud gelijk aan de phylogenese.¹⁾ Het bleek hem dat kleine

¹⁾ Zie ook later hoofdstuk V en VI.

kinderen reeds een zekere sexualiteit vertoonen, die echter, uit den aard, niet genitalisch is, maar gebonden aan bepaalde „erogene zonen”, b.v. de lippen; deze sexualiteit ontwikkelt zich eerst auto-erotisch en openbaart zich vooral „sadistisch-anaal”,¹⁾ om pas later tot het derde stadium te komen van de genitalische sexualiteit. Deze ontwikkeling heeft slechts op die wijze plaats als alles normaal gaat; wij kunnen op ieder oogenblik een fixatie, d.i. stilstand, of regressie, d.i. teruggang, vinden. Freud c.s. onderscheiden vrij scherp drie stadia, n.l. de kindertijd, de Latenz-zeit waarin de sexueele ontwikkeling en belangstelling schijnen te slapen, en de eigenlijke puberteit. Die babytijd is belangrijk niet alleen door zijn sterk autoerotisme (b.v. de moederborst wordt niet door het kind als iets apart beschouwd, maar als deel van het kind zelf, volgens Freud), maar ook door zijn Sexualtheorien en het Oedipus-komplex.²⁾ Merkwaardig is dat het kind dan eigenlijk niet het bestaan van manlijke en vrouwelijke wezens, maar slechts van „normale” en „gecastreerde” zou aannemen.

Deze theorie³⁾ werd opgesteld naar allerlei gegevens uit

¹⁾ Freud heeft dit uitgewerkt in „Character und Analerotik”, Psychiatrisch-neurologische Wochenschrift IX, no. 52, 1908 (Ges. Schr. V S. 261—267). Jones heeft het nog uitvoeriger nagegaan in „Anal-Erotic Character Traits”, oorspr. Journal of Abnormal Psychology XIII, 1918, ook opgenomen in Jones' „Papers on Psycho-Analysis”, 3rd. ed. 1923.

²⁾ Zie: „Die Traumdeutung”, 1900 (Ges. Schr. II S. 257—267; III S. 46); „Der Untergang des Oedipuscomplexes”, Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse X, 1924, S. 245—252 (Ges. Schr. V S. 423—430); „Einige psychische Folgen des anatomischen Geschlechtsunterschieds”, Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse XI, 1925, S. 401—410 (Ges. Schr. XI).

³⁾ Freud heeft herhaaldelijk uiteenzettingen gegeven van zijn theorie. De voornaamste zijn:

Ueber Psychoanalyse. Fünf Vorlesungen, gehalten zur 20-Jährigen Gründungsfeier der Clark University, u. s. w. 1910, Ges. Schr. IV S. 349—406.

Die Geschichte der psychoanalytischen Bewegung, zie blz. 3 aant. 3. Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, 1916—1917, Ges. Schr. VII, S. 1—482.

Verschillende artikelen in grootere werken, als in Marcuse's Handwörterbuch für Sexualwissenschaften 1926, Encyclopaedia Britannica 13th ed.

analysen van volwassenen, maar na 1908 hebben vele kinder-analysen dit alles z.i. bevestigd. Die kindersexualiteit is dus — ik herhaal het even — niet genitalisch, maar een algemeene lust, en deze opvatting treedt maar al te dikwijls op bij zenuwzieken die om de een of andere reden verongelukt zijn in hun normale, genitalisch gerichte, sexueele leven; tot de bekendste afwijkingen behoort wel de homosexualiteit, die allerlei infantiele trekken vertoont.¹⁾

Hier zien wij dus reeds een brug, geslagen tusschen normaal en ziek: wij hebben niet twee geheel verschillende landen voor ons, waarbij de normale de taal van den zieke zelfs niet verstaat, maar een verschil in ontwikkeling als tusschen volwassene en kind.²⁾ Deze meening leidde tot de in

Anderen hebben langzamerhand een bibliotheek bijeen geschreven over de leer. Voor het gemak geef ik een tiental uit de vele :

Ch. Blondel, *La Psychanalyse*, 1924.

J. C. Flügel, *Theories of Psycho-Analysis*, 1931, zie blz. 3 noot 1.

Heinz Hartmann, *Die Grundlagen der Psychoanalyse*, 1927.

Dr. Carl Haeberlin, *Grundlinien der Psychoanalyse*, 1927.

Dr. A. Hesnard, *L'Inconscient*, 1923.

Dr. J. H. van der Hoop, *Nieuwe Richtingen in de Zielkunde*, het onbewuste en de persoonlijkheid, oorspr. 1921, 2de druk 1927.

Ernest Jones, *Psychoanalysis*, 1928, Bann's Sixpenny Library, in ieder opzicht uitstekend.

E. Régis et A. Hesnard, *La Psychanalyse des Névroses et des Psychoses*, 1929.

Th. Reik, *Freud als Kulturkritiker*, 1930.

H. Stoltzenhoff, *Kurzes Lehrbuch der Psychoanalyse*, 1926.

Populairder is Stefan Zweig, *Die Heilung durch den Geist*, 1931, waarin uiteengezet wordt wat Freud voor vele letterkundigen betekend heeft.

Tenslotte: Karl Siebert, *Freuds Theorien in ihrer Entwicklung*, 1928.

¹⁾ Freud, „Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie“, oorspr. 1905, *Ges. Schr.* V S. 1—119.

²⁾ Cf. A. A. Brill, *Introduction to „Freud, On the Psychopathology of Everyday Life“*, 1914, p.v.: „It was while tracing back the abnormal to the normal that Professor Freud found how faint the line of demarcation was between the normal and the neurotic person, and that the psychopathological mechanisms so glaringly observed in the psycho-neuroses and the psychoses could usually be demonstrated in a lesser degree in normal persons.“

leekenkringen zoo bekende „Traumdeutung" (1900) en „Zur Psychopathologie des Alltagslebens" (1904). In de toestand, die kunstmatig door hypnose veroorzaakt kan worden, verkeeren we allen bij verminderde aandacht, b.v. in onze slaap en bij „vergissingen". Zoo meende Freud hiermee de weg van het psychiatrische naar de andere terreinen van het ziele- en geestesgebeuren vrijgemaakt te hebben, want de wetten, gevonden bij de analyses der zenuwzieken, zouden volgens hem ook het normale zieleleven beheerschen.

Ondertusschen was de Weenske psychiater eenzaam gebleven ¹⁾: zijn collega's zagen hem niet voor „vol" aan, zooals hij o.a. vertelt in „Zur Geschichte der psychoanalytischen Bewegung" (1914), en dat heeft hem buitengewoon gegriefd. Toen dan ook Bleuler uit Zürich met zijn assistent C. G. Jung in 1906 kwam, was hij zeer verheugd. Jung was de man van de organisatie van alle aanhangers van Freud in 1908, en ofschoon hij al vrij spoedig „ketter" werd, bleven de congressen en publicaties min of meer een voortzetting van dat eerste congres in Salzburg in 1908. Ferenczi gaf in 1910 de stoot tot de Internationale psychoanalytische Vereinigung, de latere kettters Adler en Stekel richtten het „Zentralblatt für Psychoanalyse" in 1910 op, en de leeken Rank en Sachs in 1912 „Imago", waarin de bijdragen verschijnen die niet medisch zijn.

Freud zelf beschouwt zijn lezingen in Amerika, aan de Clark-universiteit, op verzoek van Stanley Hall in 1909,³⁾ als het bewijs dat hij eindelijk wetenschappelijk au sérieux genomen werd. Kort daarop — ongeveer van 1911 tot 1913 — vielen velen van de jongeren af, b.v. Adler die met zijn Individualpsychologie de laatste jaren in paedagogische kringen veel belangstelling vindt, en Jung die veel abstracter en

¹⁾ Reeds vanaf 1902 had Freud om zich een kring van jongere Weenske artsen; zie „Zur Gesch. d. psan. Bew." 1914, S. 22. uitg. 1924.

²⁾ W. Stekel, „Zur Geschichte der analytischen Bewegung" (Fort-schritte der Sexualwissenschaft und Psychoanalyse II, 1926, S. 539—575), vertelt uitvoerig de meningsverschillen van zijn kant.

³⁾ „Ueber Psychoanalyse, fünf Vorlesungen", enz. 1910. Zie blz. 5, aant. 3.

/9

meer onpersoonlijk en historisch georiënteerd is.¹⁾ Wonderlijk genoeg heeft juist Jung in zijn „Die Bedeutung des Vaters für das Schicksal des Einzelnen“ (1906) aangetoond hoe belangrijk voor iedereen het Oedipuscomplex is, hoe de normale het overwonnen heeft en hoe de zieke eraan te pletter geloopt is.

Wat beschouwt Freud zelf nu als het kenmerk van zijn aanhangers? „Die Annahme unbewusster seelischer Vorgänge, die Anerkennung der Lehre vom Widerstand und der Verdrängung, die Einschätzung der Sexualität und des Oedipuskomplexes sind die Hauptinhalte der Psychoanalyse und die Grundlage ihrer Theorie, und wer sie nicht alle gutzuheissen vermag, sollte sich nicht zu den Psychoanalytikern zählen,“ schreef hij in 1926.²⁾ Laten wij die punten nader bekijken voor we verder gaan.

Met het onbewuste staat en valt de psycho-analyse. Freud heeft eens gezegd dat eigenlijk alle gebeurtenissen in ons zieleleven onbewust zijn, en dat de bewuste de uitzonderingen zijn: „die seelischen Vorgänge (sind) an und für sich unbewusst und die bewussten bloß einzelne Akte und Anteile des ganzen Seelenlebens.“³⁾

Wat de sexualiteit aangaat — maar sexualiteit wordt door Freud c.s. veel gebruikt in beteekenissen die wij er gewoonlijk niet aan hechten, zoodat Jung liever in deze zin het woord „libido“ gebruikt — als tweede hoeksteen geeft Freud: „Dieser andere Satz, den die Psychoanalyse als eines ihrer Ergebnisse verkündet, enthält nämlich die Behauptung, dasz

¹⁾ Over Jung: Joan Corrie, A. B. C. of Jung's Psychology, 1927; J. Cyril Flower, An Approach tot the Psychology of Religion, 1927; Dr. J. H. van der Hoop, Nieuwe Richtingen in de Zielkunde, zie blz. 5 noot 3.

Over het verschil tusschen Jung en Freud, zie o.a.: H. A. Baynes, Freud versus Jung, Brit. Journ. of med. Psychology, VIII, 1928, p. 14—43; John Rickman, On some of the standpoints of Freud and Jung, ibid. p. 44—48.

²⁾ Oorspr. in Marcuse's Handw.b. d. Sex.w. 1926; Ges. Schr. XI S. 213. XI S. 213.

³⁾ Vorl. z. Einf. i. d. Ps.an., uitg. 1930 S. 15.

Triebregungen, welke man nur als sexuelle im engeren wie im weiteren Sinne bezeichnen kann, eine ungemein grosze und bisher nie genug gewürdigte Rolle in der Verursachung der Nerven- und Geisteskrankheiten spielen." ¹⁾ Dit gaat ons betrekkelijk weinig aan, ofschoon we zien zullen dat Freud's cultuurbeschouwingen in het nauwste verband staan met zijn theorie van de genese van de zielsziekten. „Ja noch mehr, dasz dieselben sexuellen Regungen auch mit nicht zu unterschätzenden Beiträgen an den höchsten kulturellen, künstlerischen und sozialen Schöpfungen des Menschengesistes beteiligt sind.

„Nach meiner Erfahrung ist die Abneigung gegen dieses Resultat der psychoanalytischen Forschung die bedeutsamste Quelle des Widerstandes, auf den sie gestoszen ist. Wollen Sie wissen, wie wir uns das erklären? Wir glauben, die Kultur ist unter dem Antrieb der Lebensnot auf Kosten der Triebbefriedigung geschaffen worden, und sie wird zum groszen Teil immer wieder von neuem erschaffen, indem der einzelne, der neu in die menschliche Gemeinschaft eintritt, die Opfer an Triebbefriedigung zugunsten des Ganzen wiederholt. Unter den so verwendeten Triebkräften spielen die der Sexualregungen eine bedeutsame Rolle; sie werden dabei sublimiert, d.h. von ihren sexuellen Zielen abgelenkt und auf sozial höherstehende, nicht mehr sexuelle, gerichtet. Dieser Aufbau ist aber labil, die Sexualtriebe sind schlecht gebändigt, es gesteht bei jedem einzelnen, der sich dem Kulturwerk anschlieszen soll, die Gefahr, dasz sich seine Sexualtriebe dieser Verwendung weigern. Die Gesellschaft glaubt an keine stärkere Bedrohung ihrer Kultur, als ihr durch die Befreiung der Sexualtriebe und deren Wiederkehr zu ihren ursprünglichen Zielen erwachsen würde. Die Gesellschaft liebt es also nicht, an dieses heikle Stück ihrer Begründung gemahnt zu werden, sie hat gar kein Interesse daran, dasz die Stärke der Sexualtriebe anerkannt und die Bedeutung des Sexuallebens für den einzelnen klargelegt werde, sie hat viel mehr in erziehlicher Absicht den Weg

¹⁾ Vorl. z. Einf. i. d. Ps.an., uitg. 1930 S. 16.

ingeschlagen, die Aufmerksamkeit von diesem ganzen Gebiet abzulenken." ¹⁾

Duidelijk blijkt dat Freud allerminst stelling neemt tegen de sublimering der sexueele driften — integendeel, hij meent, dat deze sublimatie noodzakelijk is voor de instandblijving van onze cultuur. ²⁾ Later zullen we zien dat hij meent dat we niet gansch op den goeden weg zijn — maar wie meent dat wel in „bewuste” kringen in deze jaren? of in welk jaar ook? Er zijn maar weinig mensen die nog meenen te leven in le meilleur des mondes.

Nog erger vond men, volgens Freud, het Oedipuskomplex. De Oedipous-sage is welbekend: Oedipous, verlaten door zijn ouders, doodt zijn vader Laïos en huwt met zijn moeder Jokaste; als zij beiden hun zonde inzien, hangt Jokaste zich op en steekt Oedipous zich zijn oogen uit, volgens de ps. an. lieden een symbolische aanduiding voor castratie. Nu beweert Freud dat het knaapje, ongeveer tusschen twee en vijf jaar, als „Object der Zusammenfassung seiner Sexualstrebungen” zijn moeder neemt ³⁾. „Diese Objektwahl nebst der dazugehörigen Einstellung von Rivalität und Feindseligkeit gegen den Vater ist der Inhalt des sogenannten Oedipus-komplexes, dem bei allen Menschen die grösste Bedeutung für die Endgestaltung des Liebeslebens zukommt. Man hat es als charakteristisch für den Normalen hingestellt, dass er den Oedipuskomplex bewältigen lernt, während der Neurotiker an ihm haften bleibt.” ⁴⁾ Wij zullen zien dat Freud zelfs het ontstaan van de beschaving terugvoert op de overwinning van het Oedipuscomplex.

¹⁾ L.c. S. 16 sq. — Over deze wederstanden, zie Freud, „Die Widerstände gegen die Psychoanalyse”, Imago XI, 1925, S. 22—233; Ges. Schr. XI S. 224—235.

²⁾ Zie o.a. „Das Unbehagen in der Kultur”, hier hoofdstuk V.

³⁾ Zie blz. 5 aant. 2, voor nadere literatuur.

⁴⁾ In Marcuse's Handw.b. f. Sex.w. 1926, Ges. Schr. XI S. 201-223.

De naam Electra-complex is wel eens gebruikt om de situatie voor het meisje te kenschetsen, maar dat is nooit populair geworden. We zullen zien dat het meisjes-onderzoek er nogal stiefmoederlijk afgekomen is.

De neurosen zijn dus een gevolg van een conflict over de Sexualstreben. Bij de pogingen tot oplossing van het conflict moeten die in het onbewuste — onderbewuste — gedrongen zaken (door Verdrängung) naar boven gehaald worden; hierbij werken dezelfde krachten, die dat alles vroeger wegdrongen, nu tegen, de z.g. Widerstand.¹⁾

In 1913 legde Freud uit hoe hij zich de toepassing van deze beginselen dacht.²⁾ Niet alleen voor de psychologie, maar ook voor de andere wetenschappen zouden zijn onderzoekingen en beweringen belangrijk zijn: voor de taalwetenschap, voor de filosofie, voor de biologie en de ontwikkelingsgeschiedenis, voor de beschavingsgeschiedenis, de kunstwetenschap, en ten slotte voor de paedagogie. Wat voor de ontwikkelings- en de beschavingsgeschiedenis gedaan heet, hoop ik in de volgende bladzijden weer te geven.

We zeiden reeds dat Jungs „Die Bedeutung des Vaters für das Schicksal des Einzelnen” groote beteekenis heeft gehad voor Freud: hier voor het eerst werd klaar en helder uiteengezet waartoe de psychische biogenetische grondwet zou leiden, en Freud zelf werkte het kort daarna uit aan eenige voorbeelden in zijn „Totem und Tabu”.

Hij deed dit aan de hand van twee autoriteiten, Frazer (Totemism and Exogamy, 1910) en Wundt, wiens methode hij soms bestrijdt. In het volgende hoofdstuk hoop ik het een en ander over hen beiden mede te deelen, evenals over W. Robertson Smith, wiens offertheorie Freud eveneens gebruikt bij zijn verklaring van het ontstaan van het totemisme.

¹⁾ O.a. „Psychoanalyse” en „Libidotheorie”, in Marcuse's Handw. b. f. Sex.w. 1926, Ges. Schr. XI, S 212; „Vorl. z. Einf. i. d. Ps. an”, S. 302—319. uitg. 1930.

²⁾ „Das Interesse an der Psychoanalyse”, zie boven blz. 1, aant. 1.

II. JUNG, WUNDT, FRAZER, ROBERTSON SMITH.

12. Oedipous-complex behandeld door Freud. 13. Jungs „Bedeutung des Vaters für das Schicksal des Einzelnen“. Belang der sexualiteit. 14. Toepassing van de biogenetische grondwet psychologisch, op de godsdienstgeschiedenis der Joden. Toepassing voor het Christendom. 15. Kindersexualiteit en methode van Jung.

16. Freuds uitwerking van de psychologische toepassing van de biogenetische grondwet. 17. Freuds auteurs voor zijn „Totem und Tabu“.

18. Wundt: Völkerpsychologie tegen Individualpsychologie. 19. Algemeene lijn in de ontwikkeling der menschheid. 20. Taak der Völkerpsychologie. Belangrijkheid bij de menschheidsontwikkeling der taal, der mythologie, der zedelijkheid, der religie. 21. Ontstaan van mythen en demonen, animisme. Fetischisme en totemisme. 22. Psychologische verklaring der ontwikkeling van de begrippen. Wundts „Völkerpsychologie“. 23. De vier tijdperken. De primitieve mensch. Het totemisme; 24. voorkomen. 25. verschillende soorten. Exogamie, ontstaan der exogamie, 26. tweedeeling der stammen, 27. Mutterfolge en Vaterfolge, ontstaan van het totemisme, 28. taboe, 29. eten van het totemdier, zielevoorstellingen, 30. vooroudersvereering feesten. 31. Het tijdperk der goden en helden. 32. Het tijdperk der humaniteit. Oordeel over Wundt.

33. M'Lennan en zijn niet-ethnografische georiënteerdheid. 34. Robertson Smith en het totemistische tijdperk. 35. Smiths offertheorie.

36. Frazer en het oordeel over hem. 37. Totemisme en exogamie. 38. Exogamie. Overzicht van „Totemism and Exogamy“. 39. Definitie totemisme. Ontstaan exogamie, volgen M'Lennan, 40. volgens Robertson Smith, Westermarck, 41. Durkheim, Morgan en Frazer. 42. Ontwikkeling van het huwelijk: promiscuïteit, groephuwelijk, leviraat. 43. Freuds plan.

Voor we verder gaan met Freud, moeten we allereerst het dunne boekje van Jung eens bekijken, want het Oedipous-complex is nu eenmaal „die Lokomotive“ geworden, „die die

Psychoanalyse um die Welt gezogen hat." ¹⁾ Freud had het Oedipous-complex behandeld in zijn „Traumdeutung", toen hij buitengewoon sterk onder invloed van zijn tegenstrijdige gevoelens ten opzichte van zijn vader stond; dit was in 1900, en later heeft hij de verdere ontwikkeling van dit complex nagegaan in de „Ergänzungen und Zusatzkapitel zur Traumdeutung". ²⁾

Jung publiceerde in het Psychoanalytische Jahrbuch I 1909 zijn bekende artikelen „Die Bedeutung des Vaters für das Schicksal des Einzelnen", dat een geweldige stoot gaf. ³⁾ Hij bespreekt voornamelijk eenige gevallen waarbij de invloed van den vader het leven van het kind dreigt te vernielen: een 55-jarige vrouw wil het leven van haar moeder naleven uit te groote vereering voor haar vader, een man heeft wonderlijke lotgevallen doordat hij te zeer zijn vader in zijn liederlijken oudsten broer vereert, een boerin zet zooveel meer een schandelijke dronkaard van een vader boven haar goeden man dat ze ernstig denkt over echtscheiding, en ten slotte is een knaapje erg jaloersch en tracht het voortdurend zijn ouders uiteen te houden. Dit laatste geval geeft Jung aanleiding om te wijzen op de infantiele sexualiteit die de sterke gebondenheid veroorzaakt: „Die infantile Einstellung ist, wie man sieht, nicht anderes als infantile Sexualität. Wenn wir jetzt noch einmal zurückblicken auf all das, was die infantile Konstellation vermag, so müssen wir sagen, dass unsere Lebensschicksale mit den Schicksalen unserer Sexualität im Wesentlichen identisch sind." ⁴⁾ Wenn Freud und seine Schüler dabei der Sexualität in allererster Linie nachspüren, so geschieht dies wahrhaftig nicht, um pikante Sensationen aufzustöbern, sondern um eine tiefere Einsicht in die treiben-

¹⁾ F. Wittels, Sigmund Freud, u.s.w. 1924, S. 100.

²⁾ Zie aant. 11 hoofdstuk I; deze Ergänzungen zijn opgenomen in Ges. Schr. III.

³⁾ F. Wittels, Sigm. Freud, u.s.w. S. 115 beweert dat Jung slechts gedachten van Freud uitwerkte. Wel zou Jung, volgens Wittels (ibid. S. 163), „die genetische Auffassung des Libidobegriffes" zelf gevonden hebben; zie aldaar S. 163 sqq.

⁴⁾ Cursiveering van Jung.

den Kräfte im Schicksale des Einzelnen zu gewinnen. Damit ist nicht zu viel, sondern eher zu wenig gesagt. Denn, wenn sich uns die Schicksalprobleme im Einzelnen entschleiern, so erweitert sich auch alsogleich der Blick von der Individualgeschichte auf die Völkergeschichte. Und in erster Linie blicken wir auf die Geschichte der Religionen,¹⁾ auf die Geschichte der Phantasiesysteme ganzer Völker und Epochen. Die alttestamentliche Religion hat den pater familias zum Jehova der Juden erhoben, dem das Volk mit Angst zu gehorchen hat. Eine Mittlerstufe zur Gottheit sind die ‚Erzväter‘. Die neurotische Angst der jüdischen Religion, ein unvollkommener respektive miszglückter Sublimationsversuch eines noch zu barbarischen Volkes, gebiert aus sich die peinliche Strenge des mosaischen Gesetzes, das Zwangzeremonial des Neurotischen²⁾. Von ihm befreien sich nur die Propheten, denen die Identifikation mit Jehova, die vollkommene Sublimation, geglückt ist. Sie werden zu Vätern des Volkes. Christus, der Erfüller der Propheten, wehrt der Furcht und belehrt die Menschen, dass die wahre Beziehung zur Gottheit die ‚Liebe‘ sei. Damit zerstört er das Zwangzeremonial des Gesetzes und gibt das Beispiel des persönlich liebenden Verhältnisses zum Gotte. Die späteren unvollkommenen Sublimationen der christlichen Masse führen wieder zum Zeremonial der Kirche, von dem sich nur selten die sublimationsfähigen Gehirne (! schr.) vieler Heiligen und Reformatoren befreien können.³⁾ Nicht vergebens spricht daher die moderne Theologie von der befreienden Bedeutung des ‚innern‘ oder ‚persönlichen‘ Erlebnisses, denn immer

¹⁾ Verg. J. Cyril Flower, *An Approach to the Psychology of Religion*, N.Y., 1927.

²⁾ Jungs noot 1 op S. 16 l.c.: „Vgl. Freud, *Zeitschrift für Religionspsychologie* 1907“. Dit is „Zwangshandlungen und Religionsübungen“, l.c. I 1907, S. 210—220, later opgenomen in de „Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre“ II 1909, en Ges. Schr. X. Freud bespreekt o.a. eenige lichte gevallen van overdreven ordelijkheid.

³⁾ Cf. Franz Werfel, *Realismus und Innerlichkeit*, 1931. S. 24: „Anstatt zu den kantischen Kategorien beten (die Psychoanalyse und ihre Nachbarn) zum „Bewusstsein“ als zu einer apriorischen Wesenheit voll magischer Heilkraft.“

noch hat die Inbrunst der Liebe Angst und Zwang in eine höhere und freiere Form des Fühlens aufgelöst.

„Was wir im weltgeschichtlichen Prozesse sehen, finden wir umgekehrt auch wieder im Einzelnen, nämlich den Ursprung und die Wandlungen der Gottheit. Wie ein höheres Schicksal leitet die Elternmacht das Kind. Wenn es aber heranwächst, so beginnt der Kampf der infantilen Konstellation mit der Individualität, der aus vorhistorischer (infantiler) Zeit datierende Elterneinflusz wird verdrängt, gerät ins Unbewusste, ist damit aber nicht eliminiert, sondern leitet mit unsichtbaren Fäden die anscheinend individuellen Schöpfungen des reifenden Geistes. Wie alles, was ins Unbewusste geraten ist, schickt auch die infantile Konstellation noch dunkle, ahnungsreiche Gefühle ins Bewusstsein, die Gefühle geheimer Lenkung und jenseitigen Einflusses. Das sind die Wurzeln der ersten religiösen Sublimierungen. An Stelle des Vaters mit seinen konstellierenden Tugenden und Fehlern tritt einerseits eine absolut erhabene Gottheit, anderseits der Teufel, letzterer in moderner Zeit meist gemildert durch die Anschauung der eigenen moralischen Verantwortlichkeit. Ersterem wird die sublimie Liebe zur Verfügung gestellt, letzterem die niedere Sexualität. Sobald wir das Gebiet der Neurose betreten, so spannt sich dieser Gegensatz aufs höchste.....¹⁾

„Nach meiner Erfahrung ist meist der Vater das für die kindliche Phantasie maßgebende und gefährliche Objekt, und wenn es die Mutter einmal ist, so konnte ich hinter ihr einen Großvater ²⁾ entdecken, dem sie innerlich angehört.

Diese Frage muß ich offen lassen: meine Erfahrung reicht nicht zur Entscheidung“..... ³⁾

Deze lange citaten uit dit jeugdwerk van Jung zijn ten deele typeerend voor Jung zelf, maar in nog sterker mate voor de heele Freud-groep. Op grond van weinig materiaal

¹⁾ Jung, Bedeutung u.s.w. S. 16—17.

²⁾ Jones heeft dit nader onderzocht: „Die Bedeutung des Großvaters für das Schicksal des Einzelnen“, Intern. Zschr. ärztl. Ps. an., I, 1913, S. 219—223, ook in „Papers on Psychoanalysis,” 1913.

³⁾ Jung, l.c. S. 18—19.

(bij Jung zijn 39 „gevallen” bekeken uit een 100 gevallen die door een assistente bewerkt waren) worden groote en wijde conclusies getrokken, die wel heel „geistreich” zijn, maar toch niet overtuigen. Jung zelf verwierp binnen enkele jaren de baby-sexualiteit en nam aan dat de libido, een soort zielsenergie, zich pas na het derde of vijfde jaar sexueel richtte,¹⁾ maar in dit artikel van 1909 vinden we een booze noot over menschen die de kindersexualiteit wagen te verwerpen! We behoeven nu niet direct met Wittels aan te nemen dat Jung in zijn „Bedeutung des Vaters” niets deed dan een gedachte van Freud uitwerken,²⁾ maar we kunnen veronderstellen een zeker schoolmeesterachtig doctrinairisme dat we later wel meer ontmoeten in Jungs geschriften.

Zooals reeds gezegd, heeft dit stuk een groote rol gespeeld: voor het eerst werd klaar en helder uiteengezet waartoe de biogenetische grondwet op psychologisch gebied zou leiden. Freud werkte korten tijd daarna eenige voorbeelden uit in zijn „Totem und Tabu”.

Freud was dus van neuroloog psychiater geworden en had omstreeks 1900 getracht in zijn „Traumdeutung” en zijn „Psychopathologie des Alltagslebens” aan te toonen dat wat men „abnormaal” noemt, geen van ons allen onbekend is, ja, dat wij allen het pathologische nog als ten deele logisch kunnen waardeeren. Het pathologische zou meest een regressie of retardatie zijn, en de vraag doet zich voor of het

¹⁾ Jung verwierp in „Versuch einer Darstellung der psychoanalytischen Theorie”, Jahrb. f. ps. an. Forschungen V 1913, S. 306—441, de infantiele sexualiteit in deze vorm: hij nam toen aan dat de libido algemeen dynamisch is, en dat zij zich pas later sexueel richt; pervers en polymorph-pervers is de infantiele sexualiteit slechts by volwassenen, en al de verhalen van patienten over hun jeugd dienen slechts om de aandacht van den analyst af te leiden van het heden. M.a.w. binnen enkele jaren verwierp Jung alles wat hy in 1909 geschreven had. Volgens Havelock Ellis, *Psychology of Sex*, 1933, p. 77 e.a. zouden allerlei oude psycho-analytici op den duur Jungs veranderde meeningen zijn gaan aanhangen, en hij noemt dan Jelliffe, O. Rank (spec. „Modern Education”, 1932) en Freud zelf. Over Freud, zie hfst. V en VI.

²⁾ Zie blz. 13, aant. 3.

abnormale niet in bepaalde omstandigheden normaal is. Freud zelf had er herhaaldelijk op gewezen dat kinderen normaal denken en handelen als abnormale volwassenen —, maar als de biogenetische grondwet ook — of nog sterker — psychisch geldt, kunnen we dan niet bij primitiever stadia weer deze dingen ontmoeten? Jung, in zijn „Bedeutung des Vaters“, toonde hoe de kinderlijke eerbied voor den vader bij enkele personen abnormale gevolgen heeft, en wees erop dat b.v. bij de Joden weer die kinderlijke opvatting van het vadergezag z.i. voor den dag treedt in hun godsdienst. Of deze Jungiaansche beweringen afkomstig zijn van Freud, zooals Wittels beweert (zie blz. 16), of direct uit Jungs brein ontsproten zijn, kan ons onverschillig zijn; doch Freud was het die trachtte aan te toonen dat werkelijk bij primitieve volken b.v. het Oedipous-complex minder opgelost is dan bij ons.

Hij deed dit in 1912 en 1913¹⁾ aan de hand van twee autoriteiten, Frazer (*Totemism and Exogamy* 1910) en van Wundt, wiens methode hij dikwijls bestrijdt. In de voorrede van zijn in 1913 hierover verzamelde opstellen vermeldt hij dat Wundt en Jung vooral hem tot deze onderwerpen gebracht hebben, maar dat hij het geenszins met een van beiden geheel eens is.

Wilhelm Wundt liet sedert 1900 zijn „Völkerpsychologie“ in verschillende deelen verschijnen, waarnaast in 1911 „Probleme der Völkerpsychologie“, een verzameling van reeds vroeger gepubliceerde opstellen, en in 1912 de „Elemente der Völkerpsychologie“²⁾ kwamen. Hij betoogt dat Individual-

¹⁾ I „Die Inzestscheu“, *Imago* I, 1912 S. 17—33;

II „Das Tabu und die Ambivalenz der Gefühle“, *ibid.* S. 217—227, 301—333;

III „Animismus, Magie und Allmacht der Gedanken“, *Imago* II, 1913 S. 1—21;

IV „Die infantile Wiederkehr des Totemismus“, *ibid.* S. 357—408;

Samen werden deze vier opstellen gepubliceerd als „Totem und Tabu, Einige Uebereinstimmungen im Seelenleben der Wilden und der Neurotiker“, 1913; ook in *Ges. Schr.* X S. 1—195.

²⁾ Vooral de „Elemente der Völkerpsychologie“ zijn duidelijk en overzichtelijk. Voor ons is van de „Völkerpsychologie“ voornamelijk belangrijk „Mythus und Religion“, 3 dln. 1905, 1906, 1909, herdrukt 1915.

psychologie en Völkerpsychologie samen moeten werken, en vooral in het derde opstel van de „Probleme der Völkerpsychologie”¹⁾ waarschuwt hij tegen allerlei individualistische psychologen die valschelijk doen alsof ze zich bezig houden met Völkerpsychologie, als Herbart en Paul, en later Delbrück; typeerend is dat Wundt steeds taalvoorbeelden neemt en alle verandering in de taal²⁾ van groepen en niet van individuen uit laat gaan³⁾.

Nog duidelijker geeft Wundt zijn standpunt en indeeling aan in zijn „Grundriss der Psychologie”,⁴⁾ en wel in het stukje over „Die Entwicklung geistiger Gemeinschaften”. Het verschil tusschen dieren en menschen is dat de mensch met zijn omgeving in geestelijke verbinding staat, en het dier niet: „.... so ist dagegen die *menschliche* Entwicklung von Anfang darauf gerichtet, dass sich das Individuum mit seiner geistigen Umgebung zu einem Ganzen verbindet, das ebensowohl der Befriedigung der physischen Lebensbedürfnisse wie der Verfolgung der verschiedenen geistigen Zwecke dient und in diesen Zwecken die mannigfaltigsten Veränderungen zulässt. Infolgedessen sind die Formen menschlicher Gemeinschaft ungemein wechselnd, während zugleich die vollkommeneren Formen in eine Kontinuität geschichtlicher Entwicklung treten, die das geistige Zusammenleben der Einzelnen über

¹⁾ 1911, hfst. III „Der Einzelne und die Volksgemeinschaft”, S. 51-83.

²⁾ Freud heeft zich ook aan taalwetenschap gewaagd, met zijn „Ueber den Gegensinn der Urworte”, Referat über die gleichnamige Broschure von Karl Abel, 1884, Jahrbuch f. ps. an. Forschungen II, 1910, S. 170—184, ook Ges. Schr. X. Zijn dilettantisme bleek bovendien uit zijn bewondering voor het artikel van H. Sperber, „Ueber den Einfluss sexueller Momente auf Entstehung und Entwicklung der Sprache”, Imago I, 1912, S. 405—453. Freud ging uit van gansch verouderde en ten deele zeker foutieve gelijkstellingen van woordwortels.

³⁾ Elemente der Völkerpsychologie 1912, S. 177: „....(dies entspricht der) Regel die wir bei der Sitte, der Sprache, dem Mythos überall wiederfinden: das Individuelle entwickelt sich aus dem Generellen; erst sekundär kann sich der Prozess gelegentlich umkehren.” Cf. Carlo Sganzi, „Die Fortschritte der Völkerpsychologie von Lazarus bis Wundt”, Bern 1913.

⁴⁾ 1e druk 1896, herhaaldelijk herdrukt, o.a. 13de druk (door mij geraadpleegd) 1918, spec. § 21, S. 365—385.

die Grenzen der unmittelbaren räumlichen und zeitlichen Verbindung hinaus fort und fort erweitert." ¹⁾ Even verder zet Wundt uiteen wat wij dan kunnen verwachten van zijn Völkerpsychologie:

„Die Aufgabe, diese Entwicklung (van de organisatie van de soorten samenleving der menschen) in ihren konkreten Gestaltungen oder auch nur in ihrem allgemeinen Zusammenhang zu verfolgen, fällt der Kultur- und Universalgeschichte zu, nicht der Psychologie. Diese hat jedoch über die allgemeinen psychischen Bedingungen und über die aus diesen Bedingungen entspringenden seelischen Vorgänge Rechenschaft zu geben, durch die sich das Leben der Gemeinschaft von dem des Einzelnen sondert.

„Diejenige Bedingung, durch die überall eine geistige Gemeinschaft erst möglich wird, und die an der Entwicklung derselben fortwährend teilnimmt, ist nun die Funktion der Sprache. Sie ist es zugleich, die den Uebergang von dem Einzeldasein zu der geistigen Gemeinschaft psychologisch vermittelt, indem sie ihrem Ursprunge nach zu den individuellen Ausdrucksbewegungen gehört, aber durch die Entwicklung, die sie erfährt, zur unerläszlichen Form für alle gemeinsamen geistigen Inhalte wird. Diese letzteren oder die der Gemeinschaft eigenen geistigen Vorgänge zerfallen dann wieder in *zwei* Klassen, die in der Wirklichkeit freilich, ebenso wie das individuelle Vorstellen und Wollen, nicht sowohl gesonderte Vorgänge als zusammengehörige Bestandteile des Gemeinschaftlebens sind: erstens in *gemeinsame Vorstellungen*, in denen sich namentlich die übereinstimmenden Gefühle und die Affekte der Furcht und Hoffnung niedergelegt finden, die *mythologischen Vorstellungen*; und zweitens in *gemeinsame Motive des Wollens*, die den gemeinsamen Vorstellungen und den sie begleitenden Gefühlen und Affekten entsprechen, die *Normen der Sitte*. Aus den mythologischen Vorstellungen entwickeln sich unter der Mitwirkung der in der Sitte herausgereiften sittlichen Normen die *religiösen Vorstellungen* und Gefühle, Ihren Ausdruck

¹⁾ L.c. S. 365.

finden endlich die mythologischen und religiösen Vorstellungen teils in dem *Kultus*, teils unter der Mitwirkung der ästhetischen Elementargefühle in der *Kunst*, in der sie mit diesen zu den höheren ästhetischen Gefühlen verschmelzen."¹⁾

Voor ons zijn in verband met Freuds „Totem und Tabu“, van belang Wundts gedachten over „Mythus und Religion“.

De primitieve neemt niet enkel passief waar, maar hij bezielt ook de waargenomen zaken, voornamelijk door zijn eigen innerlijke gevoelens, soms ook door toevallige bewegingen e.d. van de waargenomen zaken (b.v. bewegende takken, wolken), zoodat zijn omgeving allerlei mythen oplevert. Deze oudste mythen zouden vooral ontstaan zijn door dood en ziekte. Hier vinden we de oorsprong van het animisme, „d.h. aller jener Vorstellungen, bei denen teils die Geister Verstorbenen, teils Dämonen.²⁾ die man sich an bestimmte Gegenstände, Orte oder den Zwecken des Lebens dienende Vorgänge (Vegetation, Ackerbau, Schifffahrt, u.dgl.) gebunden denkt, die Rolle von Schicksalsmächten spielen, die bald glück-, bald unheilbringend in das Leben der Menschen eingreifen. Abzweigungen dieses Animismus sind der „Fetischismus“ und der „Totemismus“, bei denen die Vorstellung der Schicksalsmacht auf einzelne Gegenstände der Umgebung, wie Pflanzen, Steine, Kunstobjekte, die durch zufällige äussere Umstände das Gefühl erregen, oder auf gewisse Tiere, die Totemtiere, übertragen wird, in welchen letzteren der Naturmensch teils die Seelen seiner Ahnen teils besondere Schutzgeister verkörpert glaubt. Unter diesen Erscheinungen sind besonders die des Animismus und Fetischismus dadurch ausgezeichnet, dass sie nicht nur die primitivsten, sondern auch die dauerhaftesten Erzeugnisse der mythologischen Apperzeption sind, da sie nach Verdrängung aller andern in den mannigfachsten Formen des Kulturerlaubens, wie des Gespenster-, Zauber-, Amulett-

¹⁾ L.c. S. 366—367.

²⁾ Cf. „Elemente der Völkerpsychologie“ 1912, S. 82 en 189: in dit stadium zou reeds een Körperseele ontstaan, die naast zich een soort overgang zou hebben van Körperseele tot daemon.

glaubens, noch fortleben." ¹⁾ M.a.w. het totemistische stadium laten we achter ons als een overwonnen standpunt. ²⁾

In onze ontwikkeling gaan we echter verder, zegt Wundt, en we komen tot de natuurmythe, die we vormen naar aanleiding van de natuurverschijnselen, en hierbij treden godenvoorstellingen op, enz.

Ten slotte ziet Wundt in de Völkerpsychologie de verdere ontwikkeling in deze voorstellingswereld (Vorstellungsgebiet) door *Verdichtung*, *Verdunkelung* en *Verschiebung*. „Die Vorstellungen verdichten sich, indem mehrere ursprünglich gesonderte infolge wiederholter oder durch starke Gefühlskomponenten gehobener Assoziation vereinigt und zuletzt in der Apperzeption zu einem unteilbaren Ganzen verbunden werden. Da bei diesem Vorgang einzelne Bestandteile wiederum zumeist infolge ihrer intensiveren Gefühlswirkung klarer als andere apperzipiert werden, so verdunkeln sich diese letzteren und können endlich ganz aus dem komplexen Produkt verschwinden. Auf diesem Weg ereignen sich dann von selbst Verschiebungen der Vorstellungen, deren Endprodukte, namentlich dann, wenn die Prozesse der Verdichtung und der Verdunkelung mehrmals nach einander eingetreten sind, und wechselnde Bestandteile ergriffen haben, gänzlich von der Anfangsvorstellung verschieden sein können....." ³⁾

Deze grondslagen heeft Wundt gebruikt voor zijn grootsch opgezette „Völkerpsychologie" 1900—1920. In de eerste deelen behandelt hij de taal, dan de kunst, en in deel IV. V, VI Mythus und Religion, VII die Gesellschaft (o.a. de oorsprong van het huwelijk, en het totemisme), VIII die (politische) Gesellschaft, IX het recht, en X zijn Kultur der Geschichte (o.a. exogamie). Deze boekenplank is daarom zoo onoverzichtelijk omdat Wundts aangenaam voortvloeiend betoog al bijzonder weinig structuur verraadt. Daarom liet hij zelf in 1912 zijn „Elemente der Völkerpsychologie" ver-

¹⁾ „Grundrisz der Psychologie" 1918, S. 374 vg.

²⁾ We komen hier herhaaldelijk op terug.

³⁾ Grundrisz u.s.w. S. 382.

schijnen, dat weinig herdrukt is, waarschijnlijk omdat in het bovengenoemde deel X de heele zaak nog eens overzien is, en het herdrukken van de „Elemente” tusschen 1913 en 1919 door den oorlog vrijwel verhinderd was. Hoe interessant ook het overzicht van 1920 mag zijn, voor Freud lag het werk pas zoover klaar als Wundt het overzag in 1912, in de „Elemente”, en ik wil trachten het belangrijkste voor ons daaruit weer te geven.

Wundt neemt aan dat de ontwikkelingsgeschiedenis van de menschheid te verdeelen is in vier tijdperken, die duidelijk te onderscheiden zijn, n.l. van den primitieven mensch, van het totemisme met zijn dierenvereeniging, van helden en goden als de staat zich ontwikkelt en zooals we het zien in het Griekenland van Homerus, en ten slotte het tijdperk van de nationale staat met zijn nationale godsdienst.

Dien primitieven mensch zullen we allereerst zoeken in de praehistorie, waar we een cultuur vinden (of afleiden) die lijkt op die van bepaalde Australische stammetjes, als beschreven door Spencer en Gillen. Uit de werken van hen en van Strehlow ¹⁾ „ergibt sich aber mit voller Klarheit dasz die australische Kultur nichts weniger als primitiv ist, sondern einer schon fortgeschrittenen Stufe angehört. Mag sie auch im einzelnen zum Teil höchst primitive Elemente enthalten, selbst solche, wie wir sie sonst nicht einmal bei im ganzen niedriger stehenden Stämmen finden, — was diese Kultur weit über den Zustand des Primitiven erhebt, ist vor allem die ungeheuer komplizierte Beschaffenheit der gesellschaftlichen Organisation (n.l. het totemisme). So wie sie ist, setzt sie eine wahrscheinlich jahrtausendelange Entwicklung voraus.” ²⁾ Verschillende dwergstammetjes lijken meer op die allerprimitiefsten. Wundt geeft dan een overzicht van de uiterlijke cultuur van dezen primitieven mensch.

Het tweede tijdperk dat Wundt aanneemt, is het totemistische.³⁾ Een totem is z.i. een stamafdeeling, waarbij gewoonlijk een totemdier met zijn soortgenooten op de een of andere

¹⁾ Zie hoofdstuk III.

²⁾ Elemente, S. 116—278.

³⁾ Elemente, S. 19.

wijze wordt geëerd. De stam is in verschillende huwelijks-groepen gesplitst, die onderling exogaam zijn, terwijl de primitieve horde eenvoudig endogaam was. Ook andere totems komen voor dan groepstotems, b.v. persoonlijke. Stamhoofden zijn er, en zoo is er ook een staatsorganisatie met oorlog; eigendom ontstaat, de stoffelijke cultuur verbetert zich, en een begin van nomadendom vinden we, want de fokkerij van nuttige huisdieren leidt daartoe. „In dem Augenblicke aber, wo das heilige Tier übergeht in das Nutztier, ist das totemistische Zeitalter vorbei, und es beginnt das Zeitalter der Helden und Götter.“¹⁾

We vinden deze soort beschaving nog in drie groote gebieden, n.l. in Australië, zonder iets van akkerbouw of veeteelt, maar wel met het schild (dit wijst op een zuiver oorlogsdoel, want de andere wapens kunnen zoowel voor de jacht als voor den oorlog gebruikt worden), voorts bij de Maleisch-Polynesische groep, waar reeds ten deele een hoogere cultuur voorkomt, maar waar ook heele lage volkjes leven (typisch totemistisch zouden de Papoea's op Nieuw-Guinee en op de eilanden in de Torres-sstraat zijn; een verwante cultuur heeft zijn sporen nagelaten in West-Afrika en in Noord-Australië; de Polynesiërs hebben door hun zeevaart een uitgebreide hemelmythologie gekregen, maar hun voorvader- en totemdieren verloren); de Noord-Amerikaansche Indianen vormen de derde groep die veel lijkt in sociaal opzicht op de Australische, maar hier wordt het totemdier wel gegeten, wat aanleiding geeft tot boete-ceremonies (ten deele hooren deze Amerikaansche stammen al tot de half-cultuurvolken). Wundt gaat nu de verhoudingen en ontwikkelingen van deze drie groote beschavingsgroepen na, en meent in Azië en Europa slechts sporen, maar toch vrij algemeen, van totemisme in de historische beschavingen aan te kunnen wijzen.²⁾ „Nehmen wir alles dies zusammen, so ergibt sich mit hoher Wahrscheinlichkeit der Schluss, dass die totemistische Kultur überall einmal eine Vorstufe der späteren

¹⁾ Elemente, S. 121.

²⁾ Cf. „Völkerpsychologie IV, Mythos und Religion“ S. 322—390.

Entwicklungen und eine Uebergangsstufe zwischen dem Zustand des primitiven Menschen und dem Helden- und Götterzeitalter gebildet hat." ¹⁾)

Wundt beschrijft nu het verschil tusschen het Amerikaansche en het Australische totemisme in sociale organisatie, maar steeds vinden we eerst een deeling in tweeën, wat hij toeschrijft aan het feit dat grooter wordende jagende horden hun jachtterrein vanzelf moeten verdeelen. Zeer wijs merkt hij op dat de ingewikkelde toestanden in Australië misschien slechts ons zoo ingewikkeld schijnen doordat er vergissingen ingeslopen zijn bij de beschrijvingen. In Australië treffen we bepaalde totemkult-groepen aan, wat hij voor oorspronkelijker aanziet dan de Amerikaansche toestanden, waar minder totemvereering is en de clans totemnamen dragen, wat hij houdt voor een heele late ontwikkeling.

Wonderlijk is de totemistische exogamie. De primitieve horde was niet exogaam, al meent Wundt dat huwelijken tusschen ouders en kinderen vermeden werden. We vinden drie vormen van exogamie. We hebben de stamhelften A en B, die bestaan respectievelijk uit de totemgroepen l m n o en p q r s; een man uit A mag trouwen met iedere vrouw uit B, onverschillig uit welke totemgroep; dit noemt Wundt „unbeschränkte Exogamie“. We kunnen echter ook hebben dat die man uit, zeggen we n, slechts mag trouwen in een bepaalde totemgroep, b.v. r, die natuurlijk wel hoort tot de B klasse; dit wordt genoemd „beschränkte Exogamie“. In beide gevallen hooren de kinderen tot dezelfde totemgroep als hun vader of hun moeder, en Wundt neemt aan dat ze oorspronkelijk hoorden tot de moedergroep. Maar er komt ook voor dat de kinderen wel behooren tot de klasse van de moeder resp. den vader, maar tot een andere totemgroep (beschränkte Exogamie mit indirekter Mutter- oder Vaterfolge). — De gevolgen van deze drie soorten exogamie zijn verschillend. Nemen we de eerste vorm, dan vinden we dat huwelijken tusschen broers en zusters verboden zijn, want ze behooren tot dezelfde groep; ook met den vader bij Vaterfolge, om

¹⁾ Elemente, S. 139.

dezelfde reden, ook met de moeder bij Mutterfolge. Bij beschränkte Exogamie mit indirekter Folge hebben we dezelfde verboden, maar bij direkte Vaterfolge bovendien een verbod tot trouwen met neven of nichten van vaderszijde, of bij Mutterfolge van moederszijde; bij beschränkte Exogamie mit direkter Vater- oder Mutterfolge is het aantal vrouwen resp. mannen wel even klein als bij de indirekte Folge, maar de neven en nichten vallen niet onder de verboden huwelijksgraden.

Bij het speuren naar de oorzaken van deze merkwaardige instellingen zegt Wundt eenige behartigenswaardige dingen. De verklaringen die velen gegeven hebben, gaan terug op afkeer van incest, maar het omgekeerde is net zoo waarschijnlijk; „die Abneigung gegen die Verwandtenehe, die noch in unserer heutigen Gesetzgebung, allerdings nicht sowohl in der positiven Form der Exogamie als in der negativen einer innerhalb gewisser Grenzen untersagten Endogamie nachwirkt, ist nicht die Quelle, sondern mindestens zum grössten Teil die Wirkung jener exogamischen Institutionen einer frühen Kultur.“¹⁾ Maar deze bewering hangt ten nauwste samen met Wundts veronderstelling van een totemistisch stadium; slechts dan heeft dit argument zin.²⁾ — Met het gewone roofhuwelijk mogen we de exogamie niet gelijk stellen, want deze exogamie blijft toch steeds een soort endogamie, daar er getrouwd wordt binnen dezelfde stam; hoe beperkter de exogamie is, hoe meer ze zelfs op endogamie lijkt. Als echter iemand in de stam een vrouw roofde, dan gaf hij zijn zuster, als hij die had, tot schadeloosstelling; had hij geen zuster, dan betaalde hij schadevergoeding aan haar groep, of werkte ervoor (Tauschehe, Kaufehe, Vertragsehe). „Die Frau aus dem eigenen Clan steht zu nahe, die Stammesfremde zu fern, um sie zu begehren; ohnehin fehlt es im gewöhnlichen Verlauf der Dinge an der Gelegenheit mit der letzteren

¹⁾ Elemente, S. 150. Cursiveering van Wundt.

²⁾ Ik onthoud me van alle kritiek, daar het voor ons slechts belang heeft in verband met Freuds gebruik van Wundts boeken. Bekend is dat Wundt nergens tracht te bewijzen, zie b.v. blz. 31.

in Berührung zu kommen." ¹⁾ Maar hoe komen we nu aan een indeeling in al die groepen?

Wundt meent dat de totemgroepen ouder zijn dan de verdeling in tweeën, waarover we zoo juist spraken, waardoor we hier en daar in beide helften van de stam dezelfde totemgroepen vinden; in den tijd van de tweedeling was dus het onderlinge verband in de totemgroep vrij zwak. Later werd die totemband sterker, en we vinden zelfs totemgroepen die zulke vriendschappen sluiten dat huwelijken over en weer gebruikelijk worden; die vriendschap uit zich b.v. hierin dat de eene totemgroep met de goedkeuring van de andere op het totemdier van die groep jaagt, wat voor die zelf verboden is. Dit exogame verband neemt Wundt aan bij beschränkte Exogamie mit direkter Mutter- oder Vaterfolge. Gebeurt het nu dat om de een of andere reden deze vriendschap ophoudt en een nieuwe aangeknoopt wordt, dan worden wel de huwelijken met die nieuwe bevriende groep gesloten, maar de kinderen worden nog tot de oude totemgroep gerekend; dit zou dan zijn traditionelle exogamische Verbindung, tegenover de parentale, en leidt tot die indirekte Vater- oder Mutterfolge; Wundt wijst erop dat dergelijke veranderingen niet de heele stam betreffen, maar slechts enkele totems.

Over de primitiviteit van de Mutterfolge boven de Vaterfolge zegt Wundt nog: „Die Mutterfolge entspricht zunächst dem natürlichen Gefühl, nach welchem die Kinder, die von der Mutter geboren sind, und für die in der ersten Lebenszeit ihr allein die Sorge obliegt, auch ihr angehören" — m.a.w. Mutterfolge is ouder. „Das entscheidende äuszere Motiv der Mutterfolge besteht aber in dem Zurücktreten des Familienverbandes gegenüber dem Verband der Altersgenossen gleichen Geschlechts, besonders dem Männerverband." ²⁾ Op den duur komt in de plaats hiervan een meer patriarchale houding van den man, en zoo vinden we in een volgend ontwikkelingsstadium Vaterfolge, en op den duur persoonlijk eigendom.

Als Wundt nu nagaat hoe het totemisme ontstaan is, neemt

¹⁾ Elemente u.s.w. S. 150.

²⁾ Elemente u.s.w. S. 172.

hij aan dat de diertotems de oorspronkelijke zijn. Of individuele of stamtotems oorspronkelijker zijn, laat hij in het midden, maar in het algemeen geldt de regel: „Das Individuelle entwickelt sich aus dem Generellen; erst sekundär kann sich der Prozess gelegentlich umkehren.”¹⁾ Het bekende conceptionele totemisme, zooals wij dat bij de Aranda's aantreffen (de vrouw meent dat een totemgeest in haar vaart),²⁾ ziet Wundt aan voor vrij vroeg, en het geslachtstotemisme, als bij de Noord-Amerikaansche Indianen, voor vrij laat. Oorspronkelijk zou het diertotem zijn; in Melanesië, waar Wundt weinig geschikte dieren ziet, kwam het plantentotemisme, dat van daar weer ingevoerd werd in Noord-Australië. Bij dat plantentotemisme nu waren stamtotemfeesten mogelijk tot vermeerdering van de planten, wier voorkomen veel wisselender en onzekerder zou zijn dan dat van jachtdieren: de Australische corroborees zijn dus ontstaan uit Melanesische tooverfeesten ter vermeerdering van planten. — De churinga's in Noord-Australië zijn tooverdingen die hun toovermacht gekregen hebben van een mythischen voorvader.

Over de eigenlijke oorsprong van het totemisme³⁾ is door velen gefilosofeerd, en Wundt gaat na wat Herbert Spencer, Lang, Spencer and Gillen, Howitt, en Frazer gezegd hebben, en weerlegt hen een voor een. Zelfs leidt hij het af uit een bepaald soort zielsgeloof. Vele totemdieren zijn n.l. typische zielsdieren. De primitieve geloofde in een Körperseele, die

1) Elemente S. 177. Verg. blz. 18 aant. 2.

2) Hier heeft o.a. Malinowski uitvoerig over bericht in verband met zijn Trobrianders: „Baloma”, Journ. Anthr. Inst. 1916, en daarna herhaaldelijk in zijn publicaties over hen, als: „The psychology of Sex in Primitive Societies” (Psyche 1923), „Sex and repression in Savage Society” 1927, „The Father in Primitive Society” 1927, „The sexual life of Savages in North-West Melanesia”, 1929. Hij is van alle kanten erover aangevallen, o.a. Alex. C. Rentoul, die District Officer was in die streken, ontkende b.v. Man XXXI 1931, dat de inboorlingen onwetend zouden zijn in Malinowski's zin. Verg. over de heele kwestie: Dr. J. H. Ronhaar, „Het Vaderschap der Primitieven”, 1933, waar heel veel literatuur.

3) Voor de verschillende theorieën hierover, zie: A. van Gennep, „L'Etat actuel du problème totémique”, 1920. Voor de feiten, zie Frazer, „Totemism and Exogamy”, 1910.

oorspronkelijk tegelijk met het lichaam stierf; in een later stadium kon die soms ook buiten het lichaam leven als demon.¹⁾ In het totemistische tijdperk verandert die opvatting — liever, er komt naast het geloof dat de ziel ontwijkt in de vorm van een dier, en in dit zieledier ziet nu Wundt de oorsprong van het totemisme, dat in den grond dus voorvadervereering is.²⁾ Die ontwijkende ziel noemt hij Hauch- oder Schattenseele; wij treffen die ook aan in de droom en bij het conceptie-totemisme.

Bij het totemisme zet Wundt het taboe,³⁾ de schuw voor bepaalde dingen, ofschoon het speciaal voorkomt in Polynesië, en niet in een van de drie hoofdgebieden van het totemisme (zie blz. 23). In Polynesië worden vooral de hogere standen taboe, en zoo allerlei plaatsen, huizen e.d. Heel merkwaardig is dat bepaalde familieleden taboe voor elkaar zijn, b.v. de schoonmoeder of de schoonvader. Oorspronkelijk is het beter voorzichtig te zijn met de dingen die taboe zijn, en zoo worden ze heilig resp. onrein. Nu behooren volgens de wetten der exogamie de schoonmoeder resp. de schoonvader tot de menschen waar je mee zou mogen trouwen; hier komt het taboe, dat een veel strengere scheiding opwerpt dan eenig ander verbod. „Sicherlich würde es verkehrt sein, das Schwiegermuttertabu für eine Erfindung zu halten, die absichtlich gemacht worden sei, um die Ehe zwischen Verschwägerten in direkter Linie zu verhindern. Wohl aber bietet sich hier eine natürliche Assoziation, die die Scheu vor der Ehe mit der eigenen Mutter, wie sie durch das exogamische Verbot, wenn nicht erzeugt, so doch in hohem Maße ge-

¹⁾ Völkerpsychologie IV, Mythos und Religion S. 78—230.

²⁾ Elemente S. 191: „So erscheint denn die erste Entwicklung der Totemvorstellungen als ein Erzeugnis der Spaltung der primitiven Seelenvorstellungen in die Körperseele und in die Hauch- und Schattenseele... Ein Abkömmling der Tierverwandlungen der Hauchseele ist nun das Totemtier. In den individuellen wie in den Empfängnis- und Geschlechtotemismus spielt überdies die Schattenseele des Traumes hinüber.“

³⁾ Völkerpsychologie IV, Mythos und Religion, S. 390—437, „Das Tabu und der Ursprung der Sühnezeremonien.“

steigert worden ist, unmittelbar auf die Schwiegermutter übertragen lässt, um nun zwischen ihr und dem Gatten ihrer Tochter ein Tabu zu erzeugen, das zwischen Mutter und Sohn durch die enge Verbindung, in der beide von frühe an stehen, unmöglich ist.¹⁾ Infolge jener Assoziation bilden Mutter und Schwiegermutter b.z.w. Vater und Schwiegervater eine Einheit analog der, die zwischen Mann und Frau besteht. Was für den Mann gilt, gilt auch für die Frau; ebenso was für die Mutter des Mannes gilt, gilt nicht minder für die Mutter der Frau." Wundt is zoo ingenomen met deze associatie, dat hij hem ook gebruikt ter verklaring van de couvade. „Offenbar beruht dies auf einer Assoziation zwischen Mann und Frau, welche der zwischen den beiden Müttern des Ehepaares durchaus entspricht. Das Kind verdankt beiden sein Dasein. Beide müssen daher den Geboten gehorchen, die seine Geburt mit sich bringt. So sind sie denn auch dem gleichen Tabu unterworfen. Denn wie nach einer weitverbreiteten Sitte die Wöchnerin und das neugeborene Kind als Tabu gelten, so überträgt sich dies, wo die Couvade besteht, auf den Gatten.²⁾

Nadat Wundt nagegaan heeft hoe het totemdier in Australië voor de totemgenooten taboe is, komt hij tot de reinigingsriten, bij overtreden van het taboe, door water, vuur en magische overdracht (b.v. zondebok).

Vervolgens komt Wundt weer terug op de zielevoorstellingen in het totemistische tijdperk (De bouw der „Elemente" is vrij slordig.). De nieuwe voorstelling der psyche (de Hauch- of Schattenseele) blijft bestaan naast die van de Körperseele. Die Körperseele wordt gedacht gebonden aan verschillende deelen van het lichaam, en Wundt gaat na hoe we dit geloof terug vinden bij de verschillende klassieke volken, gebonden aan bloed, hart, longen, middenrif, uitwendige genitaliën en nieren (als inwendige genitaliën). Vooral het bloed is taboe. Dit geheel leidt tot menschenoffers en menscheneterij. De vormen van begraven worden in dezen tijd, in verband met de veranderde zielsvoorstellingen, uitgebreid en gewijzigd.

¹⁾ Dit doet denken aan Westermarcks argumenten, zie hoofdstuk III.

²⁾ Elemente, S. 196, 197.

Door nadere beschouwing vooral van Noord-Amerikaansche en Afrikaansche voorstellingen komt Wundt tot de conclusie dat bij de vooroudervereering een van de weinige uitzonderingen op zijn bovengenoemde regel dat het individueele zich uit (en dus na) het algemeene ontwikkelt, is te vinden. Eerst als er hoofden zijn die geëerd worden, kunnen we een vereering van dooden, en daarna van voorouders, verwachten. Dit is pas aan het eind van het totemistische tijdperk.

Het totemistische tijdperk kenmerkt zich door feesten, Kulte. Allereerst bij de voornaamste gebeurtenissen in het leven, doch niet bij de fysieke geboorte, maar wel bij den dood (o.a. doodenoffers); nog gewichtiger zijn de Männerweihen, (minder belangrijk zijn dergelijke dingen voor de meisjes), waarbij de jongeling opgenomen wordt in de kring der volwassenen. — Tot de natuurfesten hooren in de eerste plaats de Australische intichiuma-feesten, die — we zagen het reeds ¹⁾ — uit Melanesië naar Australië gekomen zouden zijn ter vermeerdering van de totem. Hierbij hooren we meer van de Vruchtbaarheidsfeesten van de akkerbouwers, en hoe uit deze feesten zich ontwikkelen de vreemde ceremonies van de Zuñi-Indianen.

Deze afdeeling besluit met een overzicht van de totemistische kunst, voornamelijk dansen en sprookjes.

Voor ons doel kunnen we heel kort zijn over het volgende tijdperk, daar dat der helden en goden minder belang heeft gehad voor Freud c.s. Wij kunnen voor de duidelijkheid het volgende vermelden.

Goden, staten, kunst en akkerbouw komen samen op. De akkerbouw heeft soms naast zich veeteelt van melkgevende dieren. Oorlog, persoonlijk bezit, de patriarchale familie, kolonisatie en meer handel vinden we. Door de volksverhuizingen krijgen we standen en kasten, ten deele samenvallende met beroepsgroepen. Steden en staten geven aanleiding tot de ontwikkeling van een eigenlijk recht. De goden, die ontstaan zijn uit de combinatie van helden en demonen, worden vereerd, en omsponnen met allerlei kosmogonische en theogonische

¹⁾ Zie blz. 27.

mythen. Een duidelijk onsterfelijkheidsgeloof met een wereld aan gene zijde wordt uitgewerkt. Cultus en kunst krijgen de vormen die wij kennen van de klassieken, en hangen ten nauwste samen.¹⁾

Wij leven in het vierde tijdperk, die *Entwicklung zur Humanität*, dat practisch samenvalt met de historische tijd, waarin alle streven gaan zou naar grootsche samenvattingen, als *Weltreiche*, *Weltkultur*, *Weltreligionen*.

Het wezen van de twee eerste tijdperken, van den primitieven mensch en van het totemisme, ziet Wundt dus in de bevrediging der behoeften zonder meer, dat van het helden-tijdperk in de beoefening der kunsten, en dat van den historischen tijd in de beoefening der wetenschap.²⁾

Over Wundts theorieën zijn vele meeningen mogelijk: Graebner en Pater Schmidt zien er veel wijsheid in, en Van Gennep noemt de heele methode: „(une) mode qui n'est qu'une transposition à notre science de l'hégelianisme défaillant. Au lieu d'analyser minutieusement, comme font les naturalistes, et les biologistes, les faits d'observation directe, on s'est mis à édifier des systèmes d'interprétation en accouplant des thèses et des antithèses qu'on concilie ensuite au moyen d'un lien verbal...”³⁾ Het oordeel is vernietigend, en waarlijk, begrijpelijk, waar Wundt dikwijls meer als een soort propheet spreekt dan als een ethnoloog die de waarnemingen samenvoegt der ethnografen. Zelden vinden we bronnenopgaven, of legt hij ons uit hoe hij komt tot zijn keuze uit tegenstrijdige berichten.

Toch was het Wundt, die Freud wel het meest tot denken bracht, want juist in dien tijd was de lucht vol van cultuur-historische belangstelling. Schmidt had in 1912 in Leuven

¹⁾ N. Söderblom, „Das Werden des Gottesglaubens”, 2. Ausg. 1926, S. 280 Anm. 21, verwijt Wundt dat hij te veel gelet heeft op de Grieksche goden bij zijn hypothesen over goden en demonen.

²⁾ Verg. Dr. Rud. Trebitsch, „Wilhelm Wundts 'Elemente der Völkerpsychologie' und die moderne Ethnologie”, *Zschr. f. angew. Psychologie*, herausg. v. W. Stern u. O. Lipmann, VIII, 1914 S. 275—309. Hier vindt men ook een goede ethnologische kritiek, spec. S. 309.

³⁾ Van Gennep, „L'Etat actuel du problème totémique”, p. 317.

erop gewezen dat de belangstelling voor het totemisme heel groot was; Robertson Smiths theorie van de totemistische offermaaltijd werd erg gepopulariseerd door Salomon Reinach, Frazer had zijn geweldige materiaal-massa gepubliceerd in 1910, en Wundt en Graebner werkten met het totemistische stadium in de ontwikkeling der menschheid.¹⁾

Gaan we nu een tijd terug naar Schotland.

John Ferguson M'Lennan (1827—1881) had in 1865 zijn „Primitive Marriage” gepubliceerd en eenige jaren daarna zijn „Totemism” (1869—1870). M'Lennans theorie zelf was van veel belang voor zijn vriend Robertson Smith. Van hem is b.v. afkomstig de reeds eenige malen gegeven definitie van totemisme als een verband tusschen een groep menschen en een dieren- of plantensoort, en ook het samennoemen van totemisme en exogamie; eveneens heeft hij zijn conclusies over het ontstaan van het gezin en van het huwelijk getoetst aan de klassieken en niet in de eerste plaats aan de toestanden, waargenomen bij de primitieve volkjes gedurende de laatste eeuwen. Ons in de 20ste eeuw bevreemdt dit laatste m.i. dikwijls te veel, doordat we bijna allen toch bij „primitieve” volken ook denken aan stadia die achter ons liggen en waarin zij nog zouden verkeerden; voor den 19de-eeuwer, die meestal beter op de hoogte was van zijn klassieken en van de bijbel, en voor wien zijn eigen beschaving vooral terugging op die twee bronnen, lag de zaak anders; hij zag in wat bij Homerus en in de Mozaïsche boeken geschilderd wordt, min of meer zijn eigen directe verleden. Voor hem was bovendien minder ethnografisch materiaal gemakkelijk beschikbaar, dat nog grootendeels verzameld was door auteurs die dikwijls toevallig

¹⁾ Semaine d'Ethnologie religieuse; Compte rendu analytique de la 1re session, tenue à Louvain du 27 août au 4 septembre 1912, Paris 1913, p. 225—226.

Dit leidde tot de bekende Anthropos-enquête (cf. Van Gennep, L'Etat actuel etc., p. 9—11), zie Anthropos jaargangen IX 1914—XII/XIII, 1917 passim.

S. Reinach heeft zijn artikelen verzameld over dit onderwerp in „Cultus, mythes et religions I”, 1905, waar p. 97—104 over de theorie van W. Robertson Smith (La théorie du sacrifice).

F. Graebner, „Methode der Ethnologie”, 1911.

ook iets over menschen zeiden van de door hen behandelde streken.¹⁾ Ik geloof dat we hier de verklaring hebben waarom een man als W. Robertson Smith, die eigenlijk een Semietenkenner was, zich voortdurend beroept op oude toestanden bij de Arabieren. Wundt leefde in een tijd dat hij (b.v. voor zijn goden- en heldentijdperk) zich wel op andere auteurs had kunnen beroepen, maar hij heeft het niet gedaan.

Zoo gezegd, W. Robertson Smith (1846—1894) was een vriend van M'Lennan. Hij was van huis uit een theoloog en oriëntalist. Zijn oorspronkelijke studievakken hebben zijn onderzoekingen natuurlijk sterk beïnvloed.

M'Lennan had de mogelijkheid van een totemistisch stadium²⁾ in de ontwikkeling der menschheid aangenomen, en vooral geschreven over de oudste vormen van het huwelijk waarbij hij totemisme met exogamie had doen samengaan. Ditzelfde zocht Robertson Smith bij zijn Semieten aan te toonen, en zoo ontstond zijn „Animal worship and Animal tribes among the Arabs and in the Old Testament”, 1880.³⁾ Later werkte hij dit nog uit in zijn „Kinship and Marriage in Early Arabia” 1885. Hij neemt o.a. een totemistisch stadium aan, waarvan we de overblijfselen vinden in de diernamen van allerlei Arabische en Joodsche families; de bekende tweedeeling van de totemstammetjes ziet hij terug in de Joodsche afstamming van Lea en Rachel, van de antiloop en het ooi. Z.i. hooren n.l. niet alleen totemisme en exogamie bij elkaar, maar oorspronkelijk ook matriarchaat.

Freud heeft W. Robertson Smiths „Lectures on the Religion of the Semites” (1889) gelezen.⁴⁾ Ofschoon het bekendste daaruit is de offertheorie, citeer ik nog eerst even Smiths ideeën over totemisme en godendom. „The belief in local nature-gods that are also clan-gods may not be directly evolved out of an earlier totemism, but there can be no

¹⁾ Al behooren tot die oudere ethnografen vele onzer beste!

²⁾ „The worship of plants and animals”, *Fortnightly Review* 1869—70 (spec. *ibid.* 1869 N.S. VI p. 408.)

³⁾ *Journal of Philology*, Cambridge IX, 1880, p. 75—100.

⁴⁾ 1st ed. 1889, 2nd. ed. 1894, 3rd. ed. 1927. Mijn citaten zijn uit de derde druk.

reasonable doubt that it is evolved out of ideas or usages which also find their expression in totemism, and therefore must go back to the most primitive stage of savage society."¹⁾ En voorts: „But we are not to suppose that every local deity will have totem associations, for new gods as well as new sanctuaries might doubtless spring up at a later stage of human progress than that of which totemism is characteristic." M.a.w. Robertson Smith neemt hier aan dat er een totemistisch stadium geweest is.

Zijn theorie nu in dit boek is dat iedere slachting van het totemdier — andere slachtingen schijnen niet te bestaan — is een commensaliteit van de stam met den god; zoodra de god eet met de stam (d.w.z. deelneemt aan het offer), sluit, of hernieuwt, hij vriendschap met hen. De dieren, die vereerd worden, zijn op den duur één geworden met de clan, clangenooten, ofschoon die dieren wèl en de menschen nièt geofferd worden. De oorspronkelijke godsdienst was dus een groepszaak, en geen persoonlijke verhouding.

Robertson Smith had deze theorie gebouwd op een vrij late mededeeling van zekeren Nilus uit 400 na Chr. over een kameeloffer der Sarracenen. Frazer, die wel Smiths exogamietheorie verworpen heeft,³⁾ legde in 1931 nog weer eens den nadruk op het werkelijk voorkomen van deze totemmaaltijd in Australië.⁴⁾ Freud neemt die maaltijd als algemeen typisch voor het totemisme over.

Als van iemand het citaat van Bastian geldt: „Den verführerischen Einflüsterungen des Nous poetikos, der im ‚geheimen Bautrieb‘ (nach A. Lang) auf der Lauer liegt, widerstehend, wird es das Wagnis gelten, auf einem noch stürmisch brausenden Ocean neu aufgährender Probleme die Forschungsbarke zu steuern und in die seit dem Entdeckungs-

¹⁾ I.c. p. 125.

²⁾ ibid. p. 138.

³⁾ „Totemism and Exogamy", IV 1910, § 3.

⁴⁾ Introd. to „Spencer's Last Journey", ed. by R. R. Marett and T. K. Penniman, Oxford 1931, p. 8. Juist dat Frazer zoo extra constateert dat het wel eens voorkomt, bewijst hoe weinig typeerend de totemmaaltijd is voor het totemisme!

zeitalter mehr und mehr sich enthüllende Mannigfaltigkeit geographischer Typen mitten einzutreten, um unter der Buntheit der Farben in lokalen Variationen die schöpferische Idee, die gesetzlich drinnen waltet, im eigenen Bewusstsein zu verstehen" ¹⁾ — dan geldt dit citaat van Frazer en zijn onderzoekingen over het totemisme. Vanaf 1887 publiceerde hij zijn meening erover; in 1899 kwam een artikel van zijn hand in de „Fortnightly Review", naar aanleiding van het boek van Spencer en Gillen; opnieuw schreef hij daar in 1905, toen hij al bezig was aan zijn groote „Totemism and Exogamy", dat in vier dikke deelen eindelijk verscheen in 1910.²⁾ Pater Wilhelm Schmidt zegt van dit laatste: „Dieses Werk wird wohl für immer die Grundlage aller zukünftigen Materialsammlungen sein, zu der Frazer im letzten Band auch eine kritische Uebersicht der verscheidenen Theorien über den Ursprung des Totemismus fügte, unter denen drei von ihm selbst figurieren." ³⁾ De reden dat Frazer zoo van meening

¹⁾ Prof. dr. Adolf Bastian, „Allgemeine Grundzüge der Ethnologie, Prolegomena zur Begründung einer wissenschaftlichen Psychologie auf dem Material des Völkergedankens", Berlin 1884, S. 4.

²⁾ Frazer heeft zijn drie meeningen achter elkaar af doen drukken in het vierde deel van zijn „Totemism and Exogamy", zoodat zijn vroegere publicaties daar gemakkelijk te raadplegen zijn.

De oorspronkelijke publicaties waren:

J. G. Frazer, „Totemism", Edinburgh 1887;

idem, „The origin of Totemism", Fortnightly Review, London, 1899, N.S. LXV, p. 647—665, 835—852 (hierop antwoordde A. Lang, *ibid.* p. 1012—1025);

idem, „The Beginnings of Religion and Totemism among the Australian Aborigines", *ibid.* N. S. LXXVIII, 1905, p. 162—172, 542—466;

idem, „Totemism and Exogamy", 4 vols, London, 1910.

De hier bedoelde publicaties van Spencer en Gillen waren: B. Spencer and F. J. Gillen, „The native Tribes of Central Australia", London 1899 (wat Frazer in proef las, September 1899, zie zijn art. 1899 boven, p. 664), en *id.*, „The northern Tribes of Central Australia", London 1904.

³⁾ Dr. P. W. Schmidt, „Handbuch der vergleichenden Religionsgeschichte, Ursprung und Werden der Religion", Münst. i. W. 1930. S. 101. Ten onrechte doet Schmidt alsof enkel het art. van 1905 onder invloed van Spencer en Gillen geschreven is, doordat hij blijkbaar de opmerking van Frazer in het art. van 1899 (zie boven aant. 2) over het hoofd gezien heeft.

veranderde, was dat zijn opvatting over godsdienst hoe langer hoe meer werd dat magie onderscheiden moet worden van de eigenlijke godsdienst, die zich zou kenmerken door gebed en offer, terwijl de magie wel ceremonieel, doch geen gebed of offer kent.¹⁾

Frazer beweert dat de Arunta, waarover Spencer en Gillen vooral schreven, zeer primitief zijn, wat van alle zijden tegengesproken is,²⁾ doch dit is minder belangrijk dan wat Frazer beweert over de samenhang van totemisme en exogamie³⁾, waar Freud zijn theorie op bouwt. Het is daarom wel noodig met zorg te lezen wat Frazer over die samenhang in zijn voorwoord gezegd heeft: „My primary subject is totemism, and I have treated of exogamy for the most part only so far as it occurs in conjunction with totemism; for the two institutions not only differ but overlap, each of them being sometimes found without the other. Tribes which are exogamous without being totemic do not properly fall within the scope of the book; but I have noticed a few of them, such as the Todas in India and the Masai in Africa...

1) Een en ander is besproken o.a. door Van Gennep, „L'Etat actuel” etc.; door Frazer zelf, „Totemism and Exogamy”, IV p. 27.

2) O.a. al in 1899 door A. Lang, zie p. 35 aant. 2: „Mr. Frazer's Theory of Totemism”, Fortnightly Review, N. S. LXV 1899. p. 1012—1025.

Over deze volken is, behalve de bovengenoemde werken van Spencer en Gillen, voornamelijk nog het volgende verschenen:

B. Spencer, „Report on the work of the Horn Scientific Expedition to Central Australia”, London-Melbourne 1896, spec. p. 161—196 „Notes on some manners and customs of the Aborigines of the McDonald ranges belonging tot the Arunta Tribes” by F. J. Gillen;

C. Strehlow, „Die Aranda- und Loritjastämme in Zentral-Australien”, 5. T., 1907—1920.

Sir Baldwin Spencer and the late F. J. Gillen, „The Arunta, a Study of a Stone Age People”, 2 vols, London, 1927. (Hierover kan men nog vergelijken „Spencer's Last Journey”, 1931, genoemd in pag 34, aant. 4.

3) Deze samenhang is nagegaan voor Afrika, en ontkend, door B. Ankermann, „Verbreitung und Formen des Totemismus in Afrika”, Zschr. f. Ethnol., 1915 S. 114—180. John R. Swanton, „The social and the emotional element in totemism”, Anthropos IX 1914, S. 289—299, ontkent het samengaan eveneens voor de Noord-Amerikaansche Indianen, spec. S. 292.

However, I must request the reader to bear constantly in mind that the two institutions of totemism and exogamy are fundamentally distinct in origin and nature, though they have accidentally crossed and blended in many tribes. The distinction was for the first time placed in a clear light by the epoch-making researches of Spencer and Gillen in Central Australia, which proved that the exogamous class is a totally different social organisation from the totemic clan and not, as we had previously been inclined to suppose, a mere extension of it. Still more recently the same sharp line between totemism and exogamy has been detected by Dr. W. H. R. Rivers in the Banks' Islands,¹⁾ where the natives have pure totemism and pure exogamy, existing side by side, without the one institution exercising the least influence upon the other."²⁾ Frazer ontkent dus dat exogamie typisch is voor totemisme.

Wat is exogamie precies? Gewoonlijk wordt het negatief gedefinieerd: het is een verbod om in de eigen groep sexueele verhoudingen te hebben; terecht wordt er door sommigen aan toegevoegd dat meestal een positief gebod erbij staat, n.l. een verplichting die aangeeft waar men dan wel zijn partners moet zoeken.³⁾ Daar hebben we hier overigens weinig mee te maken daar Freud in zijn „Totem und Tabu” uitgaat van Inzestscheu, zonder zich over dergelijke bijzonderheden druk te maken. Wij zullen later erop terug dienen te komen en nagaan of hij daartoe het recht had.

Frazer gaf in die vier deelen van 1910 niet alleen herdrukken van zijn artikelen van 1899 en 1905, maar ook van zijn boekje van 1887, ofschoon hij in zijn Preface duidelijk liet uitkomen het daar niet allemaal meer mee eens te zijn. De rest van deel I, geheel II en III zijn gevuld met een overzicht van het voorkomen van totemisme, en voor den vluchtigen lezer zijn aan deel IV eenige kaarten toegevoegd waarop de

¹⁾ W. H. R. Rivers, „Totemism in Polynesia and Melanesia”, Journ. R. Anthr. Inst. XXXIX, 1909, p. 156-180.

²⁾ „Totemism and Exogamy”, I. p. XI sq.

³⁾ O.a. Van Gennep, „L'Etat actuel” etc., p. 337—338. — Zie ook boven blz. 24 vg.

verspreiding duidelijk aangegeven is. Totemisme zou speciaal voorkomen in Australië,¹⁾ Melanesië,²⁾ eveneens in een groot deel van Noord-Amerika³⁾; verspreide gebieden treffen we aan in Midden- en Zuid-Amerika en hier en daar over heel Afrika⁴⁾; ten slotte zijn de Padangsche Bovenlanden op ons Sumatra⁵⁾ bekend om hun zuivere exogamie met totemisme. In het vierde deel geeft Frazer een overzicht van de conclusies van zich zelf en van anderen, de gebruikelijke index en eenige kaarten. Jammer genoeg heeft Frazer niet, als in zijn „Golden Bough”, een uitvoering bibliografisch register,

¹⁾ De Engelsche belangstelling ging vanzelf sprekend vooral naar Australië en Melanesië. Van de Freud-aanhangers heeft vooral Róheim („Australian Totemism, a psycho-analytic study in anthropology”, London 1925) over Australië geschreven.

²⁾ Malinowski o.a. publiceerde over de Trobrianders:

B. Malinowski, „The Natives of Mailu: preliminary results of the Robert Mond Research work in British New Guinea” (Transactions of the Royal Society of South Australia, XXXIX, 1915, p. 494—706);

idem, „The Psychology of sex and the foundations of kinship in primitive societies” (Psyche IV 1923—24, p. 98—128);

idem, „Kinship”, een discussie met verschillende mensen in Man XXX, 1930, en Man XXXI, 1931 (o.a. no. 2.). Hij heeft in Man XXX, 1930 no. 17 een overzicht gegeven van zijn publicaties over gezinsleven, wat natuurlijk niet alles gaat over totemisme. Zijn „The family among the Australian Aborigines”, 1913 is een knappe samenvoeging van de literatuur, zonder dat hij de volkjes zelf gezien had of onder invloed van Freud was gekomen.

Malinowski vertelt van Seligman's belangstelling voor de psycho-analyse in verband met diens oorlogsgewonden, waardoor hij ertoe kwam te letten op zijn Melanesiërs in dit opzicht, in „Psycho-analysis and anthropology, letter tot the Editor”, Nature Nov. 3, 1923, vol. CXII, p. 650—651.

³⁾ O.a. John R. Swanton, „The social and the emotional element in totemism”, Anthropos IX 1914, S. 289—299;

F. Boas, o.a. over de Kwakiutl.

A. Goldenweiser, „Totemism, an analytical study”, 1910 (herdrukt in „History, Psychology and Culture”, 1933).

⁴⁾ Frobenius, en Ankermann (zie p. 36, aant. 3 o.a.)

⁵⁾ O.a. Frazer, „Totemism and Exogamy” II, p. 185—217, met veel literatuur-opgave. Daar blijkt weer eens, uit hoe weinig onafhankelijke gegevens derg. classificaties dikwijls opgemaakt worden (b.v. het huwelijk op de Poggi-eilanden!)

want we vinden in „Totemism and Exogamy” enkel een register op zaken en auteursnamen.

In het laatste deel komt Frazer met de volgende definitie van totemisme, die vrij algemeen overgenomen is: „Totemism is an intimate relation which is supposed to exist between a group of kindred people on the one side and a species of natural or artificial objects on the other side, which objects are called the totems of the human group.”¹⁾ (Supposed — n.l. door die groepmensen.) Voorts leidt hij allerlei gebruiken en magische praktijken af uit de zucht om zich te identificeeren met de totem, waarbij het voorkomt dat men zijn totem onder speciale ceremonies eet, ofschoon overigens de verhouding is als tot een bevriend en geëerd familielid: zooals men later er bezwaar in gezien heeft zijn familieleden te eten, wat men oorspronkelijk volgens Frazer gedaan zou hebben,²⁾ zoo heeft men (blijkbaar later) ook niet meer de totem gegeten. We hebben reeds gezien hoe een indruk die totemmaaltijd b.v. op W. Robertson Smith gemaakt heeft,³⁾ en ook Freud heeft er een groote beteekenis aan toegeschreven.

Hoe exogamie en totemisme soms samengaan, heeft Frazer juist in het vierde deel uitvoerig behandeld. Dit vraagstuk heeft ook latere onderzoekers als Ankermann⁴⁾ bezig gehouden. Frazer meent niet alleen dat ze toevallig veel samen voorkomen, maar ook dat totemisme ouder is dan exogamie, en dat totemisme onafhankelijk op verschillende plaatsen ontstaan is. (Dit nu neemt Ankermann b.v. voor Afrika niet aan, maar hij laat er zich wel heel voorzichtig over uit.)

Hoe zijn nu totemisme en exogamie ontstaan? Deze vragen houden de onderzoekers sedert 1900 vooral bezig. Toen

¹⁾ „Totemism and Exogamy”, IV, p. 3 sqq.

²⁾ Frazer, „Totemism and Exogamy”, IV, p. 27 spreekt zelfs van: „friendship and alliance on equal terms”.

Verg. vooral prof. dr. S. R. Steinmetz, „Endokannibalismus”, oorspr. Mitt. d. anthrop. Ges. Wien, 1895, herdrukt in S. R. Steinmetz, „Gesammelte kleinere Schriften zur Ethnologie und Soziologie”, I, 1928, S. 132—271.

³⁾ Zie boven p. 34.

⁴⁾ Zie p. 36, aant. 3.

M'Lennan in zijn „Primitive Marriage” ¹⁾ kwam tot het roofhuwelijk, „ontdekte” hij de exogamie, waarvoor hij een verklaring naar voren bracht die niet meer aangenomen wordt, n.l. infanticide. W. Robertson Smith ²⁾ vond het bij kleiner materiaal, zooals boven beschreven is, en zei dat totemisme daar ouder was dan de exogamie, wat Frazer overgenomen heeft; Wilken ³⁾ was dat met Smith eens. M'Lennan nu beweerde dat er een tekort aan meisjes in een clan was doordat dikwijls meisjes bij de geboorte gedood werden; de jongemannen moesten daarom op vrouwenroof uit, en op den duur werd de voorkeur gegeven aan vreemde boven eigen vrouwen. Frazer heeft terecht scherp onder de loupe genomen 1° de juistheid van de bewering dat vooral meisjes gedood worden, wat niet juist schijnt te zijn voor allerlei exogame groepen; 2° de getalsverhouding van mannen en vrouwen in primitieve gemeenschappen, waar zeker veel mannen omkomen op jacht en in den oorlog, maar misschien ook meer jongens dan meisjes geboren worden ⁴⁾; daar staat tegenover dat er wel veel vrouwen zullen sterven tengevolge van de ruwe behandeling en het gebrek aan zorg bij graviditeit e.a. Frazer zegt dat, al zou M'Lennan gelijk hebben wat betreft de getalsverhouding van mannen en vrouwen, we dan toch eerder polyandrie zouden verwachten dan vrijwillige afstand van de eigen vrouwen, waarop exogamie neerkomt.

¹⁾ J. F. M. M'Lennan, „Primitive Marriage”, 1865, sedert herhaaldelijk herdrukt in „Studies in Ancient history,” oorspr. 1876.

²⁾ Robertson Smith stond geheel onder invloed van de meening over het totemistische stadium van zijn vriend M'Lennan (zie boven blz. 32 sqq.), maar deze laatste ging uit van dierenvereering en R. S. van het offer, om de algemeenheid van het totemistische stadium aan te toonen.

³⁾ J. A. Wilken, „Een nieuwe theorie over den oorsprong van het offer”, Gids 1891, III, blz. 535—572, herdrukt in Wilken, Verspr. Gesch. IV blz. 157—195.

⁴⁾ Frazer springt soms heel vreemd om met zijn biologische gegevens: zoo zegt hij (Totemism and Exogamy IV p. 85): „it seems probable that the hardships of savage life favour the birth of males rather than of females”, wat zeker niet algemeen aangenomen wordt.

Dr. Westermarck¹⁾ heeft de niet minder bekende verklaring van exogamie gegeven dat personen die samen opgroeien, sexueel geen aantrekking voor elkaar gevoelen. Ook dit wordt niet algemeen aangenomen — zeker niet door Freud. Maar zoo wordt wel verklaard de afkeer van een huwelijk met een huisgenoot, maar niet met een familielid waar je niet mee opgegroeid bent. Westermarck ziet het monogame huwelijk voor oorspronkelijk aan, zoodat bij hem de kring van huisgenooten wel heel klein is, eigenlijk veel te klein om van belang te zijn voor de verklaring van exogamie. Frazer wees er bovendien op dat we zoo nooit komen tot een verklaring van de belangrijkheid van de familie van moederszijde noch van den oom van moederszijde.

Prof. E. Durkheim²⁾ zoekt de verklaring meer de totemistische kant op. We zagen reeds dat ook Frazer erkent dat exogamie dikwijls voorkomt bij totemisten, en nu meent Durkheim dat men bang is voor het bloed van den totem, en zoo voor de vrouw uit de eigen groep, die bij vele gelegenheden totembloed verliest, b.v. bij menstruatie, defloratie e.d. Frazer wijst op het groote verschil dat bij vele volken is tusschen de huwelijksgroepen en de totemgroepen, welk verschil z.i. toch wel oorspronkelijk moet zijn: later samenvallen van die groepen is te begrijpen, maar een later differentieëren niet. Voorts meent Frazer dat Durkheim het belang van de menstruatie overschat.³⁾

¹⁾ E. Westermarck, „Human Marriage”, 1st ed. 1891, 5th ed. 1921, die ik raadpleegde. Speciaal ch. XX (vol. II p. 162—239), waarin vooral p. 192—218, gaat over exogamie. Zijn formuleering is: „The fundamental cause of the exogamous prohibitions seems to be the remarkable absence of erotic feelings between persons living very closely together from childhood, leading to a positive feeling of aversion when the act is thought of.”

²⁾ E. Durkheim, „La prohibition de l'inceste et ses origines”, *Année Sociologique* I, 1898, p. 1—70.

³⁾ Zie echter C. D. Daly, „Der Menstruationskomplex”, *Imago* XIV, 1928, S. 11—75, en ook later Freud, hoofdstuk V.

Frazer¹⁾ zelf neemt vrijwel over wat L. H. Morgan²⁾ erover zei, n.l. exogamie zou gemaakt zijn om incest te voorkomen.³⁾ Stel dat wij de twee huwelijksgroepen A en B hebben; dan kunnen de kinderen die tot A hooren, niet onderling trouwen, noch die van B onderling. Maken we de zaak ingewikkelder, door ook huwelijken tusschen de kinderen en hun ouders te verhinderen, dan moeten we 4 huwelijksgroepen aannemen, en wel zoo dat de kinderen van een A met een B, C heeten, en slechts mogen huwen met een D. Wordt het incestgevoel nog fijngevoeliger, dan moeten we een deeling in 8 groepen aannemen, zoodat ook huwelijken tusschen volle neef en nicht onmogelijk zijn. Als Frazer uitvoerig de zeer ingewikkelde Australische regelingen nagegaan heeft, dan roept hij met verklaarbare trots uit: „Thus the whole marriage system of the Australian aborigines can be explained by two simple principles”,⁴⁾ n.l. zijn verklaring van het totemisme en zijn verklaring van de exogamie uit de zucht incest te voorkomen. Met m.i. niet erg sterke argumenten betoogt hij dan verder dat buiten Australië, waar algemeen de totemgroepen samenvallen met de huwelijksgroepen (wat in Australië niet gebeurt), we toch het beste aannemen twee aparte systemen, waarbij de latere exogame groepen samengevallen zijn met de oudere totemindeeling.

Maar wat hadden we vóór die exogamie? Westermarcks monogamie? „Nee,” zegt Frazer, „oorspronkelijk waarschijnlijk promiscuiteit, en toen groeophuwelijk, b.v. tusschen groepen, bestaande van weerszijden uit broers en zusters.” Voor die promiscuiteit hebben we geen bewijzen; het is een veronderstelling zonder meer, waarop we later terug moeten komen, maar het groeophuwelijk vinden we nog b.v. in

¹⁾ Frazer had er zelf ook al over geschreven in „The Golden Bough”, II p. 271 en IV p. 130.

²⁾ L. H. Morgan, „Ancient Society or Researches in the lines of human progress from savagery through barbarism to civilization”, 1877, Frazer, „Totemism and Exogamy”, IV, p. 103 sqq.

³⁾ In Encyclopaedia Britannica 11th ed. gaf A. Lang onder „Family” een uitstekend overzicht van al deze theorieën.

⁴⁾ Frazer, „Totemism and Exogamy”, IV p. 132?

Centraal-Australië, die vergaarbak van rariteiten, en bij de Chuckchees in Noord-Amerika en bij de Herero's in Zuid-Afrika. Alleen uit het groephuwelijk is te verklaren het sororaat en het leviraat, bij velen bekend uit den bijbel. Weer komt Frazer met zijn enorm feitenmateriaal en toont ons op allerlei plekken van de aarde het sororaat resp. leviraat aan.

Vreemd doet het aan dat Ariërs noch Semieten een eigenlijke exogamie gekend hebben, ook al hadden zij afkeer van incest.

Maar hoe kwamen de menschen nu aan die afkeer van incest? Hier moet Frazer erkennen dat hij het niet weet. Wel haalt hij veel overhoop van biologische aard, en wijst hij op de parallel tusschen de — onzekere — meening van veefokkers dat pure inteelt min of meer tot steriliteit leidt, en de mogelijkheid van een dergelijk geloof bij primitieve volken, maar duidelijk blijkt het „non liquet”.

Hier meende Freud licht te kunnen verspreiden. Wij zullen zien in het volgende hoofdstuk hoe hij meende met zijn Oedipouscomplex als met een Dieterich te kunnen doordringen in het ontstaan van exogamie en totemisme.

III. FREUDS TOTEM UND TABOE I.

45. Biogenetische grondwet door Freud psychologisch toepasbaar geacht. 46. Waarom bewerken de psycho-analytici graag niet-psycho-analytisch materiaal? Opzet van „Totem und Tabu“. Freud erkent geen ethnoloog te zijn. 47. Totemisme niet meer bij ons, taboe wel.

48. Inzestscheu. Wat Frazer en Westermarck erover zeiden. 49. Gelijktelling van „wilden“ met onze vroegere stadia. 50. Gelijktelling van „wilden“ met neurotici. 50. Australisch totemisme. 51. Totemisme en exogamie in Australië. Afkeer van incest. 52. Bloedverwantschap vervangen door totemgroep, Descriptieve en classificeerende familie-benamingen. 53. Geschiedenis van het huwelijk. Groep-huwelijk en mijdingen. Verklaring der mijdingen door Lubbocks roofhuwelijk. Slechte verhouding van schoonzoon tot schoonmoeder. 54. Slechte verhouding van schoonmoeder tot schoonzoon, en omgekeerd. 56. Incestneiging in de puberteitsjaren. Exogamie ter vermindering van incest. Belangrijkheid van het Oedipous-complex. 57. Verklaring van incestafkeer door het Oedipous-complex.

57. Das Tabu und die Ambivalenz der Gefühlsregungen. 58. Taboe is niet logisch gefundeerd, doch een samenhangend systeem. Wat wordt taboe? 59. Heilig en onrein volgens Wundt uit taboe ontstaan. Freuds bezwaren tegen Wundts verklaring. 60. Paranoia-lijdens en hun verboden. Besmettelijkheid van taboe bij Maori's en bij paranoia-lijdens (Hirsch-geval). 61. Gevolgen van deze verboden voor den betrokkene. Overeenstemming tusschen taboe en paranoia-verboden. 62. Ontstaan van het paranoia-verbod. „Ambivalenz“. 63. Ontstaan en handhaving der neurose. 64. Bezwaren tegen Freuds wijze van voorstellen. Verschil tusschen paranoia en taboe, waarbij Freud eenige verboden als primair uitkiest; en verschil tusschen paranoia-lijder en primitieven. 65. De voorgeschiedenis van het taboe gereconstrueerd, waardoor de ambivalentie der primitieven verklaard. 66. Kern-verboden van het totemisme zijn volgens Freud: verbod om het totemdier te eten en exogamie; bezwaren tegen deze keuze. 68. Verklaring waarom taboe besmettelijk is, en

waarom bepaalde dingen taboe zijn. Tusschenpersonen. Nogmaals besmettelijkheid. 69. Taboe is een vrijwillige verzaking. Samenvatting door Freud. 70. Samenvatting en critiek door schr. Gevolgen van het parallelisme tusschen paranoia en taboe, en onderwerp van Freuds verder onderzoek: nader bewijs van de ambivalentie van het taboe der primitieven. 71. Bewijs van ambivalentie tegenover vijanden, 72 en tegenover heerschers. 73. Groote macht en groote onvrijheid der heerschers. 74. Paranoia en ambivalentie, vergrooting der macht van den vervolger. 75. Oedipous-complex en ambivalentie. Vijandige stemming tegenover vorsten. Naamtaboe. 76. Ambivalentie tegenover dooden. 77. Zelfverwijten bij overlevenden. 78. Hooge ambivalentie bij primitieven. „Projektion”. 79. Waarom zijn weerloozen taboe? 80. Verschil tusschen de demonen bij Wundt en bij Freud. Samenvatting door Freud van zijn beweringen over het ontstaan der demonen uit dooden. 81. Waarom zijn de dooden ons vijandig? 82. Overzicht door schr.

82. Nogmaals „Projektion”. Verwisseling van Innenwelt en Auszenwelt. 83. Animistisch stadium. 84. Houding tegenwoordig tegenover dooden minder ambivalent dan vroeger. 85. Taboe een ambivalent begrip van huis uit. 86. „Gegensinn der Urworte”. Ontstaan van het geweten. 87. Geweten en angst. 88. „Verschiebung”. Verschil tusschen taboe en geweten. 89. Wezen der straf als „oog om oog”. 90. Schijnbaar altruïsme van den neuroticus. 91. Het verschil tusschen primitieven en neurotici is in hun al of niet sociabiliteit. Samenwerking tusschen psychiatrie en ethnologie. 92. Ontstaan der neurose.

Algemeen overzicht van het hoofdstuk. Het begrip taboe. 93. Het begrip Ambivalenz.

We zagen in de voorafgaande hoofdstukken dat Freud overtuigd was van de geldigheid van de biogenetische grondwet op psychologisch terrein, zooals Jung aangeduid had in zijn „Bedeutung des Vaters für das Schicksal des Einzelnen”.¹⁾ Freud was geheel ontogenetisch georiënteerd door zijn beschouwingen over het ontstaan der neurosen, en bij zijn, min of meer toevallige, aanraking met de ethnologie stootte hij op vraagstukken naar den oorsprong van verschillende zaken als totemisme, exogamie en afkeer van incest, die blijkbaar door de ethnologen met hun methoden niet op te lossen waren.

¹⁾ Blz. 12—17.

Hier nu meende Freud het een en ander in het midden te kunnen brengen. Hij wilde graag zijn theorieën aan ander materiaal bewijzen, want als hij vertelde van zijn patiënten, dan zeiden de ongelovigen: „Hoe weten we dat het waar is, wat hij zegt? hij suggereert de eene helft, en fantaseert er de andere bij.” Met cultuurhistorische, litteraire of ethnologische stof kan de ongelovige precies zien wat Freuds materiaal is, en dan beoordeelen hoe Freuds theorieën werken.¹⁾

Slaan wij nu Freuds uitgave op van 1913, „Totem und Tabu, einige Uebereinstimmungen im Seelenleben der Wilden und der Neurotiker.”²⁾ In het Vorwort lezen we dat de vier opstellen „entsprechen einem ersten Versuch von (s)einer Seite, Gesichtspunkte und Ergebnisse der Psychoanalyse auf ungeklärte Probleme der Völkerpsychologie anzuwenden. Sie enthalten also einen methodischen Gegensatz einerseits zu dem gross angelegten Werke von W. Wundt, welches die Annahme und Arbeitsweisen der nicht analytischen Psychologie derselben Absicht dienstbar macht,³⁾ und anderseits zu den Arbeiten der Züricher psychoanalytischen Schule,⁴⁾ die umgekehrt Probleme der Individualpsychologie durch Heranziehung von völkerpsychologischem Material zu erledigen streben.”⁵⁾ Voor den niet-ingewijde worden dan nog in een noot genoemd Jungs „Wandlungen und Symbole der Libido”.⁶⁾

Freud gaat door met erop te wijzen dat hij niets doen kan dan belangstelling (Aufmerksamkeit) opwekken voor zijn pogingen om te bemiddelen tusschen ethnologen e.d. en psychologen, daar de eersten zijn methode niet goed kennen en de tweeden het ethnologische materiaal niet voldoende beheerschen. Even vragen wij ons af of Freud zelf het materiaal wel beheerschte, maar hoeveel ethnologen hebben niet van

¹⁾ J. C. Flügel, „Theories of psychoanalysis” (Outline of modern Knowledge), 1931, p. 355.

²⁾ Blz. 17, aant. 1. — De pagineering die aangehaald wordt, is die van de Ges. Schr. X, die ook in de laatste druk van het afzonderlijke boekje toegepast is.

³⁾ Zie blz. 17—33.

⁴⁾ Blz. 12—16.

⁵⁾ Ges. Schr. X S. 3.

⁶⁾ Hierover later, hoofdstuk IV.

elkaar afgeschreven zonder zich veel om ethnografen of ethnografische methoden te bekommeren? vooral als we bedenken dat het voor een groot deel gaat over totemisme, en we kijken naar Van Genneps lijvige boek „L'Etat actuel du Problème totémique”, dan weten we maar al te goed dat Freud heusch niet de minst ingewijde was onder die groote groep „wegwijzers”. We weten dat hij zijn materiaal voornamelijk ontleende aan Frazer, en dat hij zich veelal aan Wundts overzichten en samenvattingen hield. Zooals reeds gezegd, ligt het niet binnen het bestek van dit boekje om die beide bronnen op hun feitelijke gegevens te critiseeren.

„Die beiden Hauptthematata, welche diesem kleinen Buch den Namen geben, der Totem und das Tabu, werden darin nicht in gleichartiger Weise abgehandelt. Die Analyse des Tabu tritt als durchaus gesicherter, das Problem erschöpfender Lösungsversuch auf. Die Untersuchung über den Totemismus bescheidet sich zu erklären: Dies ist, was die psychoanalytische Betrachtung zur Klärung der Totemprobleme derzeit beibringen kann”.¹⁾ De oorzaak van dit verschil in behandeling is gelegen in de omstandigheid dat het taboe nog in ons midden voortleeft, en het totemisme een overwonnen standpunt is: „Der Totemismus hingegen ist eine unserem heutigen entfremdete, in Wirklichkeit längst aufgegebene und durch neuere Formen ersetzte religiös-soziale Institution, welche nur geringfügige Spuren in Religion, Sitte und Gebrauch des Lebens der gegenwärtigen Kulturvölker hinterlassen hat, und selbst bei jenen Völkern grosze Verwandlung erfahren musste, welche ihm heute noch anhängen. Der soziale und technische Fortschritt der Menschheitsgeschichte hat dem Tabu weit weniger anhaben können als dem Totem.”²⁾ Freud neemt zoo het genetische standpunt in van Wundt, en neemt ook een totemistisch tijdperk aan in de menschheidsontwikkeling, dat we zoowel bij Wundt als bij M'Lennan en Robertson Smith ontmoetten³⁾; als „leek” had hij daar het recht toe.

¹⁾ I.c. S. 4.

²⁾ I.c. S. 4.

³⁾ Zie boven hoofdstuk II, blz. 22 sqq., 33 sqq.

Maar dan moet hij ons als psycholoog uitleggen waarom nu juist het taboe onveranderlijker is dan het totemisme. Laat ons zien of hij dat doet.

Het eerste opstel heet „Die Inzestscheu". Hier komt dus de psycholoog ons iets nieuws vertellen over die wonderlijke afkeer van incest. Frazer heeft gezegd „non liquet" ¹⁾; Westermarck meent dat huisgenooten afkeerig van elkaar zijn ²⁾; Wundt zei dat deze afkeer kwam door de exogamie, als gevolg dus, en niet als oorzaak.³⁾

„Den Menschen der Vorzeit kennen wir in den Entwicklungsstadien, die er durchlaufen hat, durch die unbelebten Denkmäler und Geräte, die er uns hinterlassen, durch die Kunde von seiner Kunst, seiner Religion und Lebensanschauung, die wir entweder direkt oder auf dem Wege der Tradition in Sagen, Mythen und Märchen erhalten haben, durch die Ueberreste seiner Denkweisen in unseren eigenen Sitten und Gebräuchen." ⁴⁾ Dat klinkt als Wundt, al is het Freud. We vragen ons af of we ons werkelijk zoo makkelijk kunnen verplaatsen in het denkleven van onze voorouders dat we uit hun overblijfselen (in de wijde zin van dat woord) hun denk- en gevoelsleven kunnen reconstrueeren. Bovendien — zijn die zeden en gebruiken van ons die met de hunne overeenkomen, werkelijk wel gelijk wat denk- en gevoelsachtergrond betreft? als wij moderneren geen drie sigaretten met één lucifer aan willen steken, is het dan gelijk te stellen met taboes van tienduizenden jaren geleden, of met taboes als we aantreffen in Polynesië waar de dood gemoeid is bij overtreding? Ongetwijfeld nemen we het meestal aan, en berust onze moed om geschiedenis te schrijven op die aan-

¹⁾ Zie boven hoofdstuk II, blz. 43.

²⁾ Zie boven hoofdstuk II, blz. 41.

³⁾ Zie boven hoofdstuk II, blz. 25. Wundt bespreekt de zaak ook „Völkerpsychologie VII, Die Gesellschaft", 1917, S. 383—399, spec. S. 393, waar hij nog wijst op de afschuw tusschen de verschillende leeftijdsgroepen, die incest tusschen ouders en kinderen zou verhinderen. Maar er is meer incest dan enkel deze!

⁴⁾ Ges. Schr. X S. 5.

name, maar we verbazen ons toch dat Freud, de psycholoog, er geen oogenblik bij stilstaat.

Hij gaat door: „Ausserdem aber ist er noch im gewissen Sinne unser Zeitgenosse; es leben Menschen, von denen wir glauben, dasz sie den Primitiven noch sehr nahe stehen, viel näher als wir, in denen wir daher die direkten Abkömmlinge und Vertreter der früheren Menschen erblicken. Wir urteilen so über die sogenannten Wilden und halbwilden Völker, deren Seelenleben ein besonderes Interesse für uns gewinnt, wenn wir in ihm eine gut erhaltene Vorstufe unserer eigenen Entwicklung erkennen dürfen.“¹⁾ Let wel: dürfen! Immers, als we monogenistisch denken (als vrij algemeen gedaan wordt), dan moeten we toch aannemen dat wij afstammen van lieden waar een veranderingsmogelijkheid in was, terwijl de hedendaagsche primitieven om een uitwendige of een inwendige reden *niet* veranderd zouden zijn; dat maakt dan toch een enorm verschil!²⁾ Alweer, hier is het niet de plaats, om er verder op in te gaan m.i.

„Wenn diese Voraussetzung zutreffend ist, wird eine Vergleichung der ‚Psychologie der Naturvölker‘, wie die Völkerkunde sie lehrt, mit der Psychologie des Neurotikers, wie sie durch die Psychoanalyse bekannt geworden ist, zahlreiche Uebereinstimmungen anweisen müssen, und wird uns gestatten, bereits Bekanntes hier und dort in neuem Lichte zu sehen.“³⁾ Nu wordt het geval voor Freud belangrijker: hij als psychiater beweert dat die vergelijking mogelijk en geoorloofd is. We hebben reeds gezien dat hij ditzelfde reeds aannam tegenover Breuer: de neuroticus is slechts een mensch op infantieeler stadium dan de normale.⁴⁾ Ook hebben we gezien hoe sterk hij gelooft in de biogenetische grondwet op psychologisch terrein.⁵⁾ Voeg bij deze twee veronderstellingen nog Wundts totemistische stadium⁶⁾ (het is wel waarschijnlijk

¹⁾ I.c. S. 5.

²⁾ Cf. H. Frankfort, „Modern Survivors from Punt“ (Studies presented to F. L. Griffith, 1932, p. 445—453).

³⁾ Ges. Schr. X, S. 5.

⁴⁾ Blz. 6.

⁵⁾ Blz. 13 sqq.

⁶⁾ Blz. 22 sqq.

dat Freud het overgenomen heeft van Wundt, die zoo algemeen gelezen werd in Duitsche kringen), dan kunnen wij verwachten, bij neurotici een dergelijk totemisme met zijn bijbehorende trekken, voorzoover die inhaerent zijn aan het totemisme, te zullen aantreffen.

Freud nu begint, aan de hand van Frazer, ons te schilderen het Australische totemisme, want hij neemt aan dat die Australiërs een zeer primitief stadium vertoonen, en zelfs dat ze eigenlijk niet verwant zijn met de omringende Polynesische, Melanesische of Maleische volken.¹⁾ Het is alsof Freud het noodig vindt die primitiviteit extra naar voren te brengen. Geen wonder: als hij, de leek, één bepaalde groep menschen als „materiaal” wil gebruiken, dan moet hij dat wel verdedigen door hun buitengewone geschiktheid voor zijn studie uit te laten komen, i.c. hun primitiviteit. Alle ethnologen erkennen dat de Australiërs in veel opzichten wonderlijk primitief aandoende trekken bezitten, al zijn er enkelen die denken aan een mogelijke teruggang van een hoogere ontwikkeling.²⁾ Ik leg hier den nadruk op, omdat sommige

¹⁾ Ges. Schr. X S. 6—10.

²⁾ Cf. Frazer, „Totemism and Exogamy”, I p. 93 sqq. en id. Introd. to „Spencer's Last Journey”, 1931, p. 2—8; vooral Stanley D. Porteus, „The Psychology of a primitive People”, 1932, die concludeert dat de Arunta e.a. heelemaal niet zoo erg primitief zijn.

P. W. Schmidt, „Die Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde”, 1926, S. 156—157, zegt dat de talen in Midden Australië nog weinig samenhang vertoonen voorzoover ze onderzocht zijn; in de bijbehorende atlas vindt men daar „? Jüngste Steinkultur” op de kaart van Australië door P. W. Schmidt, P. W. Koppers en Prof. dr. Menghin samengesteld. Graebner (o.a. „Wanderung und Entwicklung sozialer Systeme in Australien”, Globus XL 1906, „Methode der Ethnologie”, 1911, S. 23 en 80) is het eens met Schmidt. A. H. Keane, „Man, past and present”, revised a.s.o. by A. Hingston-Quiggin and A. C. Haddon, 1920, p. 426—437 geeft een goed overzicht van de heele quaeestie.

B. v. A. C. Haddon, „The races of man and their distribution”, 2nd. ed. 1929, p. 122; Von Luschan, „Völker, Rassen, Sprachen”, 1922, S. 16, en Rev. George H. Frodsham, late bishop of North-Queensland, „A Bishop's Pleasaunce”, 1915, spec. p. 193—214, die meent dat Australië een vergaderbak is van allerlei gedegeneerde restjes (J. G. Frazer, Introd. to „Spencer's Last Journey”, 1931 p. 4 prijst Frodsham als buitengewoon kenner van de Australiërs). Daartegenover vindt b.v. Porteus (zie boven) hen bijzonder aangepast aan hun omgeving.

Freudianen doen alsof Freud bij deze Australiërs ongetwijfeld primitieve trekken „verklaard” heeft; ofschoon die mogelijkheid bestaat, lijkt het mij niet uitgesloten dat juist de dingen die hij in dit boekje behandelt, een vrij lange ontwikkeling achter zich hebben, en nog heel lang aan verandering onderworpen geweest zijn.

Freud geeft dan een overzicht¹⁾ van het Australisch totemisme zooals we het beschreven vinden bij Frazer en Wundt, en komt tot de wonderlijke samengang met exogamie, waarbij hij vermeldt dat totemisme en exogamie niet altijd samengaan en dat er onderzoekers zijn die niet gelooven aan een genetische samenhang van beide verschijnselen. Merkwaardig is dat de heele stam fel reageert tegen overtredingen, zelfs bij „flüchtige Liebschaften”. Hij geeft dan, geheel aan de hand nogmaals van Frazer en Wundt, de gevolgen van de ingewikkelde overerving der totems voor de verboden bloedverwanten.

„So zeigen uns denn diese Wilden einen ungewohnt hohen Grad von Inzestscheu oder Inzestempfindlichkeit, verbunden mit der von uns nicht gut verstandenen Eigentümlichkeit, dasz sie die reale Blutsverwandtschaft durch die Totemverwandtschaft ersetzen. Wir dürfen indes diesem Gegensatz nicht allzusehr übertreiben und wollen im Gedächtnis behalten, dasz die Totemverbote den realen Inzest als Spezialfall miteinschlieszen.

„Auf welche Weise es dabei zum Ersatz der wirklichen Familie durch die Totemsippe gekommen, bleibt ein Rätsel, dessen Lösung vielleicht mit der Aufklärung des Totem selbst zusammenfällt. Man müsste freilich daran denken, dasz bei einer gewissen, über die Eheschranken hinausgehenden Freiheit des Sexualverkehrs die Blutsverwandtschaft und somit die Inzestverhütung so unsicher werden, dasz man eine andere Fundierung des Verbotes nicht entbehren kann. Es ist darum nicht überflüssig zu bemerken, dasz die Sitten der Australier soziale Bedingungen und festliche Gelegenheiten anerken-

¹⁾ Ges. Schr. X S. 8—10.

nen,¹⁾ bei denen das ausschlieszliche Eheanrecht eines Mannes auf ein Weib durchbrochen wird." ²⁾ M.a.w. mater certissima, pater semper incertus.

Nog een merkwaardigheid bij deze familiezaken is dat de menschen aangeduid worden op een andere manier dan wij doen (oom, tante, neef, nicht, met alle onduidelijkheden daarvan), welke manier van ons descriptief genoemd is door Morgan, terwijl de Australische manier klassificeerend heet.³⁾ D.w.z. een Australiër noemt iederen man waarmee zijn moeder had kunnen trouwen, „vader”, en iedere vrouw

¹⁾ O.a. wordt hier gedacht aan het pirauru-huwelijk, en aan andere sexueele vrijheid buiten het huwelijk — zie b.v. Spencer and Gillen, „Northern Tribes of Central Australia” 1904, p. 133—142, en Hasting „Enc.” etc. v. „Sodomy”.

²⁾ Ges. Schr. X S. 11.

³⁾ Cf. Lewis H. Morgan, „Systems of Consanguinity and affinity of the human family”, 1871. Over Morgan — want dit boek is buitengewoon bezwaarlijke lectuur — zie: B. J. Stern, „L. H. Morgan, Social Evolutionist”, 1931.

Voor A. L. Kroeber „Classifications Systems of Relationship”, Journ. R. Anthr. Inst. XXXIX, 1909) ging tegen Morgan in: hij vindt de onderscheiding tusschen classificeerende en descriptieve familie-benoeming ten deele dwaasheid, en wat er nog van waar is, acht hij sociologisch gansch onbelangrijk, doch slechts psychologisch van eenige waarde.

Voorts waren Westermarck, („History of Human Marriage”, 1st ed. 1894), Crawley („Mystic Rose”, 1902), A. Lang („Social Origins”, 1903), noch N. W. Thomas („Kinship Organisations and Group Marriage in Australia”, 1906, die ontkent dat broeders en zusters in primitieve groepen in aanmerking zouden komen voor een huwelijk met elkaar, als Morgan veronderstelt: nu is het wel bekend dat juist bij deze Australiërs de mannen veel ouder zijn dan hun vrouwen) het met Morgan eens. W. H. R. Rivers heeft er ook over geschreven („On the origin of the classificatory System of Relationships”, Anthropol. Essays presented to E. B. Tylor, 1907, p. 309—323) en nam wel de waarschijnlijkheid aan dat eens het groephuwtelijk algemeen verbreid was, maar meende dat het niet afkomstig was uit een stadium van promiscuïteit.

Frazer, „Totemism and Exogamy”, I p. 154, beweert, op gezag van Howitt („On the organisation of Australian Tribes”, Transactions of the R. Soc. of Victoria, I, part ii, 1889, p. 96—137, en „The native Tribes of S. E. Australia”, 1904) dat de beste stammetjes individueel huwelijk en patriarchaat hebben, en slechts de laagste groephuwtelijk en matriarchaat.

Freud kent blijkbaar niets van deze heele strijd.

waarmee zijn vader had mogen huwen, „moeder”, enz. Nu meent Freud dat dit wijst op een oorspronkelijke Gruppenehe, en dat totemexogamie het aangewezen middel is tot verhoeding van incest in die groep.

„Die Totemexogamie, das Verbot des sexuellen Verkehrs zwischen Mitgliedern desselben Clans, erscheint als das angemessene Mittel zur verhütung des Gruppeninzests, welches dann fixiert wurde und seine Motivierung um lange Zeiten überdauert hat.”¹⁾ Dat groephuwelijk is aangetoond in Australië, en allerlei schrijvers vinden het heel belangrijk met het oog op de geschiedenis van het monogame huwelijk.

Maar het merkwaardige is dat, behalve deze eigenlijke exogame huwelijksverboden, er nog strenge mijdingen²⁾ voorkomen, die vooral bekend zijn uit Melanesië en van de Bataks op Sumatra: mijdingen tusschen zusters en broers, soms tusschen neven en nichten, of — zooals in Afrika — tusschen een meisje en haar vader, of tusschen schoonzoon en schoonmoeder. Voor de litteratuur verwijst Freud weer naar Frazer.

Lubbock³⁾ had deze mijdingen afgeleid uit het bekende roofhuwelijk: de ouders van de bruid waren natuurlijk boos op den roover-schoonzoon. Crawley⁴⁾ had dit, en andere dergelijke beweringen, bestreden, en Freud gaat deze ver-

¹⁾ Ges. Schr. X. S. 13.

²⁾ I.c. S. 15—21.

³⁾ Lubbock (Avebury), „The origin of civilisation and the primitive condition of man”, 1870, spec. ch. 3; 3rd ed. 1912, p. 103.

⁴⁾ E. Crawley, „The mystic Rose, a study of primitive marriage”, 1st. ed. 1902, 2nd ed. (by Theod. Besterman) 2 vols. 1929. In de 1st ed. wordt dit besproken, p. 405—414: C. geloofde niet aan de algemeenheid eens van het roofhuwelijk, en begreep ook niet waarom juist de schoonmoeder zoo boos zou zijn op den roover, en niet ook de schoonvader!

S. Reinach, „Le gendre et la belle-mère”, oorspr. 1911 („Cultes, Mythes et Religions”, IV 1912, p. 130—147) meent dat de schoonzoon zijn schoonmoeder niet als moeder mag beschouwen omdat het dan zou lijken alsof hij met zijn zuster getrouwd was! A. Lang bestreed dit weer („Morning Post”, March 8, 1912): de man mag enkel die vrouwen „moeder” noemen die zijn lijfelijke moeder hadden kunnen zijn, en dus in geen geval zijn schoonmoeder, die tot een andere groep moet behooren.

houdingen na met zijn door de psycho-analyse verkregen inzicht.

De schoonmoeder heeft tot het huwelijk veel beteekend in het leven van haar dochter, die zij nu moet afstaan aan een vreemde, wat haar jaloersch maakt. De man heeft de neiging zijn vrouw te overschatten en ziet in haar moeder haar terug „doch (sie) entbehrt all der Reize der Jugend, Schönheit und psychischen Frische, welche ihm seine Frau wertvoll machen.“¹⁾ Dit is nog niet erg psycho-analytisch.

Nu is de schoonmoeder gewoonlijk op een leeftijd dat het einde van haar huwelijksleven haar vol angst voorstaat, en zoo identificeert ze zich juist in de jaren dat normaal haar dochters zich verloven, met die dochters, ja, zoo sterk dat ze gevaar loopt zich mee te verlieven in haar schoonzoon, wat soms aanleiding geeft tot „schwere Formen neurotischer Erkrankung. Eine Tendenz zu solcher Verliebtheit ist bei der Schwiegermutter jedenfalls sehr häufig, und entweder diese selbst oder die ihr entgegenarbeitende Strebung schlieszen sich dem Gewühle der miteinander ringenden Kräfte in der Seele der Schwiegermutter an. Recht häufig wird gerade die unzärtliche, sadistische Komponente der Liebeserregung dem Schwiegersohne zugewendet, um die verpönte, zärtliche um so sicherer zu unterdrücken.“²⁾

Ja ? Is dat zoo ? Dikwijls zien we werkelijk de afschuwelijkste schoonmoeders, die hun leven leeg hebben laten worden en zich abnormaal aan hun kinderen hechten, maar zij zijn even onaangenaam tegenover hun schoondochters als tegenover hun schoonzoons, zonder dat wij er heel veel sexueele dingen behoeven bij te halen m.i. Maar de psychiater zegt dat er gevallen zijn... en wij zwijgen, beduusd, ofschoon er toch even in ons een zachte vraag rijst, hoeveel procent van alle schoonmoeders c.s. er toch wel bij een psychiater terecht komt met dergelijke complexen ?

„Für den Mann kompliziert sich das Verhältnis zur Schwiegermutter durch ähnliche Regungen, die aber aus anderen

¹⁾ Ges. Schr. X S. 22.

²⁾ I.c. S. 23.

Quellen stammen. Der Weg der Objektwahl hat ihn regulärerweise über das Bild seiner Mutter, vielleicht noch seiner Schwester, zu seinem Liebesobjekt geführt; infolge der Inzestschranke glitt seine Vorliebe von beiden teuren Personen seiner Kindheit ab, um bei einem fremden Objekt nach deren Ebenbild zu landen. An Stelle der eigenen Mutter und Mutter seiner Schwester sieht er nun die Schwiegermutter treten; es entwickelt sich eine Tendenz, in die vorzeitliche Wahl zurückzusinken, aber dieser widerstrebt alles in ihm. Seine Inzestscheu fordert, dass er an die Genealogie seiner Liebeswahl nicht erinnert werde; die Aktualität der Schwiegermutter, die er nicht wie die Mutter von jeher gekannt hat, so dass ihr Bild im Unbewussten unverändert bewahrt werden konnte, macht ihm die Ablehnung leicht. Ein besonderer Zusatz von Reizbarkeit und Gehässigkeit zur Gefühlsmischung lässt uns vermuten, dass die Schwiegermutter tatsächlich eine Inzestversuchung für den Schwiegersohn darstellt, sowie es andererseits nicht selten vorkommt, dass sich ein Mann manifesterweise zunächst in seine spätere Schwiegermutter verliebt, ehe seine Neigung auf deren Tochter übergeht." ¹⁾

Dit laatste argument lijkt weinig steekhoudend: zusters van het meisje resp. broers van den jongen hebben dikwijls ook groote attractie uitgeoefend voor de beslissende keus gedaan werd, en toch blijft dan de verhouding later meestal niet gespannen. Bovendien — is enkel de verhouding schoonzoon-schoonmoeder plezierig als ze elkaar van de kleinkinderjaren van het knaapje af gekend hebben? Maar erger dan dit alles is, dat we vragen naar de Inzestschranke: we wenschen daar de verklaring van te krijgen van Freud, en het overige willen we desnoods meenemen als mogelijk en zelfs vaak voorkomend.

„Ich sehe keine Abhaltung von der Annahme, dass es gerade dieser, der inzestuöse Faktor des Verhältnisses ist, welcher die Vermeidung zwischen Schwiegersohn und Schwiegermutter bei den Wilden motiviert. Wir würden also in der Aufklärung der so streng gehandhabten „Vermeidun-

¹⁾ l.c. S. 23.

gen" dieser primitieven Völker die ursprünglich von Fison¹⁾ geäußerte Meinung bevorzugen, die in diesen Vorschriften wiederum nur einen Schutz gegen den möglichen Inzest erblickt. Das nämliche würde für alle anderen Vermeidungen zwischen Bluts- oder Heiratsverwandten gelten. Nur bliebe der Unterschied, dasz im ersteren Falle der Inzest ein direkter ist, die Verhütungsabsicht eine bewusste sein könnte; im anderen Falle, der das Schwiegermutterverhältnis miteinschlieszt, wäre der Inzest eine Phantasieversuchung, ein durch unbewusste Zwischenglieder vermittelter." ²⁾

Freud betuigt dan zijn spijt dat hij weinig gelegenheid gehad heeft tot zoover om zijn psycho-analytisch licht te laten schijnen, want de incestafkeer van primitieven was al lang bekend. „Was wir zu ihrer Würdigung hinzufügen können, ist die Aussage, sie sei ein exquisit infantiler Zug und eine auffällige Uebereinstimmung mit dem seelischen Leben des Neurotikers. Die Psychoanalyse hat uns gelehrt, dasz die erste sexuelle Objektwahl des Knaben eine inzestuöse ist, den verpönten Objekten, Mutter und Schwester, gilt, und hat uns auch die Wege kennen gelehrt, auf denen sich der Heranwachsende von der Anziehung des Inzests frei macht. Der Neurotiker repräsentiert uns aber regelmässig ein Stück des psychischen Infantilismus, er hat es entweder nicht vermocht, sich von den kindlichen Verhältnissen der Psychosexualität zu befreien, oder er ist zu ihnen zurückgekehrt. (Entwicklungshemmung und Regression.) In seinem unbewussten Seelenleben spielen darum noch immer oder wiederum die inzestuösen Fixierungen der Libido eine Hauptrolle. Wir sind dahin gekommen, dasz vom Inzestverlangen beherrschte Verhältnis zu den Eltern für den Kernkomplex der Neurose zu erklären. Die Aufdeckung dieser Bedeutung des Inzests für die Neurose stöszt natürlich auf den allgemeinsten Unglauben der Erwachsenen und Normalen; dieselbe Ablehnung wird z.B. auch den Arbeiten von

¹⁾ L. Fison, naar Frazer, „Totemism and Exogamy“, II p. 14, in L. Fison and A. W. Howitt, „Kamilaroi and Kurnai“, 1880, waarin Fison schreef over het Kurnai-systeem van huwelijken en mijdingen.

²⁾ I.c. S. 23—24.

Otto Rank¹⁾ entegentreten, die in immer gröszerem Ausmasz dartun, wie sehr das Inzestthema im Mittelpunkte des dichterischen Interesses steht und in ungezählten Variationen und Entstellungen der Poesie den Stoff liefert. Wir sind genötigt zu glauben, dasz solche Ablehnung vor allem ein Produkt der tiefen Abneigung des Menschen gegen seine einstigen, seither der Verdrängung verfallenen Inzestwünsche ist. Es ist uns darum nicht unwichtig, an den wilden Völkern zeigen zu können, dasz sie die zur späteren Unbewusztheit bestimmten Inzestwünsche des Menschen noch als bedrohlich empfinden, und der schärfsten Abwehrmaszregeln für würdig halten." ²⁾

Op dat laatste komt het aan: Freud wil de wereld overtuigen van het belang van het Oedipous-complex, en wil het niet door de methode van Rank, dan moet het met ethnografisch materiaal! Dus tracht hij ons te overtuigen dat we de parallel trekken mogen tusschen „wilden“, kinderen en neurotici, en tegelijk dat het Oedipous-complex alle incest-afschuw verklaart, daar incest teruggaat op het Oedipous-complex, en we onszelf vooral willen laten vergeten ooit iets met dat Oedipous-complex te maken gehad te hebben!

Laten we voorloopig voor de verdere hoofdstukken, het Oedipous-complex aannemen als bewezen in zijn algemeene geldigheid, al zijn we nog niet overtuigd.

Wij komen nu tot het tweede opstel van de bundel, *Das Tabu und die Ambivalenz der Gefühlsregungen*. ³⁾

We zagen bij Wundt dat taboe, evenals het Latijnsche sacer, zoowel heilig als onrein beteekent.⁴⁾ Freud gaat na ⁵⁾ wat Wundt en N. W. Thomas ⁶⁾ erover zeggen. Natuurlijk wordt de nadruk gelegd op de merkwaardige besmettelijkheid, en op het tijdelijk of blijvend karakter. „Es handelt sich also

¹⁾ Das Inzestmotiv in Dichtung und Sage, 1912.

²⁾ I.c. S. 24—25.

³⁾ Ges. Schr. X S. 26 —92.

⁴⁾ Boven blz. 28.

⁵⁾ I.c. S. 26—30.

⁶⁾ „Encyclopaedia Britannica“, 11th. ed. (In de 13th ed. is een nieuw artikel v. „Tabu“ door Sona Rosa Burstein; waarom de oude spelling van Thomas „Taboo“ verlaten is, weet ik niet.)

um eine Reihe von Einschränkungen, denen sich diese primitiven Völker unterwerfen; dies und jenes ist verboten, sie wissen nicht warum, es fällt ihnen auch nicht ein, danach zu fragen, sondern sie unterwerfen sich ihnen wie selbstverständlich und sind überzeugt, dasz eine Uebertretung sich von selbst auf die härteste Weise strafen wird." ¹⁾ M.i. is dit niet geheel juist: bij ons zijn er ook velen die blind gehoorzaam zijn, maar noch bij de primitieven noch bij ons is dat kenmerkend voor het systeem, doch slechts voor het individueele karakter van den betrokkene. Wel worden dikwijls b.v. in Indië de pemali's opgegeven met de reden waarom, terwijl die redenen ongetwijfeld later toegevoegd zijn in veel gevallen (c.f. onze kinderverboden als „je mag niet op je vingers zuigen, want...“) en dan komt er zeer dikwijls een gevolg dat geen volwassene gelooft, maar daarom is het verbod nog niet onlogisch!

„All diesen Verboten scheint etwas wie eine Theorie zu Grunde zu liegen, als ob die Verbote notwendig wären, weil gewissen Personen und Dingen eine gefährliche Kraft zu eigen ist, die sich durch Berührung mit dem so geladenen Objekt überträgt, fast wie eine Ansteckung. Es wird auch die Quantität dieser gefährlichen Eigenschaft in Betracht gezogen. Der eine oder das eine hat mehr davon als der andere, und die Gefahr richtet sich gerade zu nach der Differenz der Ladungen. Das Sonderbarste daran ist wohl, dasz, wer es zu stande gebracht hat, ein solches Verbot zu übertreten, selbst den Charakter des Verbotenen gewonnen, gleichsam die ganze gefährliche Ladung auf sich genommen hat. Diese Kraft haftet nun an allen Personen, die etwas besonderes sind, wie Könige, Priester, Neugeborene, an allen Ausnahmszuständen, wie die körperlichen der Menstruation, der Pubertät, der Geburt, an allem Unheimlichen, wie Krankheit und Tod, und was kraft der Ansteckungs- oder Ausbreitungsfähigkeit damit zusammenhängt.

„Tabu' heizt aber alles, sowohl die Personen als auch die Oertlichkeiten, Gegenstände und die vorübergehenden Zustände, welche Träger oder Quelle dieser geheimnisvollen

¹⁾ Ges. Schr. X S. 30.

Eigenschaft sind. Tabu heiszt auch das Verbot, welches sich aus dieser Eigenschaft herleitet, und Tabu heiszt endlich seinem Wortsinn nach etwas, was zugleich heilig, über das Gewöhnliche erhaben, wie auch gefährlich, unrein, unheimlich umfasst".¹⁾

Freud gaat na hoe Wundt in taboe ziet de „objektivierte Furcht“, die zich op een verdere trap van ontwikkeling splitst in eerbied (Ehrfurcht) en afkeer (Abscheu); Wundt verklaart dit door te zeggen dat toen de mensch zich naast demonen goden maakte (die demonen waren reeds bij den primitief, en de goden hooren thuis in het derde tijdperk, dat der goden en helden), hij het taboe, dat oorspronkelijk in verband stond met de demonen, ook splitste: wat bij de goden hoorde, werd met eerbied, wat bij de demonen hoorde, met afkeer beschouwd. „Der Gegensatz von heilig und unrein fällt mit der Aufeinanderfolge zweier mythologischer Stufen, von denen die frühere nicht vollkommen verschwindet, wenn die folgende erreicht ist, sondern in der Form einer niedrigeren und allmählich mit Verachtung sich paarenden Wertschätzung fortbesteht. In der Mythologie gilt allgemein das Gesetz, dass eine vorangegangene Stufe eben deshalb, weil sie von der höheren überwunden und zurückgedrängt wird, nun neben dieser in erniedrigter Form fortbesteht, so dass die Objekte ihrer Verehrung in solche des Abscheus sich unwandeln.“²⁾ Daarmee is Freud heelemaal niet tevreden. „Es wäre anders, wenn die Dämonen wirklich existierten; aber wir wissen ja, sie sind selbst wie die Götter Schöpfungen der Seelenkräfte des Menschen; sie sind von etwas und aus etwas geschaffen worden“,³⁾ had hij al ongeduldig uitgeroepen bij Wundts taboe-verklaring uit het demonengeloof.

¹⁾ I.c. S. 30—31. Dit alles geldt wel voornamelijk van Polynesië, en kan moeilijk algemeen typeerend heeten. Freud volgt vrijwel geheel Wundt. Verg. b.v. A. van Gennep, „Tabou et Totémisme à Madagascar“, 1904, die o.a. de nadruk legt op het betrekkelijke van taboe: de hoogere kan het door den lagere op iets geplaatste „fady“ ongestraft overtreden.

²⁾ Ges. Schr. X S. 35. Wundt heeft dit vooral behandeld in zijn „Völkerpsychologie“, 3. Ausg., IV („Mythus und Religion“, I) S. 399—409, spec. S. 403.

³⁾ I.c. S. 34.

Dit was Freuds inleiding, waarin hij ons laat zien hoe onbevredigend in den grond Wundts gepsychologiseer is. Wundt wil ons toonen hoe de dingen veranderd kunnen zijn, maar er is niets in ons dat opspringt en zegt: „Ja, zoo, en niet anders moet het geweest zijn”.

Ik heb zooveel van Freuds beschrijvingen geciteerd — zooals ik in den vervolge nog dikwijls zal doen — omdat ik duidelijk wil laten uitkomen wáárop Freud zijn theorieën toepast, daar de ethnologische begrippen taboe, totemisme en exogamie niet scherp genoeg omschreven zijn in het algemeene gebruik.

In het tweede deel van dit opstel meent Freud als psychoanalytisch psychiater een parallel te kunnen aanwijzen die licht kan verspreiden. De lijders aan dwangvoorstellingen leggen zichzelf allerlei verboden op, en bij ondervragen is „das Aeuszerste, was die Zwangskranken mitteilen können, ... die unbestimmte Ahnung, es werde eine gewisse person ihrer Umgebung durch die Uebertretung zu Schaden kommen.”¹⁾ Het meest typeerend aan deze neurose is de *délire de toucher*, de angst om in aanraking te komen met getaboeëerde zaken of personen.

Als merkwaardige voorbeelden van een zich uitbreidende besmettelijkheid van het taboe bij primitieven en bij deze zieken deelt Freud het volgende mee:

„Ein Maorihäuptling wird kein Feuer mit seinen Hauch anfachen, denn sein geheiligter Atem würde seine Kraft dem Feuer mitteilen, dieses dem Topf, der im Feuer steht, der Topf der Speise, die in ihm gekocht wird, die Speise der Person, die von ihr iszt, und so müsste die Person sterben, die gegessen von der Speise, die gekocht in dem Topf, der gestanden im Feuer, in das geblasen der Häuptling mit seinem heiligen und gefährlichen Hauch.”²⁾

„Die Patientin verlangt, dass ein Gebrauchsgegenstand,

¹⁾ L.c. S. 36 sq.

²⁾ L.c. 38. Frazer, „Golden Bough” II („Taboo and the Perils of the Soul”) 1911, p. 136, naar R. Taylor, „Te Ika a Maui, or, New Zealand and its Inhabitants”, 2nd ed., 1870, p. 164, die het heel nuchter vertelt.

den ihr Mann vom Einkauf nach Hause gebracht, entfernt werde, er würde ihr sonst den Raum, in dem sie woht, unmöglich machen. Denn sie hat gehört, dasz dieser Gegenstand in einem Laden gekauft wurde, welcher in der sagen wir: Hirschengasse liegt. Aber Hirsch ist heute der Name einer Freudin, die in einer fernen Stadt lebt, und die sie in ihrer Jugend unter ihrem Mädchennamen gekannt hat. Diese Freundin ist ihr heute „unmöglich“, tabu, und der hier in Wien gekaufte Gegenstand ist ebenso tabu wie die Freundin selbst, mit der sie nicht in Berührung kommen will.“¹⁾

Dergelijke lieden kennen we allen, al zijn ze dan niet zoo „erg“, en we herinneren ons, misschien wel uit onze naaste omgeving, zulke dingen, en vooral ook de last die dat alles veroorzaakt. Nog lastiger is dikwijls de manier waarop die taboes omzeild kunnen worden. „Die Zwangsverbote bringen grosartigen Verzicht und Einschränkungen des Lebens mit sich wie die Tabuverbote, aber ein Anteil von ihnen kann aufgehoben werden durch die Ausführung gewisser Handlungen, die nun auch geschehen müssen, die Zwangscharakter haben, — Zwangshandlungen — und deren Natur als Busze, Sühne, Abwehrmaszregeln und Reinigung keinem Zweifel unterliegt.“²⁾ De bekendste is de Waschzwang, die zeer duidelijk lijkt op Wundts lustratio, en die leidt tot een heel ceremonieel.

Voor Freud ons de psychische genese van deze neurose geeft, somt hij op de overeenstemming tusschen de taboegebruiken en de symptomen van de ziekte: „1. (die) Unmotiviertheit der Gebote, 2. (ihre) Befestigung durch eine innere Nötigung, 3. (ihre) Verschiebbarkeit und (die) Ansteckungsgefahr durch das Verbotene, 4. (die) Verursachung von zeremoniösen Handlungen, Geboten, die von den Verboten ausgehen.“³⁾ Het is werkelijk heel frappant, en Kroeber⁴⁾ b.v. accepteert de parallel zonder aarzelen, al is

¹⁾ Ges. Schr. X S. 38.

²⁾ l.c. S. 38.

³⁾ l.c. S. 39.

⁴⁾ „Totem and Taboo, an ethnologic psychoanalysis“, Am. Anthropologist N. S. XXII 1920, zie hoofdstuk VI.

het niet met al de consequenties die Freud c.s. eruit trekken.

Freud geeft dan het ontstaan van een typisch geval van deze ziekte: „Zu allem Anfang, in ganz früher Kinderzeit, äuszerte sich eine starke Berührungslust, deren Ziel weit spezialisierter war, als man geneigt wäre zu erwarten. Dieser Lust trat alsbald von außen ein Verbot entgegen, gerade diese Berührung nicht auszuführen.¹⁾ Das Verbot wurde aufgenommen, denn es konnte sich auf starke innere Kräfte stützen;²⁾ es erwies sich stärker als der Trieb, der sich in Berührung äuszern wollte. Aber infolge der primitiven psychischen Konstitution des Kindes gelang es dem Verbot nicht, den Trieb aufzuheben. Der Erfolg des Verbotes war nur, den Trieb — die Berührungslust — zu verdrängen und ihn ins Unbewusste zu verbannen. Verbot und Trieb blieben beide erhalten; der Trieb, weil er nur verdrängt, nicht aufgehoben war, das Verbot, weil mit seinem Aufhören der Trieb zum Bewusstsein und zur Ausführung durchgedrungen wäre. Es war eine unerledigte Situation, eine psychische Fixierung geschaffen, und aus dem fortdauernden Konflikt von Verbot und Trieb leitet sich nun alles weitere ab.

Der Hauptcharakter der psychologischen Konstellation, die so fixiert worden ist, liegt in dem, was man das ambivalente Verhalten des Individuums gegen das eine Objekt, vielmehr die eine Handlung an ihm, heissen könnte.³⁾ Es will diese Handlung — die Berührung — immer wieder

¹⁾ Beide, Lust und Verbot, bezogen sich auf die Berührung der eigenen Genitalien.

²⁾ Auf die Beziehung zu den geliebten Personen, von denen das Verbot gegeben wurde.⁴⁾

³⁾ Nach einem trefflichen Ausdruck von Bleuler.⁵⁾

⁴⁾ Blijkbaar vindt Freud het niet van overwegend belang wat het karakter was van de oorspronkelijke lust, dat hij het vermeldt in noten!

⁵⁾ W. Stekel beweert („Zur Geschichte der analytischen Bewegung“, *Forschr. d. sex. Wsch. u. Psan.* II 1926, S. 558—559) dat het zijn Bipolarität eigenlijk is.

Freud („Zur Dynamik der Uebertragung“, *Zentr. bl. f. Ps. an.*, II 1912, *Ges. Schr.* VI S. 53—63, spec. S. 61) zei verder: „Eine solche Ambivalenz der Gefühle scheint zu einer gewissen Masse normal zu sein, aber ein hoher Grad von Ambivalenz der Gefühle ist gewisz eine besondere Auszeichnung neurotischer Personen.“

ausführen, es verabscheut sie auch. Der Gegensatz der beiden Strömungen ist auf kurzem Wege nicht ausgleichbar, weil sie — wir können nur sagen — im Seelenleben so lokalisiert sind, dasz sie nicht zusammenstoszen können. Das Verbot wird laut bewusst, die fortdauernde Berührungslust ist unbewusst, die Person weisz nichts von ihr. Bestünde dieses psychologische Moment nicht, so könnte eine Ambivalenz weder sich so lange erhalten, noch könnte sie zu solchen Folgeerscheinungen führen".¹⁾

We hebben reeds gezien dat neurosen volgens Freud dikwijls teruggaan op conflicten uit de prille kindertijd waar het kind om de een of andere reden nooit overheengekomen is; eenige bladzijden geleden hadden we het over hen die aan het Oedipous-conflict te pletter loopen.²⁾

„Das Verbot verdankt seine Stärke — seinen Zwangskarakter — gerade der Beziehung zu seinem unbewussten Gegenpart, der im Verborgenen ungedämpften Lust, also einer inneren Notwendigkeit, in welche die bewusste Einsicht fehlt. Die Uebertragbarkeit und Fortpflanzungsfähigkeit des Verbotes spiegelt einen Vorgang wieder, der sich mit der unbewussten Lust zuträgt und unter den psychologischen Bedingungen des Unbewussten besonders erleichtert ist. Die Trieblust verschiebt sich beständig, um der Absperrung, in der sie sich befindet, zu entgehen, und sucht Zurrogate für das Verbotene — Ersatzobjekte und Ersatzhandlungen — zu gewinnen. Darum wandert auch das Verbot und dehnt sich auf die neuen Ziele der verpönten Regung aus. Jeden neuen Vorstosz der verdrängten Libido beantwortet das Verbot mit einer neuen Verschärfung. Die gegenseitige Hemmung der beiden ringenden Mächte erzeugt ein Bedürfnis nach Abfuhr, nach Verringerung der herrschenden Spannung, in welchem man die Motivierung der Zwangshandlungen erkennen darf.“³⁾ Freud vertelt dan hoe dat bij de neurose gaat met Kompromisaktionen, die juist bij de neurose hoe langer hoe

¹⁾ Ges. Schr. X S. 39—40.

²⁾ Hoofdstuk I, blz. 10.

³⁾ Ges. Schr. X S. 40—41.

meer de Trieb versterken en dichter en dichter naderen tot de oorspronkelijk verboden handeling.

Voor we nu dit alles toepassen op het taboe, wil ik de aandacht even vestigen op Freuds wijze van voorstellen. Zijn stijl is meeslepend genoemd; het gevaar dat de beelden, en vooral de zeer plastisch werkende localiseeringen, den schrijver en den lezer te ver meevoeren, ligt voor de hand. We zien een lust, die in de loop van den tijd in het onbewuste geraakt is, en een verbod, dat nog steeds bewust is, en we hooren dat in abnormale gevallen die twee niet tot evenwicht gekomen zijn omdat „never the twain shall meet”: bewust is bewust, en onbewust is onbewust... tenzij de psychiater erin slaagt lust en verbod bij elkaar te brengen.

Freud geeft toe dat het met de taboes der wilden toch niet geheel gelijk is. „Wir machen uns dabei von vornherein klar, dasz viele der für uns zu beobachtenden Tabuverbote sekundärer, verschobener und entstellter Art sind, und dasz wir zufrieden sein müssen, etwas Licht auf die ursprünglichsten und bedeutsamsten Tabuverbote zu werfen. Ferner, dasz die Verschiedenheiten in der Situation des Wilden und des Neurotikers wichtig genug sein dürften, um eine völlige Uebereinstimmung auszuschliessen, eine Uebertragung von dem einen auf den anderen, die einer Abbildung in jedem Punkte gleichkäme, zu verhindern”.¹⁾

Hier zijn eenige gewichtige zaken m.i. en passant afgedaan: 1°. Freud doet een keuze uit de verboden, waarvan er vele niet oorspronkelijk zijn, maar waar hij de belangrijkste en tevens oorspronkelijkste uit zal halen — wij komen er op terug; 2°. neurotici en primitieven zijn niet heelemaal gelijk, en we zouden graag weten in welk opzicht niet, maar we krijgen hier geen antwoord. We kunnen wel een antwoord zoeken, en misschien zou Freud ermee voldaan zijn als we zeiden dat beide groepen conflicten hebben, maar dat de neuroticus oplossingen vindt voor zijn conflicten die sociaal niet aanvaard worden door zijn omgeving.²⁾ M.a.w. de oplossing

¹⁾ Ges. Schr. X S. 41.

²⁾ Ges. Schr. X S. 90 sq. Hier blz. 89 sq.

van een conflict in de verschillende tijden is anders in de mode, en wie afwijkt van de heerschende vorm, is neurotisch.

Boven zagen we reeds dat het overeenkomstige tusschen de verboden van de Zwangskranken en de taboes was, dat de herkomst onduidelijk is voor degenen die er zich door gebonden achten. Nemen we een gelijke voorgeschiedenis aan, dan krijgen we: „Wir konstruieren die Geschichte des Tabu aber folgendermassen nach dem Vorbild der Zwangsverbote. Die Tabu seien uralte Verbote, einer Generation von primitiven Menschen dereinst von auszen aufgedrängt, das heisst also doch wohl von der früheren Generation ihr gewalttätig eingeschränkt. Diese Verbote haben Tätigkeiten betroffen, zu denen eine starke Neigung bestand. Die Verbote haben sich nun von Generation zu Generation erhalten, vielleicht bloss infolge der Tradition durch elterliche und gesellschaftliche Autorität. Vielleicht aber haben sie sich in den späteren Organisationen bereits ‚organisiert‘ als ein Stück ererbten psychischen Besizes. Ob es solche ‚angeborene Ideen‘ gibt, ob sie allein oder im Zusammenwirken mit der Erziehung die Fixierung der Tabu bewirkt haben, wer vermöchte es gerade für den in Rede stehenden Fall zu entscheiden? ¹⁾ Aber aus der Festhaltung der Tabu ginge eines hervor, dasz die ursprüngliche Lust, jenes Verbotene zu tun, auch noch bei den Tabuvölkern fortbesteht. Diese haben also zu ihren Tabuverboten eine ambivalente Einstellung; sie möchten im Unbewussten nichts lieber als sie übertreten, aber sie fürchten sich auch davor; sie fürchten sich gerade darum, weil sie es möchten und die Furcht ist stärker als die Lust. Die Lust dazu ist aber bei jeder Einzelperson des Volkes unbewusst wie bei dem Neurotiker.“ ²⁾

Langzamerhand is Freuds toon beslist geworden: wat in den beginne klonk als een mogelijkheid, wordt aan het eind bijna een zekerheid, ofschoon er in zijn betoog iets vreemd is: de onbewuste lust komt telkens weer bij ieder nieuw individu, maar het (n.b. bewuste) gebod wordt doorgegeven uit dien

¹⁾ Cf. Jung's „archetypen“.

²⁾ Ges. Schr. X S. 41—42.

oertijd! dat is toch werkelijk heel vreemd. Hier kan de psychiater met zijn autoriteit niet volstaan; hij moet ons hier meer verklaren, of ons aantoonen dat het meer voorkomt.

„Die ältesten und wichtigsten Tabuverbote sind die beiden Grundgesetze des Totemismus: Das Totemtier nicht zu töten und den sexuellen Verkehr mit den Totemgenossen des anderen Geschlechtes zu vermeiden.“¹⁾

E. Sidney Hartland²⁾ geeft op dat dikwijls bij totemisme verbodsbepalingen voorkomen als het eten van den totem, en zeer veel exogamie; Wundt laat er zich ook zoo over uit, en Frazer eveneens, maar deze laatste erkent dat er uitzonderingen zijn. Dit is heel iets anders dan te zeggen, als Freud doet, dat dit de twee hoofdverboden zijn! Later komt Freud weer terug op totemisme, en wij kunnen daar de zaak nog eens nagaan.

Voorloopig kunnen wij ons houden aan Freuds definitie: „Grundlage des Tabu ist ein verbotenes Tun, zu dem eine starke Neigung im Unbewussten besteht.“³⁾ M.i. is hiermee enkel een bepaalde kant van het taboe aangeduid, want bij vele volken zijn er zooveel verbodsbepalingen dat het moeilijk is, ons iemand voor te stellen, die zin zou hebben ze alle te overtreden: dergelijke kinderachtige partijen en clubs schijnen hier en daar te bestaan, die met zijn dertien eten, zout morsen enz., maar ik geloof niet dat er veel wereldhervormers daar gevonden worden.

Komen we met Freuds parallel iets dichter bij de verklaring van het besmettelijke van taboe? De aard van het besmettelijke is: „die Eignung, die Ambivalenz des Menschen anzufachen und ihn in *Versuchungen* zu führen, das Verbot zu übertreten.“⁴⁾ Wij begrijpen dat iemand die een verbod overtreedt, taboe wordt: „Er erweckt Neid; warum sollte ihm gestattet sein, was anderen verboten ist?“⁵⁾ Niemand zal hiertegen bezwaar hebben, maar nu gaat Freud verder:

¹⁾ l.c. S. 42.

²⁾ in Hastings' „Encyclopaedia of Religion and Ethics“ v. „Totemism“.

³⁾ Ges. Schr. X S. 42.

⁴⁾ l.c. S. 43.

⁵⁾ ibid.

„Ein Mensch braucht aber kein Tabu übertreten zu haben und kann doch permanent oder zeitweilig tabu sein, weil er sich in einem Zustand befindet, welcher die Eignung hat, die verbotenen Gelüste der anderen anzuregen, den Ambivalenzkonflikt in ihnen zu wecken. Die meisten Ausnahmsstellungen und Ausnahmszustände sind von solcher Art und haben diese gefährliche Kraft. Der König oder Häuptling erweckt den Neid auf seine Vorrechte; es möchte vielleicht jeder König sein.¹⁾ Der Tote, das Neugeborene, die Frau in ihren Leidenszustanden reizen durch ihre besondere Hilflosigkeit, das eben geschlechtsreif gewordene Individuum door den neuen Genusz, den es verspricht.²⁾ Darum sind alle diese Personen und alle diese Zustände tabu, denn der Versuchung darf nicht nachgegeben werden.“³⁾ Waarom niet? en hoe kwam men er toe om het te verbieden?

Freud gaat koninklijk door en legt ons uit dat het daarom duidelijk is dat de mana-krachten van verschillende menschen elkaar versterken of verzwakken. Zoo moet de vizier staan tusschen den vorst en zijn volk omdat de gewone man niet zoo erg jaloersch is op den vizier en die weer niet zoo erg op den vorst, zoodat ze het dan nog makkelijk kunnen verdragen. „So sind geringere Differenzen der in Versuchung führenden Zauberkraft weniger zu fürchten als besonders grosse.“⁴⁾ Dit past geheel in de redeneering — enkel is het jammer dat Freud het mana-begrip erbij haalt, waar het niet noodig is.⁵⁾ Ook is duidelijk dat het overtreden van het

¹⁾ Frazer spreekt van „the burden of royalty“ („Golden Bough“ III, Taboo and the Perils of the Soul).

²⁾ Wat een sadistische aanleg schrijft Freud ons toe! Later — S. 78 l.c. — spreekt Freud van „Versuchungsangst“, wat mij kenschetsender toeschijnt.

³⁾ Ges. Schr. X S. 43.

⁴⁾ l.c. S. 44.

⁵⁾ Freud is hier al bijzonder ongelukkig. Mana is afkomstig van R. H. Codrington, „The Melanesians“, 1891, maar vooral gebruikt door R. R. Marett (b.v. Encycl. Brit. 11th ed. — die door Freud geraadpleegd werd! — v. „Religion“). Dezelfde Marett heeft taboe gedefinieerd als „negative magic“ (o.a. „Is taboo negative magic?“ in „Anthrop. Essays pres. to E. B. Tylor“, 1907, herdrukt in „The Threshold of Religion“,

taboe de heele gemeenschap aangaat: ieder immers zou extra in de verleiding komen, zooals boven al gezegd is, als er een taboe-overtreding plaats vindt.

Minder fraai vind ik dat Freud de *délire de toucher* afleidt van het feit dat aanraken van iets al het begin is van de poging het in bezit te nemen of te gebruiken; vooral waar de besmettelijkheid zoo ver doorgaat als b.v. bij den Maori-hoofdman, dat doet het wel heel gezocht aan: zou de man die at van dat eten, den Maori-vorst hebben willen bevorderen tot zijn kok?! „Dasz die Berührung beim Tabuverbot eine ähnliche Rolle spielt wie beim *délire de toucher*, obwohl der geheime Sinn des Verbotes beim Tabu unmöglich ein so spezieller sein kann wie bei der Neurose, darf uns nicht wundernehmen Diese Uebertragbarkeit des Tabu spiegelt die bei der Neurose nachgewiesene Neigung des unbewussten Triebes wieder, sich auf assoziativen Wegen auf immer neue Objekte zu verschieben. Wir werden so aufmerksam gemacht, dasz der gefährlichen Zauberkraft des ‚*Mana*‘ zweierlei realere Fähigkeiten entsprechen, die Eignung, den Menschen an seine verbotenen Wünsche zu erinnern, und die scheinbar bedeutsamere, ihn zur Uebertretung des Verbotes im Dienste dieser Wünsche zu verleiten. Beide Leistungen treten aber wieder zu einer einzigen zusammen, wenn wir annehmen, es läge im Sinne eines primitiven Seelenlebens, dasz mit der Erweckung der Erinnerung an das verbotene Tun auch die Erweckung der Tendenz, es durchzusetzen, verknüpft sei. Dann fallen Erinnerung und Versuchung wieder zusammen. Man musz auch zugestehen, wenn das Beispiel eines Menschen, der ein Verbot übertreten hat, einen anderen zur gleichen Tat verführt, so hat sich der Ungehorsam gegen das Verbot fortgepflanzt wie eine Ansteckung, wie sich das Tabu von einer

1st ed. 1909). N. W. Thomas, in zijn artikel over „Taboo“ (Enc. Brit. 11th ed.), dat Freud raadpleegde (zie Ges. Schr. X S. 27, hier blz. 57, aant. 5), heeft een en ander duidelijk doen uitkomen.

De Enc. Brit. 13th ed. heeft een artikel over „mana“ van de hand van Marett (1929). N. Söderblom heeft „mana“ trachten te vertalen door „Lebenselektrizität“ („Die Religionen der Erde“, 1905, S. 8, 9), wat heel wat duidelijker is dan wat Freud hier bijeen praat.

Person auf einen Gegenstand und von diesem auf einen anderen überträgt." ¹⁾ Willen we de parallel zoo ver doorvoeren, dan moet dit de oplossing zijn. Codringtons „Mana” was net zoo logisch.....

Nog een opmerking maakt Freud over boete en reiniging. „Wenn die Uebertretung eines Tabu gutgemacht werden kann durch eine Sühne oder Busze, die ja einen Verzicht auf irgend ein Gut oder eine Freiheit bedeuten, so ist hiedurch der Beweis erbracht, dasz die Befolgung der Tabuvorschrift selbst ein Verzicht war auf etwas, was man gern gewünscht hätte. Die Unterlassung des einen Verzichts wird durch einen Verzicht an anderer Stelle abgelöst. Für das Tabuzeremonieell würden wir hieraus den Schlusz ziehen, dasz die Busze etwas Ursprünglicheres ist als die Reinigung." ²⁾ Het ontsnapt me wat taboe anders kan zijn dan een last, en als je de lijsten van taboes bij welk volk ook nagaat, dan is het altijd een lijst van lasten die opgenomen worden, wat Freud, met voorbeelden, scherper had moeten doen uitkomen. Bovendien is de reiniging niet altijd een „Verzicht”.

Freud vat nog eens samen wat hij tot hiertoe over het taboe beweerd heeft. Voor we verder gaan, is het wel nuttig dit te lezen. „Das Tabu ist ein uraltes ³⁾ Verbot, von auszen (von einer Autorität) aufgedrängt und gegen die stärksten Gelüste der Menschen gerichtet, Die Lust, es zu übertreten, besteht in deren Unbewuszten fort; die Menschen, die dem Tabu gehorchen, haben eine ambivalente Einstellung gegen das vom Tabu Betroffene. Die dem Tabu zugeschriebene Zauberkraft führt sich auf die Fähigkeit zurück, die Menschen in Versuchung zu führen; sie benimmt sich wie eine Ansteckung, weil das Beispiel ansteckend ist, und weil sich das verbotene Gelüste im Unbewuszten auf anderes verschiebt. Die Sühne der Uebertretung des Tabu durch einen Verzicht

¹⁾ Ges. Schr. X S. 44—45.

²⁾ I.c. S. 45.

³⁾ Waarom „uralt”? omdat het een onbewuste wensch is, die „dus” tot de de kindsheid terug moet gaan, cf. Zwangskrankheitsgenese, boven blz. 63 sq, Ges. Schr. X S. 41.

erweist, dasz der Befolgung des Tabu ein Verzicht zugrunde liegt." 1)

Freud heeft tot nu getracht aan te toonen dat neurotici en „wilden" te vergelijken zijn, door de verhouding van schoonmoeder en schoonzoon nader te bekijken; na een uitleg over taboe heeft hij de parallel getrokken tusschen lijdens aan dwanggedachten en taboevolken, waarbij de nadruk kwam te liggen op de vraag naar het ontstaan van beider systemen. Het bleek hem dat in beider systemen ambivalentie voorkwam en nu laat hij zien dat die ambivalentie der gevoelens bij de primitieve volken zeer duidelijk aan den dag treedt in het derde deel van zijn opstel over „Tabu und die Ambivalenz der Gefühlsregungen". 2) Wij hebben in het voorgaande onze twijfel laten merken of Freud niet al te lichtvaardig rondspringt met zijn taboeverklaringen, door te spreken van verschuivingen, en Freud neemt nu een stel taboes dat z.i. niet tot de taboes van het totemisme hoort, en dat hij nader bekijken gaat daar hij het totemisme zelf bewaart tot later.

„Wir wollen nun wissen, welchen Wert unsere Gleichstellung des Tabu mit der Zwangsneurose und die auf Grund dieser Vergleichung gegebene Auffassung des Tabu beanspruchen kann. Ein solcher Wert liegt offenbar nur vor, wenn unsere Auffassung einen Vorteil bietet, der sonst nicht zu haben ist, wenn sie ein besseres Verständnis des Tabu gestattet, als uns sonst möglich wird. Wir sind vielleicht geneigt zu behaupten, dasz wir diesen Nachweis der Brauchbarkeit im vorstehenden bereits erbracht haben; wir werden aber versuchen müssen, ihn zu verstärken, indem wir die Erklärung der Tabuverbote und Gebräuche ins einzelne fortsetzen.

„Es steht uns aber auch ein anderer Weg offen. Wir können die Untersuchung anstellen, ob nicht ein Teil der Voraussetzungen, die wir von der Neurose her auf das Tabu übertragen haben, oder der Folgerungen, zu denen wir dabei gelangt sind, an den Phänomenen des Tabu unmittelbar

1) Ges. Schr. X S. 45—46.

2) Ges. Schr. X S. 46—80.

erweisbar ist. Wir müssen uns nur entscheiden, wonach wir suchen wollen. Die Behauptung über die Genese des Tabu, es stamme von einem uralten Verbote ab, welches dereinst von auszen auferlegt worden ist, entzieht sich natürlich dem Beweise.¹⁾ Wir werden also eher die psychologischen Bedingungen für das Tabu zu bestätigen suchen, welche wir für die Zwangsneurose kennen gelernt haben. Wie gelangten wir bei der Neurose zur Kenntnis dieser psychologischen Momente? Durch das analytische Studium der Symptome, vor allem der Zwangshandlungen, der Abwehrmaszregeln und Zwangsgebote. Wir fanden an ihnen die besten Anzeichen für ihre Abstammung von ambivalenten Regungen oder Tendenzen, wobei sie entweder gleichzeitig dem Wunsche wie dem Gegenwunsche entsprechen oder vorwiegend im Dienste der einen von den beiden entgegengesetzten Tendenzen stehen. Wenn es uns nun gelänge, auch an den Tabuvorschriften die Ambivalenz, das Walten entgegengesetzter Tendenzen, aufzuzeigen, oder unter ihnen einige aufzufinden, die nach der Art von Zwangshandlungen beiden Strömungen gleichzeitigen Ausdruck geben, so wäre die psychologische Uebereinstimmung zwischen dem Tabu und der Zwangsneurose im nahezu wichtigsten Stücke gesichert."

Daar het taboe-systeem uit allerlei „lagen" bestaat, waarvan sommige tot het totemisme behooren in een of ander verband, en andere van sociale aard zijn (..... „und in den Dienst von sozialen Tendenzen getreten, die sicherlich jünger sind als das Tabu selbst, wie z.B. die Tabu, die von Häuptlingen und Priestern auferlegt werden, um sich Eigentum und Vorrechte zu sichern" ³⁾) neemt Freud de taboes die verbonden zijn met vijanden, hoofden en dooden. Hij ontleent zijn materiaal aan Frazers „Golden Bough".

Eerst ⁴⁾ hooren we hoe het staat met de houding van den

¹⁾ Is het dan wetenschappelijk te gebruiken?

²⁾ Ges. Schr. X S. 46—47.

³⁾ l.c. S. 47.

⁴⁾ l.c. S. 47—53.

primitief tegenover een vijand dien hij gedood heeft, en Freud besluit voorloopig: „In der gangbaren Erklärung all dieser Versöhnungs-, Beschränkungs-, Sühne- und Reinigungsvorschriften werden zwei Prinzipien miteinander kombiniert. Die Fortsetzung des Tabu von Toten her auf alles, was mit ihm in Berührung gekommen ist, und die Furcht vor dem Geist des Getöteten. Auf welche Weise diese beiden Momente miteinander zur Erklärung des Zeremoniells zu kombinieren sind, ob sie als gleichwertig aufgefasst werden sollen, ob das eine das primäre, das andere sekundär ist, und welches, das wird nicht gesagt und ist in der Tat nicht leicht anzugeben. Demgegenüber betonen wir die Einheitlichkeit unserer Auffassung, wenn wir all diese Vorschriften aus der Ambivalenz der Gefühlsregungen gegen den Feind ableiten.“¹⁾ En inderdaad, deze verklaring ligt voor de hand, en is eenvoudiger dan de gecombineerde, waarop Freud wijst.

„Das Tabu der Herrscher“ wordt weer eerst²⁾ beschreven volgens Frazer, en het is een even levendig beeld als in de „Golden Bough“ van de stelling over den koning en den priester: „he must not only be guarded, he must also be guarded against.“³⁾ Het was bij sommige volken zoo bar dat het ambt niet meer begeerenswaard was, en Frazer meent dat daarom op den duur het ambt van priester-koning gesplitst werd in de nu gebruikelijke twee ambten, wat z.i. afdoende hier en daar geweest is.⁴⁾

Freud bekijkt vervolgens dit alles psycho-analytisch, en hij wijst op verschillende vreemdigheden. „Hier ist also ein erster Gegensatz, fast ein Widerspruch, zwischen einem Mehr von Freiheit und einem Mehr an Beschränkungen für dieselben Personen. Man traut ihnen ausserordentliche Zauberkräfte zu und fürchtet sich deshalb vor der Berührung mit ihren Personen oder ihrem Eigentum, während man anderseits von diesen Berührungen die wohlthätigste Wirkung

¹⁾ l.c. S. 53.

²⁾ l.c. 53—66.

³⁾ Frazer, „Taboo“ etc. 3rd. ed., p. 132 (ook Anm. Freud).

⁴⁾ Frazer, „Taboo“ etc. p. 17 sqq.

erwartet (b.v. bij scrophulose, the Kings evil). Dies scheint ein zweiter, besonders greller Widerspruch zu sein; allein wir haben bereits erfahren, dasz er nur scheinbar ist. Heilend und schützend wirkt die Berührung, die vom König selbst in wohlwollender Absicht ausgeht; gefährlich ist nur die Berührung, die vom gemeinen Man am König und am Königlichen verübt wird, wahrscheinlich weil sie an aggressive Tendenzen mahnen kann. Ein anderer, nicht so leicht auflösbarer Widerspruch äuszert sich darin, dasz man dem Herrscher eine so grosse Gewalt über die Vorgänge der Natur zuschreibt und sich doch für verpflichtet hält, ihn mit ganz besonderer Sorgfalt gegen ihm drohende Gefahren zu beschützen, als ob seine eigene Macht, die so vieles kann, nicht auch dies vermöchte. Eine weitere Erschwerung des Verhältnisses stellt sich dann her, indem man dem Herrscher nicht das Zutrauen entgegenbringt, er werde seine ungeheure Macht in der richtigen Weise zum Vorteil der Untertanen wie zu seinem eigenen Schutz verwenden wollen; man misztraut ihm also und hält sich für berechtigt, ihn zu überwachen. Allen diesen Absichten der Bevormundung des Königs, seinem Schutz vor Gefahren und dem Schutz der Untertanen vor der Gefahr, die er ihnen bringt, dient gleichzeitig die Tabuetikette, der das Leben des Königs unterworfen wird.

„Es liegt nahe, folgende Erklärung für das komplizierte und widerspruchsvolle Verhältnis des Primitiven zu ihren Herrschern zu geben: Aus abergläubischen und anderen Motiven kommen in der Behandlung der Könige mannigfache Tendenzen zum Ausdruck, von denen jede ohne Rücksicht auf die anderen zum Extrem entwickelt wird. Daraus entstehen dann die Widersprüche, an denen der Intellekt der Wilden übrigens so wenig Anstosz nimmt wie der der Höchstzivilisierten, wenn es sich um Verhältnisse der Religion oder der ‚Loyalität‘ handelt.“¹⁾

We zitten dus weer midden in de Ambivalenz, en Freud brengt direct zijn parallellen uit zijn psychiatrische ervaring. Wij moeten zoeken naar een neurose waarbij een overdreven

¹⁾ Ges. Schr. X S. 61—62.

teere zorg wordt ten toon gespreid die een last is voor den betrokkene: „Dies Vorkommen einer solchen Ueberzärtlichkeit ist in der Neurose speziell bei der Zwangsneurose, die wir in erster Linie zum Vergleich heranziehen, sehr gewöhnlich. Ihre Herkunft ist uns sehr verständlich geworden. Sie tritt überall dort auf, wo ausser der vorherrschenden Zärtlichkeit eine gegensätzliche aber unbewusste Strömung von Feindseligkeit besteht, also der typische Fall der ambivalenten Gefühlseinstellung realisiert ist. Dann wird die Feindseligkeit überschrien durch eine übermässige Steigerung der Zärtlichkeit, die sich als Aengstlichkeit äussert und die zwanghaft wird, weil sie sonst ihrer Aufgabe, die unbewusste Gegenströmung in der Verdrängung zu erhalten, nicht genügen würde Das Misztrauen, welches als Beitrag zur Motivierung der Königstapu unabweisbar erscheint, wäre eine andere direktere Aeuszerung derselben unbewussten Feindseligkeit.“¹⁾

Vreemd doet het toch aan, dat dien vorsten en priesters zoo'n buitensporige macht toegeschreven wordt, maar ook hiervan zijn neurotische voorbeelden, n.l. bij vervolgingswaan. „Es wird hier die Bedeutung einer bestimmten Person ausserordentlich erhöht, ihre Machtvollkommenheit ins Unwahrscheinliche gesteigert, um ihr desto eher die Verantwortlichkeit für alles Widrige, was dem Kranken widerfährt, aufladen zu können.“²⁾ Dit vinden we juist zoo bij primitieven die hun vorst of priester macht toeschrijven over de natuur. „Das Vorbild, welches der Paranoiker im Verfolgungswahn wiederherstellt, liegt im Verhältnis des Kindes zu seinem Vater. Dem Vater kommt eine derartige Machtfühle in der Vorstellung des Sohnes regelmässig zu, und es zeigt sich, dass das Misztrauen gegen den Vater mit seiner Hochschätzung innig verknüpft ist. Wenn der Paranoiker eine Person seiner Lebensbeziehungen zu einem ‚Verfolger‘ ernennt, so hebt er sie damit in die Väterreihe, bringt sie unter die Bedingungen, die ihm gestatten, sie für

¹⁾ l.c. S. 63.

²⁾ l.c. S. 64.

alles Unglück seiner Empfinding verantwortlich zu machen. So mag uns diese tweede Analogie tussen dem Wilden en dem Neurotiker die Einsicht ahnen lassen, wie vieles in het Verhältnis des Wilden zu seinem Heerscher aus der infantilen Einstellung des Kindes zum Vater hervorgeht." 1)

Wij zijn dus weer bij het Oedipous-complex — juist: bij de Oedipous-situatie — gekomen, en bij de conclusie uit het eerste stukje over de incestafkeer. 2)

„Die Zwangshandlung ist angeblich ein Schutz gegen die verbotene Handlung; wir möchten aber sagen, sie ist eigentlich die Wiederholung des Verbotenen. Das ‚angeblich‘ wendet sich hier der bewussten, das ‚eigentlich‘ der unbewussten Instanz des Seelenlebens zu. So ist auch das Tabuzeremonieel der Könige angeblich die höchste Ehrung und Sicherung derselben, eigentlich die Strafe für ihre Erhöhung, die Rache, welche die Untertanen an ihnen nehmen." 3)

Wonderlijk blijft die vijandige stemming, die zoo hevig onbewust is, en Freud zelf voelt hoe onbevredigend het is enkel naar het vadercomplex te verwijzen: „f gen wir hinzu, dasz die Verfolgung der Vorgeschichte des K nigtums uns die entscheidenden Aufkl rungen bringen m szte." 4) Hier volstaat hij ermee, erop te wijzen dat Frazer in zijn „Golden Bough" de koningen afgeleid heeft van vreemdelingen, die bij de feesten plechtig geofferd werden als vertegenwoordigers der godheid. 5)

Na het taboe van de vijanden en van de heerschers komt het taboe van de dooden aan de beurt. 6) Ook hier vinden we

1) I.c. S. 64.

2) Zie blz. 56 sq.

3) I.c. S. 65.

4) I.c. S. 65 sq.

5) Frazer, „The Golden Bough, The magic Art and the Evolution of Kings", 3rd ed. 1911, I p. 11: de priester-koning van Nemi is een wegge-loopen slaaf, die tenslotte gedood moet worden; Frazer heeft eenige voor-beelden aangehaald van andere dergelijke gevallen, cf. Preface 1-vol. ed. „The Golden Bough", 1922. In geen geval is een dergelijke afkomst van koningen normaal, of typeerend.

6) Ges. Schr. X S. 66—80.

een sterk ambivalente houding. De „besmetting” strekt zich vooral ook uit over den naam, waarvan vele voorbeelden gegeven worden door Frazer en Freud. „Das Befremdende dieses Namentabu ermäszt sich, wenn wir daran gemahnt werden, dasz für die Wilden der Name ein wesentliches Stück und ein wichtiger Besitz der Persönlichkeit ist, dasz sie dem Worte volle Dingbedeutung zuschreiben.”¹⁾ Wij vinden dit ook weer bij kinderen, maar vooral bij de Zwangsneurotiker.²⁾

Juist dat naamtaboe wijst erop dat het niet enkel rouw is, die de dooden taboe maakt, en de primitieven zelf zeggen ook dat ze bang zijn voor de dooden;³⁾ in hun heele optreden uit zich een duidelijke angst voor de terugkeer van de geest van den gestorvene, wat we ook bij Wundt⁴⁾ vonden. „Die Voraussetzung dieser Lehre, dasz das teure Familienmitglied mit dem Augenblicke seines Todes zum Dämon wird, von dem die Hinterbliebenen nur Feindseliges zu erwarten haben, und gegen dessen böse Gelüste sie sich mit allen Mitteln schützen müssen, ist so sonderbar, dasz man ihr zunächst den Glauben versagen wird.”⁵⁾ Onder verwijzing naar Westermarck⁶⁾

¹⁾ I.c. S. 71.

²⁾ Voor de beteekenis aan eigen naam gehecht, verwijst Freud naar Stekel en Abraham; wschl. W. Stekel, „Die Verpflichtung des Namens”, Zschr. f. Psychotherapie III 1911 (b.v. menschen die de biografie schrijven van den gelijknamigen groote, of de rol hun door hun naam aangewezen — als Mittler in Goethe’s „Wahlverwandschaften”, die alle gekibbel bijlegt — trachten te spelen), K. Abraham, „Traum und Mythos, eine Studie zur Völkerpsychologie”, Schr. z. angew. Seelenk. H. 4. 1909, dat evenmin ethnologisch is.

³⁾ Cf. Steinmetz, „Ethnologische Studien zur ersten Entwicklung der Strafe”, 1894, I S. 143—279, waar aangetoond wordt hoe belangrijk de doodenvrees is, en hoe algemeen.

⁴⁾ Zie hoofdstuk II, blz. 20: „Religion und Mythos”, II 1. Ausg., S. 49: „Die entwichene Seele wird zum Krankheitsdämon oder zum bösen, unheilbringenden Geist, der einen Lebenden in Besitz nimmt.”

⁵⁾ Ges. Schr. X S. 74.

⁶⁾ E. A. Westermarck, „Ursprung und Entwicklung der Moralbegriffe”, 1913, een vertaling van: „The Origin and Development of the moral Ideas”, 2 vols., 1st ed. 1908.

en Kleinpaul ¹⁾ geeft Freud hier voorbeelden van. ²⁾ Westermarck geeft een zeer rationeele verklaring: de dood is het naaste dat je overkomen kan, en nu zijn de dooden erg ontevreden; je sterft niet dan gewelddadig, door moord of tooverij, meenen de primitieven, en daarom dorst de doode naar wraak en verlangt naar de gezelligheid van het leven hier; de overlevenden zijn bang voor den dood. Freud meent dat de neurosen een ruimere verklaring aan de hand doen.

Dikwijls gebeurt het dat bij een sterfgeval de teerbezorgde achterblijvende zichzelf allerlei verwijten doet en „er is geen praten tegen.” „Die psychoanalytische Untersuchung solcher Fälle hat uns die geheimen Triebfedern des Leidens kennen gelehrt. Wir haben erfahren, dass diese Zwangsvorwürfe in gewissem Sinne berechtigt und nur darum gegen Widerlegung und Einspruch gefeit sind. Nicht als ob die Trauernde den Tod wirklich verschuldet oder die Vernachlässigung wirklich begangen hätte, wie es der Zwangsvorwurf behauptet; aber es war doch etwas in ihr vorhanden, ein ihr selbst unbewusster Wunsch, der mit dem Tode nicht unzufrieden war, und der ihn herbeigeführt hätte, wenn er im Besitze der Macht gewesen wäre. Gegen diesen unbewussten Wunsch reagiert nun der Vorwurf nach dem Tode der geliebten Person.” ³⁾ Hieraan wordt het een en ander toegevoegd over het algemeen ontstaan van de Ambivalenz: „Solche im Unbewussten versteckte Feindseligkeit hinter zärtlicher Liebe gibt es nun in fast allen Fällen von intensiver Bindung des Gefühls an eine bestimmte Person, es ist der klassische Fall, das Vorbild, der

¹⁾ Rud. Kleinpaul, „Die Lebendigen und die Toten in Volksglauben, Religion und Sage“, 1898.

Deze Kleinpaul stond in groot aanzien bij de volgelingen van Freud; zoo heeft K. Abraham voor zijn „Traum und Mythos“ gebruikt Kleinpauls „Das Leben der Sprache und ihre Weltstellung“, 1893. In dat boek zijn opgenomen eenige artikelen die reeds vroeger verschenen waren, en die „Die Jahresberichte über die Erscheinungen auf dem Gebiete der germanischen Philologie“ XII 1890, S. 8 door Gust. Meyer, en ibid. XIV 1892, S. 28 door K. Brugmann allerongunstigst veroordeeld waren.

Er waren toch andere auteurs over deze punten te krijgen!

²⁾ Ges. Schr. X S. 74—76.

³⁾ I.c. S. 76.

Ambivalenz menschlicher Gefühlsregungen. Von solcher Ambivalenz ist bei einem Menschen bald mehr, bald weniger in der Anlage vorgesehen; normalerwise ist es nicht so viel, dasz die beschriebenen Zwangsvorwürfe daraus entstehen können. Wo sie aber ausgiebig angelegt ist, da wird sie sich gerade im Verhältnis zu den allergeliebtesten Personen, da, wo man es am wenigsten erwarten würde, manifestieren." ¹⁾ M.a.w. bij een bepaalde aanleg vinden we een sterk ambivalente houding tegenover de dooden. Wij hebben reeds in het begin gezien dat Freud tegenover Breuer aannam minder verschil tusschen normaal en abnormaal in aanleg.²⁾ Doch blijkbaar ziet hij het ontstaan van neurosen niet enkel in uitwendige gebeurtenissen, of meent hij dat die aanleg ten opzichte van de ambivalentie ook door jeugdtrauma's veroorzaakt wordt?

Van zijn neurotici gaat Freud weer naar de primitieven: „Wenn wir annehmen, dasz dem Gefühlsleben der Primitiven ein ähnlich hohes Masz von Ambivalenz zukomme, wie wir es nach den Ergebnissen der Psychoanalyse den Zwangskranken zuschreiben, so wird es verständlich, dasz nach dem schmerzlichen Verlust eine ähnliche Reaktion gegen die im Unbewuszten latente Feindseligkeit notwendig wird, wie sie dort durch die Zwangsvorwürfe erwiesen wurde." ³⁾ Het is zelfs waarschijnlijk dat de primitief extra ambivalent zal zijn: als het hem mogelijk was zulke, voor het bewustzijn tegenstrijdige, gevoelens te hebben tegenover zijn heerschers, dan heeft hij ze allicht even tegenstrijdig tegenover zijn naaste omgeving gehad.

„Diese im Unbewuszten als Befriedigung über den Todes-

¹⁾ Lc. S. 76—77. Van minder belang voor ons is de opmerking die Freud laat volgen: „Die Disposition zur Zwangsneurose, die wir in der Tabufrage so oft zum Vergleich herangezogen haben, denken wir uns durch ein besonder hohes Masz solcher ursprünglicher Gefühlsambivalenz ausgezeichnet." Deze opmerking laat nog eens weer uitkomen dat Freud hier wel zeer bepaald de Ambivalenz boven een bepaalde graad als abnormaal beschouwt. Zie boven blz. 62.

²⁾ Zie hoofdstuk I, blz. 4.

³⁾ Ges. Schr. X S. 77.

fall peinlich verspürte Feindseligkeit hat aber beim Primitiven ein anderes Schicksal; sie wird abgewehrt, indem sie auf das Objekt der Feindseligkeit, auf den Toten, verschoben wird. Wir heissen diesen im normalen wie im krankhaften Seelenleben häufigen Abwehrvorgang eine *Projektion*.¹⁾ Der Ueberlebende leugnet nun, dasz er je feindselige Regungen gegen den geliebten Verstorbenen gehegt hat; aber die Seele des Verstorbenen hegt sie jetzt und wird sie über die ganze Zeit der Trauer zu betätigen bemüht sein."²⁾ De rouwtijd duurt zoolang als die zelfverwijten gewoonlijk bij de beproefden duren. We kunnen echter het eigenlijke karakter van de rouw herkennen als boete. „Der Straf- und Reuecharakter dieser Gefühlsreaktion wird sich trotz der geglückten Abwehr durch Projektion darin äusern, dasz man sich fürchtet, sich Verzicht auferlegt und sich Einschränkungen unterwirft, die man zum Teil als Schutzmaszregeln gegen den feindlichen Dämon verkleidet."³⁾ Freud concludeert: „Auch das Tabu der Toten rührt von dem Gegensatz zwischen dem bewussten Schmerz und der unbewussten Befriedigung über den Todesfall her. Bei dieser Herkunft des Grolles der Geister ist es selbstverständlich, dasz gerade die nächsten und früher geliebtesten Hinterbliebenen ihn am meisten zu fürchten haben."⁴⁾

De parallel met de neurotische verschijnselen is voor Freud heel sterk, maar tegelijk verwijst hij ook naar de taboes van de zwakken en weerloozen, waardoor het karakter van het doodentaboe nog ingewikkelder wordt. „Die Tabuvorschriften benehmen sich auch hier zwiespältig wie die neurotischen Symptome. Sie bringen einerseits durch ihren Charakter als Einschränkungen die Trauer zum Ausdruck, anderseits aber verraten sie sehr deutlich, was sie verbergen wollen, die Feindseligkeit gegen den Toten, die jetzt als Notwehr motiviert ist. Einen gewissen Anteil der Tabuverbote haben

¹⁾ Cf. Projektion — l.c. 79, en blz. 82 sq.

²⁾ l.c. S. 77. Dit is naar aanleiding van de boete voor het overtreden van het taboe, zie blz. 69.

³⁾ Ibid.

⁴⁾ l.c. S. 78. Doch verg. Steinmetz, zie blz. 76, aant. 3.

wir als Versuchungsangst verstehen gelernt. Der Tote ist wehrlos, das musz zur Befriedigung der feindseligen Gelüste an ihm reizen, und dieser Versuchung musz das Verbot entgegengesetzt werden." ¹⁾ Waarom? we zien dat het gebeurt, maar waarom? Door de bewuste rouw en trouw, zegt Freud.

Later ²⁾ legt Freud nog eens uit hoe er gevoeld kan worden dat de slechte wenschen den gestorvene gedood hebben, zoodat Westermarck ook in dit opzicht gelijk krijgt dat het voor de nabestaanden er niets toe doet hoe de gestorvene aan zijn eind gekomen is. ³⁾ De ambivalente gevoelshouding blijft bestaan, en wij vinden die terug in onze droomen zoo goed als bij kinderen en primitieven. — Even wijst Freud er hier op dat hij Wundts demonen verworpen heeft, maar dat hij de verklaring gezocht heeft achter die demonen waar Wundt met hen tevreden was en niet verder keek. „Wir sind gleichsam hinter die Dämonen gekommen, indem wir sie als Projektionen der feindseligen Gefühle erkannten, welche die Ueberlebenden gegen die Toten hegten." ⁴⁾

Weer herhaalt Freud zijn geheele redeneering, hoe hij dus twee stelsels van gevoelens aanneemt waarvan het eene deel bewust, het andere deel onbewust is, waardoor het conflict ontstaat. „Zwischen diesen beiden Gegensätzen musz es zum Konflikt kommen, und da der eine Gegensatzpartner, die Feindseligkeit — ganz oder zum grösseren Anteile, — unbewusst ist, kann der Ausgang des Konfliktes nicht in einer Substraktion der beiden Intensitäten von einander mit bewusster Einsetzung des Ueberschusses bestehen, etwa wie man einer geliebten Person eine von ihr erlittene Kränkung verzeiht." ⁵⁾ Der Prozesz erledigt sich vielmehr durch einen

¹⁾ Ges. Sch. X S. 78.

²⁾ „Animismus, Magie und Allmacht der Gedanken", hoofdstuk IV.

³⁾ Doch verg. Steinmetz, „Studien", u.s.w., zie blz. 76, aant. 3.

⁴⁾ Ges. Schr. X S. 79.

⁵⁾ Cf. H. Bergson, „Essai sur les données immédiates de la conscience", oorspr. 1888 (ik raadpleegde 22ième éd. 1922), ch. 1. „De l'intensité des états psychiques"; dit hoofdstuk eindigt met een scherpe veroordeeling van het bij voortduring dooreenhaspelen door velen van qualiteits en

besonderen psychischen Mechanismus den man in der Psychoanalyse als Projektion zu bezeichnen gewohnt ist. Die Feindseligkeit, von der man nichts weisz und auch weiter nichts wissen will, wird aus der inneren Wahrnehmung in die Auszenwelt geworfen, dabei von der eigenen Person gelöst und der anderen zugeschoben. Nicht wir, die Ueberlebenden, freuen uns jetzt darüber, dasz wir des Verstorbenen ledig sind; nein, wir trauern um ihn, aber er ist merkwürdigerweise ein böser Dämon geworden, dem unser Unglück Befriedigung bereiten würde, der uns den Tot zu bringen sucht. Die Ueberlebenden müssen sich gegen diesen bösen Feind verteidigen; sie sind von der inneren Bedrückung entlastet, haben sie aber nur gegen eine Bedrängnis von auszen eingetauscht.

„Es ist nicht abzuweisen, dasz dieser Projektionsvorgang, welcher die Verstorbenen zu böswilligen Feinden macht, eine Anlehnung an den reellen Feindseligkeiten findet, die man von letzteren erinnern und ihnen wirklich zum Vorwurf machen kann. Also an ihrer Härte, Herrschsucht, Ungerechtigkeit, und was sonst den Hintergrund auch der zärtlichsten Beziehungen unter den Menschen bildet. Aber es kann nicht so einfach sugehen, dasz uns dieses Moment für sich allein die Projektionsschöpfung der Dämonen begreiflich mache. Die Verschuldungen der Verstorbenen enthalten gewisz einen Teil der Motivierung für die Feindseligkeit der Ueberlebenden, aber sie wären unwirksam, wenn nicht die letzteren diese Feindseligkeit aus eigenem entwickeln würden, und der Zeitpunkt ihres Todes wäre gewisz der ungeeignetste Anlasz, die Erinnerung an die Vorwürfe zu wecken, die man ihnen zu

quantiteitsgrootheden, wat leidt tot „une perception confuse“ (l.c. p. 54.)

Nu is Bergson geen vriend van de volgelingen van Freud. Cf. E. H.(itschmann) Ps. an. Bew. V 1933, S. 204, naar aanleiding van Bergson's „Die beiden Quellen der Moral und der Religion“, 1933: „Alles aber ist — trotz Bildung und Kultur — Oberflächen Psychologie..... Da er vielfach die gleichen Probleme behandelt, wie die weltanschaulichen Freuds aus den letzten Jahren, ist es geeignet, Freuds Ueberlegenheit an Konsequenz und Klarheit über den immer wieder dem Irrationalen, dem ‚Lebensschwung‘, der ‚Intuition‘ und der ‚Mystik‘ Raum gebenden Philosophen zu beweisen“. Dit laatste — bewijzen — doet de ref. echter niet op deze plaats.

machen berechtigt war. Wir können die unbewusste Feindseligkeit als das regelmässig wirkende und eigentlich treibende Motiv nicht entbehren. Diese feindselige Strömung gegen die nächsten und teuersten Angehörigen konnte zu deren Lebzeiten latent bleiben, das heisst sich dem Bewusstsein weder direkt noch indirekt durch irgend eine Ersatzbildung verraten. Mit dem Ableben der gleichzeitig geliebten und gehassten Personen war dies nicht mehr möglich, der Konflikt wurde akut. Die aus der gesteigerten Zärtlichkeit stammende Trauer wurde einerseits unduldsamer gegen die latente Feindseligkeit, anderseits durfte sie es nicht zulassen, dass sich aus letzterer nun ein Gefühl der Befriedigung ergebe. Somit kam es zur Verdrängung der unbewussten Feindseligkeit auf dem Wege der Projektion, zur Bildung jenes Zeremoniells, in dem die Furcht vor der Bestrafung durch die Dämonen Ausdruck findet, und mit dem zeitlichen Ablauf der Trauer verliert auch der Konflikt an Schärfe, so dass das Tabu dieser Toten sich abschwächen oder in Vergessenheit versinken darf." ¹⁾

Wat heeft Freud nu gedaan met dit stukje over het taboe en de Ambivalenz der vijanden, vorsten en dooden? Hij heeft ons zooals hij beloofde, getracht aan te toonen dat alle taboe teruggaat op ambivalente gefühlsregungen. Daartoe heeft hij ons aannemelijker getracht te maken de parallel tusschen bepaalde gevoelszaken bij primitieven en bij neurotici.

Er blijft ons nu nog het vierde en laatste deel over van „Das Tabu und die Ambivalenz der Gefühlsregungen". ²⁾

De projectie van de onbewuste vijandige stemming als demonen, als we zagen bij het taboe van de dooden, staat niet op zich zelf. „Aber die Projektion ist nicht für die Abwehr geschaffen, sie kommt auch zustande, wo es keine Konflikte gibt. Die Projektion innerer Wahrnehmungen nach auszen ist ein primitiver Mechanismus, dem z.B. auch unsere Sinneswahrnehmungen unterliegen, der also an der Gestal-

¹⁾ Ges. Schr. X. S. 79—80.

²⁾ l.c. S. 80—92.

tung unserer Auszenwelt normalerweise den grössten Anteil hat. Unter noch nicht genügend festgestellten Bedingungen werden innere Wahrnehmungen auch von Gefühls- und Denkvorgängen wie die Sinneswahrnehmungen nach auszen projiziert, zur Ausgestaltung der Auszenwelt, während sie der Innenwelt verbleiben sollten. Es hängt dies vielleicht genetisch damit zusammen, dass die Funktion der Aufmerksamkeit ursprünglich nicht der Innenwelt, sonder den von der Auszenwelt zuströmenden Reizen zugewendet war, und von den endopsychischen Vorgängen nur die Nachrichten über Lust- und unlustentwicklungen empfing. Erst mit der Ausbildung einer abstrakten Denksprache, durch die Verknüpfung der sinnlichen Resten der Wortvorstellungen mit inneren Vorgängen, wurden diese selbst allmählich wahrnehmungsfähig. Bis dahin hatten die primitiven Menschen durch Projektion innerer Wahrnehmungen nach auszen ein Bild der Auszenwelt entwickelt, welches wir nun mit erstarkter Bewusstseinswahrnehmung in der Psychologie zurückübersetzen müssen." ¹⁾ Dit is een van die metapsychologische speculaties waarin Freud bij het ouder worden hoe langer hoe meer vervallen zou.

Hoe dit ook zij — de belangrijkheid van projectie lijkt heel groot, en Freud meent dat het primitieve denken er sterk door beheerscht wordt, zoodat hij het als geheel in het volgende hoofdstuk vanuit dit oogpunt nader wil bezien. „Die Projektion der eigenen bösen Regungen in die Dämonen ist nur ein Stück eines Systems, welches die ‚Weltanschauung‘ der Primitiven geworden ist, und das wir in der nächsten Abhandlung dieser Reihe als das ‚animistische‘ kennen lernen werden." ²⁾ Freud zal dan weer de psychologische karaktertrekken van dat systeem bepalen en het vergelijken met wat de neurosen hem geleerd hebben. „Wir wollen vorläufig nur verraten, dass die sogenannte ‚sekundäre Bearbeitung‘ des

¹⁾ l.c. S. 81.

²⁾ ibid. Freud heeft er geen bezwaar tegen deze naam te kiezen, ofschoon we dit woord al voor iets anders in de ethnologie plegen te gebruiken.

Trauminhalts das Vorbild für alle diese Systembildungen ist. Vergessen wir auch nicht daran, dass es vom Stadium der Systembildung an zweierlei Ableitungen für jeden vom Bewusstsein beurteilten Akt gibt, die systematische (d.i. bewuste) und der reale, aber unbewusste." ¹⁾ In een noot hooren we dan nader wat we toch van die projectie verwachten kunnen: „Den Projektionsschöpfungen der Primitiven stehen die Personifikationen nahe, durch welche der Dichter die in ihm ringenden entgegengesetzten Triebregungen als gesonderte Individuen aus sich herausstellt." ²⁾ Niet alleen kinderen en neurotici, maar ook kunstenaars staan dicht bij het denkleven van den primitieve! ³⁾ Zij zijn maar al te dikwijls „geanalyseerd" en „verklaard". Laten we hierbij echter niet vergeten wat Flügel zegt hierover, dat slechts zoo de analyticus ons materiaal kan voorleggen dat hij mét ons bekijkt. ⁴⁾

Na erop gewezen te hebben hoe het uit zijn verklaringen duidelijk geworden is dat de demonen van Wundt slechts kort bestaan, n.l. zoolang de rouw en de ambivalentie duren, en vervolgens vereerd worden als voorouders, komt Freud tot onze eigen houding tegenover de dooden. ⁵⁾ Wij hebben in veel minder sterke mate een ambivalente houding. „Wo früher der befriedigte Hasz (befriedigt door het sterven) und die schmerzhaftes Zärtlichkeit miteinander gerungen haben, da erhebt sich heute wie eine Narbenbildung die Pietät und

¹⁾ l.c. S. 82.

²⁾ l.c. S. 82, Anm. 1.

³⁾ B.v. Freud, „Der Wahn und die Träume in W. Jensens „Gradiva"", Schriften z. angew. Seelenk. I, 1907 (Ges. Schr. IX); „Eine Kindheitserinnerung des Leonardo da Vinci", Schr. z. angew. Seelenk. VII 1910. Ges. Schr. IX; „Dostojewski und die Vätertötung" (in „Die Urgestalt der Brüder Karamasoff", Piper Verlag, en ook in „Almanach der Psychoanalyse", 1930, S. 9—31).

⁴⁾ Zie boven hoofdstuk I blz. 3 aant. 1.

⁵⁾ Freud bekommert er zich niet om dat we de demonenvrees, als door Wundt, en op diens gezag door hem beschreven, vinden bij andere volken dan de voorouderverering, of althans in andere stadia van ontwikkeling.

fordert das: *De mortuis nil nisi bene*.¹⁾" Slechts de neuroticus heeft de ambivalente houding die we boven bespraken, met de „Zwangsvorwürfe welke in der Psychoanalyse die alte ambivalente Gefühleinstellung als ihr Geheimnis verraten." ¹⁾ Hoe is die verandering in zijn werk gegaan? „das braucht hier nicht erörtert zu werden." ²⁾ Terecht, want Freud heeft het hier over den primitieve, en niet over de ontwikkeling van onze beschaving. „Aber man könnte durch dieses Beispiel (van de verschillende houding tegenover de dooden) zur Annahme geführt werden, es sei den Seelenregungen der Primitiven überhaupt ein höheres Masz von Ambivalenz zuzugestehen, als bei dem heute lebenden Kulturmenschen aufzufinden ist. Mit der Abnahme dieser Ambivalenz schwand auch langsam das Kompromissymptom des Ambivalenzkonfliktes. Von den Neurotikern, welche genötigt sind, diesen Kampf und das aus ihm hervorgehende Tabu zu reproduzieren, würden wir sagen, dasz sie eine archaische Konstitution als atavistischen Rest mit sich gebracht haben, deren Kompensation im Dienste der Kulturanforderung sie nun zu so ungeheuerlichem seelischen Aufwand zwingt." ³⁾

Wundt had het taboe zich laten splitsen in twee deelen,⁴⁾ maar Freud meent dat het begrip van huis uit ambivalent is. „Im Gegensatze hiezu leiten wir aus unseren Erörterungen mühelos ab, dasz dem Worte Tabu von allem Anfang an die erwähnte Doppelbedeutung zukommt, dasz es zur Bezeichnung einer bestimmten Ambivalenz dient und alles dessen, was auf dem Boden dieser Ambivalenz erwachsen ist. Tabu ist selbst ein ambivalentes Wort, und nachträglich meinen wir, man hätte aus dem festgestellten Sinne dieses Wortes allein erraten können, was sich als Ergebnis weitläufiger Untersuchung herausgestellt hat, dasz das Tabuverbot als das

1) Ges. Schr. X S. 83.

2) *ibid.*

3) *ibid.*

4) Zie boven blz. 28.

Resultat einer Gefühlsambivalenz zu verstehen ist. Das Studium der ältesten Sprachen hat uns belehrt, dasz es einst viele solche Worte gab, welche Gegensätze in sich faszten, in gewissem — wenn auch nicht in ganz dem nämlichen Sinne — wie das Wort Tabu ambivalent waren.¹⁾ Geringe lautliche Modifikationen des gegensinnigen Urwortes haben später dazu gedient, um den beiden hier vereinigten Gegensätzen einen gesonderten sprachlichen Ausdruck zu schaffen." ²⁾

Maar met het woord taboe ging het zoo niet, dat er twee woorden ontstonden die wel veel op elkaar geleken maar in beteekenis tegengesteld waren, omdat toen de ambivalentie van het begrip verdween, de heele groep woorden verdween: „mit der abnehmenden Wichtigkeit der von ihm bezeichneten Ambivalenz ist es selbst, respektive sind die ihm analogen Worte aus dem Sprachschatz geschwunden." ³⁾ Freud komt er nog eens op terug om ons duidelijk te maken „dasz sich hinter dem Schicksal dieses Begriffes eine greifbare historische Wandlung verbirgt, dasz das Wort zuerst an ganz bestimmten menschlichen Relationen haftete, denen die grosze Gefühlsambivalenz eigen war, und dasz es von hier aus auf andere, analoge Relationen ausgedehnt wurde." ⁴⁾

Het begrip taboe werpt ook licht over het ontstaan van het geweten. „Gewissen ist die innere Wahrnehmung von der Verwerfung bestimmter in uns bestehender Wunschregungen; der Ton ligt aber darauf, dasz diese Verwerfung sich auf nichts anderes zu berufen braucht, dasz sie ihrer selbst gewisz ist." ⁵⁾ Het zich schuldig voelen is iets dergelijks: „Noch

¹⁾ Cf. blz. 18 aant. 2. Von der Gabelentz („Sprachwissenschaft", 2. Ausg. 1901, S. 244 en 380) verwerpt de gedachte van Abel omdat dan de taal voortdurend verduidelijkt zou moeten worden door mimiek, e.a., daar we niet zouden weten met welke beteekenis we te doen hadden!

²⁾ Ges. Schr. X S. 84. — Freud verwijst nog in een noot — *ibid.* — naar zijn reeds aangehaalde art. over het artikel van Abel.

³⁾ *ibid.* Doch verg. blz. 47 over het voortbestaan van taboe bij ons.

⁴⁾ *ibid.*

⁵⁾ *l.c.* S. 85.

deutlicher wird dies beim Schuldbewusstsein, der Wahrnehmung der inneren Verurteilung solcher Akte, durch die wir bestimmte Wunschregungen vollzogen haben. Eine Begründung erscheint hier überflüssig; jeder, der ein Gewissen hat, musz die Berechtigung der Verurteilung, den Vorwurf der vollzogenen Handlung, in sich verspüren. Diesen nämlich charakter zeigt aber das Verhalten der Wilden gegen das Tabu; das Tabu ist ein Gewissensgebot, seine Verletzung lässt ein entsetzliches Schuldgefühl entstehen, welches ebenso selbstverständlich wie nach seiner Herkunft unbekannt ist." ¹⁾ (In een noot hooren we dat onbewuste zonden even zwaar berouwd worden als bewust begane.) Maar dan moet het geweten ook ambivalent zijn naar zijn oorsprong, d.w.z. ontstaan zijn „auf dem Boden einer Gefühlsambivalenz aus ganz bestimmten menschlichen Relationen, an denen diese Ambivalenz haftet, und unter den für das Tabu und die Zwangsneurose geltend gemachten Bedingungen, dass das eine Glied des Gegensatzes unbewusst sei und durch das zwanghaft herrschende andere verdrängt erhalten werde." ²⁾ Nu, wij vinden ook bij de Zwangsneurose een pijnlijke „Gewissenhaftigkeit", als reactie tegen de onbewuste verzoeking. „Man kann in der Tat den Ausspruch wagen, wenn wir nicht an den Zwangskranken die Herkunft des Schuldbewusstseins ergründen können, so haben wir überhaupt keine Aussicht, dieselbe zu erfahren." ³⁾

Maar naast deze onberedeneerde verzekerdheid ⁴⁾ kenmerkt zich het geweten door angst. ⁵⁾ „Die Angst deutet aber auf unbewusste Quellen hin; wir haben aus der Neurosenpsychologie gelernt, dass, wenn Wunschregungen der Verdrängung unterliegen, deren Libido in Angst verwandelt wird. Dazu wollen wir erinnern, dass auch beim Schuldbewusstsein etwas unbekannt und unbewusst ist, nämlich die Motivierung der Verwerfung. Diesem Unbekannten entspricht der Angst-

¹⁾ l.c. S. 85.

²⁾ ibid.

³⁾ l.c. S. 86.

⁴⁾ Bij sommigen dan toch gesteund door redeneeringen — getuige alle ethiek-onderwijs! Er komt wel eens bij mensen een zekere moreele wijfeling voor; hoe Freud dat verklaart, hooren we niet.

⁵⁾ Verg. Freud, „Hemmung, Symptom und Angst", 1926, Ges. Schr. XI.

charakter des Schuldbewusstseins." ¹⁾ Wij hebben bij het taboe gezien dat het onbewuste is de begeerte, b.v. om koningen of priesters te doodden, incest te begaan; bij de Zwangsneurotiker waren de boosaardige wenschen onderdrukt; uit de droomen nu weten we dat de braafste menschen ook slechte wenschen hebben. „En waar verboden zijn, moeten toch eerst begeerten geweest zijn", zegt Freud, maar een verbod kan er zijn in geval van mogelijkheid, c.f. sommige wettelijke verboden.

Vergeten we ook niet dat er in het onbewuste bijzondere wetten gelden. „Die psychischen Vorgänge im Unbewussten sind nicht durchwegs mit jenen identisch, die uns aus unserem bewussten Seelenleben bekannt sind, sondern genieszen gewisse beachtenswerte Freiheiten, die den letzteren entzogen sind worden. Ein unbewusster Impuls braucht nicht dort entstanden zu sein, wo wir seine Äuszerung finden; er kann von ganz anderer Stelle herkommen, sich ursprünglich auf andere Personen und Relationen bezogen haben und durch den Mechanismus der V e r s c h i e b u n g ²⁾ dorthin gelangt sein, wo er uns auffällt. Er kann ferner dank der Unzerstörbarkeit und Unkorrigierbarkeit unbewusster Vorgänge aus sehr frühen Zeiten, denen er angemessen war, in spätere Zeiten und Verhältnisse hinübergerettet werden, in denen seine Äuszerungen fremdartig erscheinen müssen." ³⁾ Freud komt er later op terug in zijn cultuurhistorische beschouwingen

Maar behalve overeenstemming, is er ook verschil tusschen taboe en geweten: het gewone verbod is niet in den vorm van een taboe. Wat is de reden van die verandering?

„Wir haben uns bisher in der analytischen Betrachtung der Tabuphänomene von den nachweisbaren Uebereinstimmungen leiten lassen, aber das Tabu ist doch keine Neurose, sondern eine soziale Bildung; somit obliegt uns die Aufgabe, auch darauf hinzuweisen, worin der prinzipielle Unterschied der

¹⁾ Ges. Schr. X S. 86.

²⁾ Deze topografische benaming is al heel ongelukkig — zie boven blz. 64.

³⁾ Ges. Schr. X S. 88.

Neurose von einer Kulturschöpfung wie das Tabu zu suchen ist." ¹⁾ Bij het taboe is de overtreder bang voor een straf die hem zal treffen, ²⁾ bij de Zwangsneurose zou de straf een ander treffen, want bij de analyse vond Freud dat die straf een „der ihm nächsten und von ihm geliebtesten Personen" zou treffen. „Der Neurotiker verhält sich also hiebei wie altruistisch, der Primitive wie egoistisch." ³⁾ Maar „erst wenn die Tabuübertretung sich im Missetäter nicht spontan gerächt hat, dann erwacht bei den Wilden ein kollektives Gefühl, das sie durch den Frevel alle bedroht wären, und sie beeilen sich, die ausgebliebene Bestrafung selbst zu vollstrecken." ⁴⁾ Of dit zoo juist is, betwijfel ik, maar voor Freuds betoog doet het er niet veel toe of er uitzonderingen zijn, want die zou hij waarschijnlijk aan secundaire verschuivingen e.d. wijten. Waarom zijn die mensen nu solidair? uit angst voor besmetting, „vor der Versuchung zur Nachahmung." „Wenn einer es zustande gebracht hat, das verdrängte Begehren zu befriedigen, so musz sich in allen Gesellschaftsgenossen das gleiche Begehren regen; um diese Versuchung niederzuhalten, musz der eigentlich Beneidete um die Frucht seines Wagnisses gebracht werden, und die Strafe gibt den Vollstreckern nicht selten Gelegenheit, unter der Rechtfertigung der Sühne dieselbe frevle Tat auch ihrerseits zu begehen (oog om oog, tand om tand). Es ist dies ja eine der Grundlagen der menschlichen Strafordnung, und sie hat, wie gewisz richtig, die Gleichartigkeit der verbotenen Regungen beim Verbrecher wie bei der rächenden Gesellschaft zur Voraussetzung." ⁵⁾ Dit is ongetwijfeld een eenvoudige verklaring van

¹⁾ l.c. S. 88.

²⁾ Althans volgens Freud. Dit is echter niet juist, want dikwijls gaat het de geheele groep aan: b.v. bij gepleegde incest kan de oogst mislukken. Frazer geeft er reeksen voorbeelden van in „The Golden Bough" III („Taboo and the perils of the soul") en in „Totemism and Exogamy". Freud ziet de ethnologische problemen te veel als individueele aangelegenheden en te weinig als sociale belangen.

³⁾ Ges. Schr. X S. 89. Zie voorgaande opmerking!

⁴⁾ ibid.

⁵⁾ ibid.

het lange handhaven van het „oog om oog, tand om tand.”¹⁾

We zijn dus allemaal erge zondaren, leert de psychoanalyse, Maar hoe komt de neuroticus er toe, zich zoo altruistisch te toonen? „Die analytische Untersuchung zeigt, dasz (der unerwartete Edelsinn der Neurose) nicht primär ist. Ursprünglich, das heiszt zu Anfang der Erkrankung, galt die Strafandrohung wie bei den Wilden der eigenen Person; man fürchtete in jedem Falle für sein eigenes Leben; erst später wurde die Todesangst auf eine andere geliebte Person verschoben. Der Vorgang ist einigermaszen kompliziert, aber wir übersehen ihn vollständig. Zugrunde der Verbotbildung liegt regelmäszig eine böse Regung — ein Todeswunsch — gegen eine geliebte Person. Diese wird durch ein Verbot verdrängt, das Verbot an eine gewisse Handlung geknüpft, welche etwa die feindselige gegen die geliebte Person durch Verschiebung vertritt, die Ausführung dieser Handlung mit der Todesstrafe bedroht. Aber der Prozesz geht weiter, und der ursprüngliche Todeswunsch gegen den geliebten anderen ist dann durch die Todesangst um ihn ersetzt. Wenn die Neurose sich also so zärtlich altruistisch erweist, so kompensiert sie damit nur die ihr zugrunde liegende gegenteilige Einstellung eines brutalen Egoismus. Heiszen wir die Gefühlregungen, die durch die Rücksicht auf den anderen bestimmt werden und ihn nicht selbst zum Sexualobjekt nehmen, soziale, so können wir das Zurücktreten dieser sozialen Faktoren als einen später durch Ueberkompensation verhüllten Grundzug der Neurose herausheben.”²⁾

Dit verschil tusschen neurose en taboe hadden we reeds „voorspeld”. Bovendien hebben we gezien dat de neurose steeds een sexueele achtergrond heeft volgens Freud, b.v. bij het *délire de toucher*.³⁾ „Beim Tabu hat die verbotene Berührung offenbar nicht nur sexuelle Bedeutung, sondern vielmehr die

¹⁾ Cf. echter Steinmetz, „L'ethnologie et l'anthropologie criminelle”, Travaux du Congrès International d'Anthropologie Criminelle à Amsterdam, 1901, ook „Ges. kl. Schr.” II 1930.

²⁾ Ges. Schr. X S. 89—90.

³⁾ Zie boven blz. 60 sq.

allgemeinere des Angreifens, der Bemächtigung, des Geltendmachens der eigenen Person. Wenn es verboten ist, den Häuptling oder etwas, was mit ihm in Berührung war, selbst zu berühren, so soll damit demselben Impuls eine Hemmung angelegt werden..... Somit ist das Ueberwiegen der sexuellen Triebanteile gegen die sozialen das für die Neurose charakteristische Moment." ¹⁾ Wel voegt Freud eraan toe: „Die sozialen Triebe sind aber selbst durch Zusammentreten von egoistischen und erotischen Komponenten zu besonderen Einheiten entstanden," doch het bewijs hiervan moeten we zoeken in zijn zuiver cultuur-historische geschriften. ²⁾

Met deze studie over „Das Tabu und die Ambivalenz" heeft Freud wel het ernstigst getracht ons aan te toonen hoe de ethnologie en de psychiatrie elkaar kunnen helpen tot verdieping van inzicht. „Die Neurosen zeigen einerseits auffällige und tiefreichende Uebereinstimmungen mit den groszen sozialen Produktionen der Kunst, der Religion und der Philosophie, anderseits erscheinen sie wie Verzerrungen derselben. Man könnte den Ausspruch wagen, eine Hysterie sei ein Zerrbild einer Kunstschöpfung, eine Zwangsneurose ein Zerrbild einer Religion, ein paranoischer Wahn ein Zerrbild eines philosophischen Systems." ³⁾ Diese Abweichung führt sich in letzter Auflösung darauf zurück, dass die Neurosen asoziale Bildungen sind; sie suchen mit privaten Mitteln zu leisten, was in der Gesellschaft durch kollektive Arbeit entstand. Bei der Triebanalyse der Neurosen erfährt man, dass in ihnen die Triebkräfte sexueller Herkunft den bestimmenden Einfluss ausüben, während die entsprechenden Kulturbildungen auf sozialen Trieben ruhen, solchen, die aus der Vereinigung

¹⁾ Ges. Schr. X S. 90—91.

²⁾ Zie hoofdstuk V, en blz. 117.

³⁾ Cf. o.a. Freud, „Zwangshandlungen und Religionsübungen", Zschr. f. Rel. psych. I 1907, S. 210—220 (Ges. Schr. X S. 210—220); „Formulierungen über die zwei Prinzipien des psychischen Geschehens", Jahrb. f. ps.an. F. III 1911, S. 1—8 (Ges. Sch. V S. 409—417, spec. 415), en tenslotte „Ein religiöses Erlebnis", 1928, Ges. Schr. XI (ook „Almanach f. Ps.an für das Jahr 1929").

egoistischer und erotischer Anteile hervorgegangen sind. Das Sexualbedürfnis ist eben nicht in stande, die Menschen in ähnlicher Weise wie die Anforderungen der Selbsterhaltung zu einigen; die Sexualbefriedigung ist zunächst die Privatsache des Individuums." ¹⁾

Hieraan knoopt Freud, die toch in de eerste plaats psychiater is en geen cultuur-historicus, zijn bekende beschouwing over de neurose: „Genetisch ergibt sich die asoziale Natur der Neurose aus deren ursprünglichsten Tendenz, sich aus einer unbefriedigenden Realität in eine lustvollere Phantasiewelt zu flüchten. In dieser vom Neurotiker gemiedenen realen Welt herrscht die Gesellschaft der Menschen und die von ihnen gemeinsam geschaffenen Institutionen; die Abkehrung von der Realität ist gleichzeitig ein Austritt aus der menschlichen Gemeinschaft." ²⁾

Zijn we bevredigd door dit opstel over „Das Tabu und die Ambivalenz der Gefühlsregungen”?

Het stuk is lang, en we mogen de bouw nog wel even ons voor de geest halen. In het eerste stukje werd ons uitgelegd wat taboe is, het verband met het totemisme, en hoe we twee kanten van het taboe kennen, alles volgens Wundt. We krijgen dan de vergelijking met de Zwangsneurose en met de ambivalentie der gevoelens, die de besmettelijkheid van het taboe zou verklaren. Het derde deel toont aan die ambivalente houding bij speciale taboes, n.l. bij de houding tegenover de verslagen vijanden, de vorsten en de dooden, en zoo maakten we kennis met de projectie van eigen gevoelens op een ander. In het laatste stuk werden projectie en ambivalentie nader bekeken, en ook het onderscheid resp. de overeenkomst tusschen wilden en neurotici.

Is ons het begrip taboe duidelijk geworden? Wij meenden wel een neiging bij Freud te vinden tot te sterke schematisering, en wezen toen op het gevaarlijke van de „verschuivingen”, waarbij het moeilijk is iets als primair of secondair te

¹⁾ Ges. Schr. X S. 91.

²⁾ I.c. S. 92.

determineeren zonder er de eigen aprioristische theorie in te mengen,¹⁾ maar dat is een gevaar bij vele ethnologische verklaringspogingen. Freud heeft voorts zijn kennis gehaald uit Wundt en Frazer, en zijn auteurs meest op zeer behoorlijke amateurswijze gebruikt, voor zoover ik na kan gaan, doch hij had daarmee niet mogen volstaan.

Hoe staat het nu met het begrip Ambivalenz der Gefühlsregungen? Wij weten dat Freud de voorwaarde ertoe ziet in een onbewuste lust en een bewust verbod; wij hooren dat een onbewuste vijandige houding zich uit in schijnbare vriendschap, en in handelingen die een gansch andere stemming vertoonen. Wij vernemen ook dat het zich b.v. vertoont tegenover den psychoanalytischen psychiater, en dat ieder normaal mensch tot op zekere hoogte in staat is tot ambivalentie, maar dat een buitengewone graad van ambivalentie-aanleg eigen is aan neurotici en primitieven.

We merken voordurend dat Freud meent dat er veel parallelisme is tusschen de individueele psyche en de massa-psyche. Later komt hij erop terug in „Massenpsychologie und Ich-Analyse” 1921, en we zullen er daar uitvoeriger over spreken.²⁾

Ook vragen we ons af of Freud zich voldoende bewust is dat hij wel de vijandige houding tegenover de heerschers verklaart, maar niet waarom ze überhaupt geduld, ja gemaakt zijn. Het vervolg zou ons hier antwoord moeten geven.

¹⁾ Vooral is dit hinderlijk bij zijn kenschetsing van het taboe, blz. 64 sqq.

²⁾ In hoofdstuk V.

IV. FREUDS TOTEM UND TABU II.

95. „Animismus, Magie und Allmacht der Gedanken“. Wat is animisme? Freuds auteurs. 96. Droom en dood bij primitieven. 97. Wundt en Tylor. 98. De drie stadia van Wundt en Freud. Wat is magie? Magie en tooverij. 99. Magie is ouder. Soorten magie. 100. Cannibalisme. Geen couvade. Associate als verklaring der magie. 101. Psychologische oorzaak van de magie. Kinderspel en magie. 102. Freuds veronderstellingen. 103. „Allmacht der Gedanken“. 104. Neurotici en primitieven. 105. Ontwikkeling van de Allmacht der Gedanken en van de libido. 106. Ingewikkelder genetische libido-theorie: narcisme. Primitieven zijn zeer narcistisch. 107. De stadia der primitieven loopten parallel aan de normale individuele ontwikkeling. Magie en animisme. 108. Ontstaan van het geloof aan geesten. 110. Primitieve zielsvoorstellingen. 111. Secondaire bewerking van dromen. Phobiesystemen: nogmaals Frau Hirsch. 113. Taboe en hygiëne. 114. Bezwaren van de schrijfster. Verschillen tusschen kinderen, neurotici en primitieven. 115. Kritiek en waardeering.

116. „Die infantile Wiederkehr der Totemismus“. Freud wijst slechts één factor aan bij de godsdienstontwikkeling. 117. M'Lennans totemistisch stadium. 118. Totemisme en exogamie. 119. Freuds overzicht van de totemistische theorieën. 120. Kritiek daarop. 121. Freuds conclusie over het wezen van het totemisme. De primitiviteit der Arunta. 122. Westermarck en Freud over de sexuele attractie van huisgenooten. 123. Darwins oerhorde. 124. Atkinsons „Primal Law“. 125. Dier-phobieën van kinderen. 126. Eigenlijk vaderangst. 127. Hans. 128. Árpád. 130. Totemisme als identificatiepoging. De totem als voorvader. 131. Alweer het Oedipous-complex. 132. Overzicht van Freuds betoog tot hier. 133. W. Robertson Smiths totemmaaltijd. 134. Totemmaaltijd als identificatiepoging. Freuds samenvatting van Smiths theorie. 135. Het verhaal van den H. Nilus. 136. Freuds oer-totemmaaltijd. 137. Feeststemming erbij. 138. Rouw erbij. Mannenbonden. 139. De oervadermoord. 140. De sexuele onthouding erna. 141. Schuld bewustzijn der zoons na de moord. 142. Exogamie. 143. De homo-sexualiteit der uitgeweken broeders. Matriar-

chaat. 144. Ontstaan van het totemisme als verzoeningspoging. 145. Belang van de vadermoord voor alle godsdiensten. 146. Ambivalentie van alle godsdiensten. 147. Broederhorde. 148. Overzicht, en kritiek op Freud. 149. Jungs „Darstellung der psychoanalytischen Theorie” 1913. 150. Jungs „Wandlungen und Symbole der Libido”. Jungs volken hebben eigen mythen. 151. Libido volgens Jung. Sexualisatie en asexualisatie bij Jung. 152. Jungs algemeene belangstelling. 154. W. Robertson Smiths stamgod. 155. Oorzaak van den overgang van het totemisme naar stamgodendom. 156. De patriarchale maatschappij. Goden en dieren. 157. Freud versus Jung. 158. Menschenoffers. 160. Landbouw. 161. Besnijdenis. Mithras en erfzonde. 163. De antieke tragedie. 164. Nogmaals ambivalentie. Nogmaals: Freud wijst slechts één ontwikkelingsfactor aan. 165. Massapsyche. 166. Ons vermogen symbolen te herleiden. 167. Neurotici en primitieven lijden onder werkelijke misdaden.

„Animismus, Magie und Allmacht der Gedanken” verklaart nog meer van de taboes.

Freud begint weer met een uiteenzetting, en wel van het animisme.¹⁾ Hij ontleent hier zijn ethnologische gegevens niet enkel aan Frazer en Wundt, maar ook aan Spencer, Lang en Tylor²⁾ — waarschijnlijk naar de litteratuuropgave van N. W. Thomas.³⁾ „(Die uns bekannten primitiven Völker) bevölkern die Welt mit einer Unzahl von geistigen Wesen, die ihnen wohlwollend oder übelgesinnt sind; sie schreiben diesen Geistern und Dämonen die Verursachung der Natur-

¹⁾ Ges. Schr. X S. 92—96.

²⁾ Ibid. S. 92 noot. De bedoelde — doch op andere plaatsen genoemde — geschriften zijn: Frazer, „Golden Bough” II en III;

Wundt, „Völkerpsychologie”, Bd. II, Teil II, 1906, „Die Seelenvorstellungen”;

H. Spencer, „Principles of Sociology”, 1876;

A. Lang, „The Making of Religion”, 1898;

E. B. Tylor, „Primitive Culture”, 1st ed. 1871; Freud gebruikt de 4th ed. van 1903;

Zie ook dr. J. Pascher, „Der Seelenbegriff im Animismus Edward Burnett Tylors, ein Beitrag zur Religionswissenschaft”, (Abh. z. Phil. u. Psych. d. Rel. H. 23), 1929 en hier blz. 17—32, spec. 20 en 27 vlg.

³⁾ N. W. Thomas, „Animism”, in Enc. Brit. 11th ed.

vorgänge zu und halten nicht nur die Tiere und Pflanzen, sondern auch die unbelebten Dinge der Welt für durch sie belebt. Ein drittes und vielleicht wichtigstes Stück dieser primitiven ‚Naturphilosophie‘ erscheint uns weit weniger auffällig, weil wir selbst noch nicht weit genug von ihm entfernt sind, während wir doch die Existenz der Geister sehr eingeschränkt haben und die Naturvorgänge heute durch die Annahme unpersönlicher physikalischer Kräfte erklären. Die Primitiven glauben nämlich an eine ähnliche ‚Beseelung‘ auch der menschlichen Einzelwesen. Die menschlichen Personen enthalten Seelen, welke ihren Wohnsitz verlassen und in andere Menschen einwandern können; diese Seelen sind die Träger der geistigen Tätigkeiten und bis zu einem gewissen Grad von den ‚Leibern‘ unabhängig. Ursprünglich wurden die Seelen als sehr ähnlich den Individuen vorgestellt und erst im Laufe einer langen Entwicklung haben sie die Charaktere des Materiellen bis zu einem hohen Grad von ‚Vergeistigung‘ abgestreift.“¹⁾ Deze wonderlijke volgorde licht Freud toe met de opmerking dat de meeste auteurs meenen dat de oudste van de zielsvoorstellingen de menschelijke is, en dat naar analogie van de menschelijke ziel pas aan dieren, planten en zaken een ziel is toegeschreven.

De menschen zijn tot de voorstelling van een ziel gekomen door wat zij ondervonden bij slaap, n.l. dat men in droomen allerlei beleven kan waar het lichaam zeker geen deel aan heeft, en door den dood, de schaduw e.d.²⁾ Vooral de dood is vreemd. „Für den Primitiven wäre die Fortdauer des Lebens — die Unsterblichkeit — das Selbstverständliche. Die Vorstellung des Todes ist etwas spät und nur zögernd Rezipiertes,³⁾ sie ist

¹⁾ Ges. Schr. X S. 94. Volgens de noot 2 *ibid*, naar Tylor en Wundt, en wel „Primit. Cult.“ I p. 425 en „Mythus u. Religion“, II S. 173.

²⁾ Voornamelijk naar Wundt, zie de aant. boven.

³⁾ E. S. Hartland schrijft in „Hastings“ „Enc. of Ethics“ v. „Death“: „The horror of death is universal among mankind. It depends ... upon the mystery of it and the results to the subject and to the survivors. — This horror has given rise to an obstinate disbelief in the *necessity* of death...” wat gansch wat anders is dan wat Freud zegt. Verg. ook Steinmetz' „Kontinuität oder Lohn und Strafe im Jenseits der Naturvölker“, Arch. f. Anthropol. 1897 (Ges. kl. Schr. I 1928, S. 272—328).

ja auch für uns noch inhaltsleer und unvollziehbar." ¹⁾ Persoonlijk vind ik deze bewering bevreemdend, maar we moeten aannemen dat de psychiater Freud uit zijn rijke ervaring spreekt.

We treffen het animisme aan bij allerlei volken, en Wundt verklaart het als „der geistige Ausdruck des menschlichen Naturzustandes insoweit dieser überhaupt für unsere Beobachtung erreichbar ist," ²⁾ en Tylor citeert er zelfs Hume voor: „There is an universal tendency among mankind to conceive all beings like themselves and to transfer to every object those qualities with which they are familiarly acquainted and of which they are intimately conscious." ³⁾ Men is er zoo toe gekomen om de menschheid drie verschillende tijdperken te laten doorloopen, ⁴⁾ drie achtereenvolgende filosofieën te laten aanhangen, n.l. de animistische of mythologische, de religieuze en de wetenschappelijke. „Unter diesen ist die erstgeschaffene, die des Animismus, vielleicht die folgerichtigste, und erschöpfendste, eine, die das Wesen der Welt restlos erklärt." ⁵⁾ Waarom folgerichtigst? omdat het zoo goed uitkomt voor wat de primitief te vragen heeft? en omdat het voor hem de zaken „restlos" verklaart?

„Diese erste Weltanschauung der Menschheit ist nun eine psychologische Theorie", en geweldig veel ervan hebben we nog om ons, „entweder entwertet in der Form des Aber-

¹⁾ Ges. Schr. X S. 95.

²⁾ Ibid. — Dit is voornamelijk naar Wundt, „Völkerps." II, Bd. II, S. 154; Tylor, „Prim. Cult." I, p. 477.

³⁾ Uit Hume's „History of Religion".

⁴⁾ Deze variatie op Wundts vier stadia — zie hoofdstuk II blz. 22, — is van Aug. Comte, en wel met „l'état théologique ou fictif", wat Freuds animistisch stadium is, „l'état métaphysique ou abstrait", wat Freud dus het religieuze stadium noemt, en „l'état scientifique ou positif". Zie Goldenweiser in Seligman's „Enc. Soc. Sc." vol. V, 1931 v. „Social Evolution", en dr. M. Uta, „La loi des trois états dans la philosophie d'Auguste Comte", 1928.

⁵⁾ Ges. Schr. X S. 96.

glaubens, oder lebendig als Grundlage unseres Sprechens, Glaubens und Philosophierens."¹⁾

Nog even komt Freud, voor hij verder gaat, terug op die drie stadia der menschelijke ontwikkeling. „Es greift auf die Stufenfolge der drei Weltanschauungen zurück, wenn gesagt wird, dasz der Animismus selbst noch keine Religion ist, aber die Vorbedingungen enthält, auf denen sich später die Religionen aufbauen. Es ist auch augenfällig, dasz der Mythos auf animistischen Voraussetzungen ruht; die Einzelheiten der Beziehung von Mythos und Animismus²⁾ erscheinen aber als in wesentlichen Punkten ungeklärt.“³⁾ Wij zullen later zien hoe Freud tracht duidelijker te maken hoe wij ons deze ontwikkeling te denken hebben.

In het tweede stukje⁴⁾ van het opstel behandelt Freud de magie, die hij meent af te moeten leiden uit de behoefte van den primitief om te heerschen over zijn wereld: „das praktische Bedürfnis, sich der Welt zu bemächtigen," waartoe ook de animistische wereldbeschouwing diende. Reinach heeft het eens „la stratégie de l'animisme" genoemd,⁵⁾ maar Freud zou het liever, met Mauss en Huber,⁶⁾ een techniek noemen.

Freud maakt onderscheid tusschen tooverij en magie. „Es ist möglich, wenn man sich mit einiger Eigenmächtigkeit über die Schwankungen des Sprachgebrauches hinwegsetzen will. Dann ist Zauberei im wesentlichen die Kunst, die Geister

¹⁾ Ges. Schr. S. 96.

²⁾ Dit hebben vooral Theod. Reik (b.v. „Probleme der Religionspsychologie, I Das Ritual", 1919, herdrukt als „Das Ritual", 1928) en Otto Rank (b.v. „Der Mythos von der Geburt des Helden, Versuch einer psychol. Mythendeutung", Schr. z. angew. Seelenk. H. 5 1909; id. „Völkerpsych. Parallelen zu den infantilen Sexualtheorien", Zbl. f. d. Ps.an. II 1912, S. 372—383, 425—437; id. „Das Inzestmotiv in Dichtung und Sage", 1912) getracht uit te werken.

³⁾ Ges. Schr. X S. 96.

⁴⁾ Ibid. S. 96—106.

⁵⁾ Reinach, „Cultes, Mythes et Religions", II 1909, p. xv: „Je devrais peut-être dire: la stratégie et la diplomatie —"

⁶⁾ Mauss et Huber, „Esquisse à une théorie de la magie", Année Sociologique VII 1902—1903 (Freud noemt Ges. Schr. X S. 97 Anm. 2 1904, maar dit zal een vergissing zijn).

zu beeinflussen, indem man sie behandelt wie onder gleichen Bedingungen die Menschen, also indem man sie beschwichtigt, versöhnt, sich geneigt macht, sie einschüchtert, ihrer Macht beraubt, sie seinem Willen unterwirft, durch dieselben Mittel, die man für lebende Menschen wirksam gefunden hat. Magie ist aber etwas anderes; sie sieht im Grunde von den Geistern ab und sie bedient sich besonderer Mittel, nicht der banalen psychologischen Methodik." ¹⁾ Het wordt in een noot met een voorbeeld verduidelijkt: „Wenn man einen Geist durch Lärm und Geschrei verscheucht, so ist dies eine rein zauberische Handlung; wenn man ihn zwingt, indem man sich seines Namens bemächtigt, so hat man Magie gegen ihn gebraucht." ²⁾ Het lijkt mij geen wonder dat Frazer b.v. deze onderscheiding niet gebruikt heeft: wie zal practisch de scheiding kunnen doorvoeren? Hoe dikwijls worden tegen menschen ook niet de Freudiaansche magische praktijken gebruikt: de bekende manier om met een „bezongen" puntig beentje in Australië naar je vijand te wijzen zoodat hij ziek wordt of sterft, ³⁾ is m.i. magisch en niet psychologisch, doch hoe noemt Freud het? — Bovendien heb ik er altijd bezwaar tegen gewone woorden te gebruiken in speciale beteekenissen als het niet strikt noodzakelijk is, want dat geeft maar aanleiding tot verwarringen bij schrijver en lezer.

Freud had reeds, bij zijn uiteenzetting van het animisme ⁴⁾ door laten schemeren dat hij niet aan de geesten een oorspronkelijke analogie met de menschelijke ziel wilde toeschrijven. „Wir werden leicht erraten, dass die Magie das ursprünglichere und bedeutsamere Stück der animistischen Technik ist, denn unter den Mitteln, mit denen Geister behandelt werden sollen, befinden sich auch magische, und die Magie findet ihre Anwendung auch in Fällen, wo die Vergeistigung der Natur, wie uns scheint, nicht durch-

¹⁾ Ges. Schr. X S. 97.

²⁾ Ibid. Anm. 3.

³⁾ Cf. H. Basedow, „The Australian Aboriginal", 1925, waar op afb. xxiv duidelijk de angst te zien is die de ceremonie inboezemt.

⁴⁾ Zie blz. 83.

geführt worden ist." ¹⁾ Het zou natuurlijk mogelijk zijn aan te nemen dat hier oorspronkelijk wel een bezieling van de heele natuur geweest was, die verloren gegaan was op de magie na; Freuds meening is net zoo waarschijnlijk.

Wat is nu de kern van de magie? Freud neemt Tylors korte verklaring over: „mistaking an ideal connexion for a real one”, ²⁾ en geeft dan allerlei voorbeelden, ontleend aan Frazers „Magic Art”, ³⁾ waarbij hij erop wijst dat afstand geen bezwaar is voor de werkzaamheid.

Naast het principe van de gelijkheid (Frazers „homoeopathic or imitative magic”) vinden we nog die van de samenhoorigheid (Frazers „contagious magic”), waaronder ook het cannibalisme zou hooren: „Der Kannibalismus der Primitiven leitet seine sublimere Motivierung in ähnlicher Weise ab. Indem man Teile vom Leib einer Person durch den Akt des Verzehens in sich aufnimmt, eignet man sich auch die Eigenschaften an, welche dieser Person angehört haben.” ⁴⁾ Daaruit volgen de bekende diëetvoorschriften in bepaalde omstandigheden, en wij zouden hier de verklaring van de couvade verwachten, maar Freud zwijgt erover.

Wat is nu de grond van al deze zaken? Tylor zei: „mistaking an ideal connexion for a real one”; Frazer ongeveer hetzelfde, maar minder kernachtig: „Men mistook the order of their ideas for the order of nature, and hence imagined that the control which they have, or seem to have, over their thoughts, permitted them to exercise a corresponding control over things.” ⁵⁾ Freud zegt het minder kalm en minder eenvoudig: „Was in (den Beispielen von Frazers kontagiöser Magie) als wirksam gedacht wird, ist nicht mehr die Aehn-

¹⁾ Ges. Schr. X S. 97.

²⁾ „Prim. Cult.” I p. 116.

³⁾ „Golden Bough”, vol. I en II, spec. I. p. 119 sqq.

⁴⁾ Ges. Schr. X S. 101. — Cf. Steinmetz, „Endokannibismus”, 1895; Loeb, „The bloodsacrifice complex”, 1923, waar veel literatuur is te vinden en allerlei theorieën besproken worden; Loeb in Seligman's „Enc. of Soc. Sc.” III 1930 v. „Cannibalism”.

⁵⁾ Frazer, „Golden Bough, Magic Art.” I p. 420 (Freud zet „ff” — l.c. 103 Anm. 1. — maar dit is weer een vergissing).

lichkeit, sondern der Zusammenhang im Raum, die Kontiguität, wenigstens die vorgestelde Kontiguität, die Erinnerung an ihr Vorhandensein. Da aber die Aehnlichkeit und Kontiguität die beiden wesentlichen Prinzipien der Assoziationsvorgänge sind, stellt sich als Erklärung für all die Tollheit der magischen Vorschriften wirklich die Herrschaft der Ideenassoziation heraus." ¹⁾

Maar het is vreemd dat menschen zoo dom zijn dat zij niet merken dat ze fout denken! ze moeten toch zien dat hun magie niet helpt! dat hun premissen onjuist zijn! Eenigszins vermakelijk doet het aan dat Freud zich — al is het rhetorisch — verbaast dat men niet tevreden is met zijn woord „associatie”: „Bei näherer Ueberlegung musz man aber dem Einwand Recht geben, dasz die Assoziationstheorie der Magie bloz die Wege aufklärt, welche die Magie geht, aber nicht deren eigentliches Wesen, nämlich nicht das Miszverständnis, welches sie psychologische Gesetze an die Stelle natürlicher setzen heiszt. Es bedarf hier offenbar eines dynamischen Moments." ²⁾ Daar gaat het juist om! Gelukkig meent Freud de associatiethorie van Frazer te kunnen verdiepen door het dynamische moment aan te wijzen.

Wat brengt den mensch tot magie? zijn wenschen. „Wir brauchen nun bloz anzunehmen, dasz der primitive Mensch ein groszartiges Zutrauen zur Macht seiner Wünsche hat. Im Grund muzs all das, was er auf magischem Wege herstellt, doch nur darum geschehen, weil er es will. So ist anfänglich bloz sein Wunsch das Betonte." ³⁾ Wij vinden dit ook bij het kind. „Für das Kind, welches sich unter analogen psychischen Bedingungen befindet, aber motorisch noch nicht leistungsfähig ist, haben wir an anderer Stelle ⁴⁾ die Annahme vertreten, dasz es seine Wünsche zunächst halluzinatorisch

¹⁾ Ges. Schr. X S. 102 sq.

²⁾ I.c. S. 103.

³⁾ Ibid.

⁴⁾ „Formulierungen über die zwei Prinzipien des psychischen Geschehens", Jahrb. f. ps.an. F. III 1911, Ges. Schr. V S. 409—417, waar wel deze overgang nader beschreven wordt, doch ook niet is verklaard wat de stoet tot de verandering geeft.

befriedigt, indem es die befriedigende Situation durch die zentrifugalen Erregungen seiner Sinnesorgane herstellen lässt. Für den erwachsenen Primitiven ergibt sich ein anderer Weg. An seinem Wunsch hängt ein motorischer Impuls, der Wille, und dieser — der später im Dienst der Wunschbefriedigung das Antlitz der Erde verändern wird — wird jetzt dazu verwendet, die Befriedigung darzustellen, so dass man sie gleichsam durch motorische Halluzinationen erleben kann. Eine solche Darstellung des befriedigten Wunsches ist dem Spiele der Kinder völlig vergleichbar, welches bei diesen die rein sensorische Technik der Befriedigung ablöst. Wenn Spiel und imitative Darstellung dem Kinde und dem Primitiven genügen, so ist dies nicht ein Zeichen von Bescheidenheit in unserem Sinne oder von Resignation infolge Erkenntnis ihrer realen Ohnmacht, sondern die wohl verständliche Folge der überwiegenden Wertung ihres Wunsches, des von ihm abhängigen Willen und der von ihm eingeschlagenen Wege. Mit der Zeit verschiebt sich der psychische Akzent von den Motiven der magischen Handlung auf deren Mittel, auf die Handlung selbst. Vielleicht sagen wir richtiger, an diesen Mitteln erst wird ihm die Ueberschätzung seiner psychischen Akte evident. Nun hat es den Anschein, als wäre es nichts anderes als die magische Handlung, die Kraft¹⁾ ihrer Aehnlichkeit mit dem Gewünschten dessen Geschehen erzwingt. Auf der Stufe des animistischen Denkens gibt es noch keine Gelegenheit, den wahren Sachverhalt objektiv zu erweisen, wohl aber auf späteren, wenn alle solche Prozeduren noch gepflegt werden, aber das psychische Phänomen des Zweifels als Ausdruck einer Verdrängungsneigung bereits möglich ist. Dann werden die Menschen zugeben, dass die Beschwörungen von Geistern nichts leisten, wenn nicht der Glaube an sie dabei ist, und dass auch die Zauberkraft des Gebets versagt, wenn keine Frömmigkeit dahinter wirkt." ²⁾

Dit lange citaat meen ik te moeten opnemen omdat Freud hier eenige belangrijke zaken behandelt: 1° de primitief is in sommige opzichten als een kind, 2° zoowel de primitief als

¹⁾ Kraft?

²⁾ Ges. Schr. X S. 103 sqq.

het kind leggen in een bepaald stadium van hun ontwikkeling meer de nadruk op de wensch dan op zijn actueele bevrediging, zoodat we magie met kinderspelen kunnen vergelijken, 3° kind en primitief verlaten dit stadium en zien bewust meer naar de middelen die ze indertijd gebruikten om hun wensch subjectief te bevredigen, dan naar de wensch. Waarom die verandering intreedt, zegt Freud ons hier niet; wel zegt hij dat de primitief indertijd nog niet kon nagaan dat zijn wensch niet bevredigd is... maar dat wordt hier ook niet duidelijk.¹⁾

De heele mogelijkheid van een Kontiguitätsassoziation bij de contagiöse Magie bewijst dat dat de primitief het denken boven de werkelijkheid stelt, zoodat tijd en afstand wegvallen voor hem. „Die Relationen, die zwischen den Vorstellungen bestehen, werden auch zwischen den Dingen vorausgesetzt. Da das Denken keine Entfernungen kennt, das räumlich Entlegenste wie das zeitlich Verschiedenste mit Leichtigkeit in einem Bewusstseinsakt zusammenbringt, wird auch die magische Welt sich telepathisch über die räumliche Distanz hinaussetzen und ehemaligen Zusammenhang wie gegenwärtigen behandeln. Das Spiegelbild der Innenwelt musz im animistischen Zeitalter jenes andere Weltbild, das wir zu erkennen glauben, unsichtbar machen.”²⁾ Waarlijk, Freud kan zeggen: „das Prinzip, welches die Magie, die Technik der animistischen Denkweise, regiert, ist das der ‚Allmacht der Gedanken‘,”³⁾ wat hij dan in het derde stukje⁴⁾ van zijn opstel behandelt.

Freud heeft de uitdrukking „Allmacht der Gedanken” overgenomen van een paranoia-lijder,⁵⁾ die merkte — of meende te merken — dat zijn wenschen „uitkwamen”, en dat zijn gedachten de dingen opriepen: dacht hij aan iemand,

1) De primitief zou dus later meer realist worden, wat vreemd is. In het op blz. 101, aant. 4, aangehaalde art. wordt slechts gesproken van „Enttäuschung”, die als de deus ex machina moet werken.

2) Ges. Schr. X S. 105.

3) I.c. S. 106.

4) I.c. 106—111.

5) „Bemerkungen über einen Fall von Zwangsneurose”, Jahrb. f. ps.an. F. I 1909, Ges. Schr. VIII S. 269—351.

dan ontmoette hij dien persoon, verwenschte hij een ander, dan stierf die. Freud meent dat ook andere neurosen dit waansysteem kennen: „Die Neurotiker leben in einer besonderen Welt, in welcher ... nur die ‚neurotische Währung‘ gilt, das heisst nur das intensiv Gedachte, mit Affekt Vorgestellte ist bei ihnen wirksam, dessen Uebereinstimmung mit der äusseren Realität aber nebensächlich.“¹⁾ Tot welke gevolgen dit leiden kan, begrijpt men licht: een vreeselijk schuldgevoel zal een zieke kwellen, en bij de analyse blijkt dat hij bang is „böse Wünsche zu äuszern, als ob sie infolge dieser Aeuszerung in Erfüllung gehen müssten. Durch dieses Verhalten wie durch seinen im Leben betätigten Aberglauben zeigt er uns aber, wie nahe er dem Wilden steht, der durch seine blossen Gedanken die Auszenwelt zu verändern vermeint.“²⁾

Bij het ontstaan nu van die neurosen komen merkwaardige overeenstemmingen volgens Freud voor den dag met de primitieven. „Die primären Zwangshandlungen dieser Neurotiker sind eigentlich durchaus magischer Natur. Sie sind, wenn nicht Zauber, so doch Gegenzauber, zur Abwehr der Unheilserwartungen bestimmt, mit denen die Neurose zu beginnen pflegt. So oft (Freud) das Geheimnis zu durchdringen vermochte, zeigte es sich, dass diese Unheilserwartung den Tod zum Inhalt hatte.“³⁾ We hebben gezien dat ook de dood de zielevoorstellingen en het demonengeloof in het animisme bij den primitief deed ontstaan.⁴⁾

„Ob diese ersten Zwangs- oder Schutzhandlungen dem Prinzip der Aehnlichkeit,⁵⁾ respektive des Kontrastes folgen, ist schwer zu beurteilen, denn sie werden unter den Bedingungen der Neurose gewöhnlich durch die Verschiebung auf irgend ein Kleinstes, eine an sich höchst geringfügige Aktion entsteht.“⁶⁾ We hebben bij het taboe reeds iets dergelijks

¹⁾ Ges. Schr. X S. 107.

²⁾ Ibid.

³⁾ I.c. S. 108.

⁴⁾ Blz. 80 sqq.

⁵⁾ Freud bedoelt hier Frazers „sympathetic magic“.

⁶⁾ Ges. Schr. X S. 108.

gehoord¹⁾ als nu volgt: „Auch die Schutzformeln der Zwangsneurose finden ihr Gegenstück in den Zauberformeln der Magie. Die Entwicklungsgeschichte der Zwangshandlungen kann man aber beschreiben, indem man hervorhebt, wie sie, vom Sexuellen möglichst weit entfernt, als Zauber gegen böse Wünsche beginnen, um als Ersatz für verbotenes sexuelles Tun, das sie möglichst getreu nachahmen, zu enden.“²⁾

Hoe gaat het nu verder met die Allmacht der Gedanken in de drie stadia die we boven nagingen? „Im animistischen Stadium schreibt der Mensch sich selbst die Allmacht zu; im religiösen hat er sie den Göttern abgetreten, aber nicht ernstlich auf sie verzichtet, denn er behält sich vor, die Götter durch mannigfache Beeinflussungen nach seinen Wünschen zu lenken. In der wissenschaftlichen Weltanschauung ist kein Raum mehr für die Allmacht des Menschen, er hat sich zu seiner Kleinheit bekannt und sich resigniert dem Tode wie allen anderen Naturnotwendigkeiten unterworfen. Aber in dem Vertrauen auf die Macht des Menschengestes, welcher mit den Gesetzen der Wirklichkeit rechnet,³⁾ lebt ein Stück des primitiven Allmachtglaubens weiter.“⁴⁾

Voor de kwestie van de ontwikkeling van de libido verwijst Freud naar zijn bekende „Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie“, 1905.⁵⁾ Wij kunnen moeilijk hier een volledig overzicht van deze belangrijke theorie over de ontwikkeling van de libido in den mensch geven, en moeten volstaan met het volgende ter aanvulling van wat wij zeiden in de Inleiding. De z.g. perversiteiten zijn fixaties in de normale ontwikkeling van het geslachtsleven en (dus) infantilisme. Het kind brengt reeds een zekere sexualiteit mee, maar de echte „bloei“ van

1) Blz. 62 sqq.

2) Ges. Schr. X S. 108.

3) Cf. Franz. Werfel, „Realismus und Innerlichkeit“, 1932, S. 24: „Diese Art der Intellekts-Vergottung vertritt am radikalsten die Psychoanalyse und ihre Nachbarn. Anstatt zu den kantischen Kategorien, beten sie sum ‚Bewusstsein‘ als zu einer apriorischen Wesenheit voll magischer Heilkraft“.

4) Ges. Schr. X S. 108 sq.

5) Ges. Schr. V S. 1—119.

deze baby-sexualiteit valt tusschen het tweede en het vijfde jaar; dan krijgen we de Latenzzeit, waarbij de libido gebruikt wordt voor niet-sexueele doeleinden, „nämlich einerseits zur Abgabe der sexuellen Komponenten für soziale Gefühle, anderseits (vermittels Verdrängung und Reaktionsbildung) zum Aufbau der späteren Sexualschränken.“¹⁾ Maar die Sexualtrieb is bij het kind niet „zentriert und zunächst objektlos, autoerotisch,“ doch de genitale ontwikkeling begint en gaat verder, en voert tot de puberteit met zijn Objectwahl.

Op den duur bleek het noodig deze eenvoudige bouw te vergrooten door „zwischen diesen beiden Stadien ein drittes einzuschieben, oder, wenn man so will, das erste Stadium des Autoerotismus in zwei zu zerlegen. In diesem Zwischenstadium, dessen Bedeutsamkeit sich der Forschung immer mehr aufdrängt, haben die vorher vereinzelt Sexualtriebe sich bereits zu einer Einheit zusammengesetzt und auch ein Objekt gefunden; dies Object ist aber kein äusseres, dem Individuum fremdes, sondern es ist das eigene, um diese Zeit konstituierte Ich. Mit Rücksicht auf später zu beobachtende pathologische Fixierungen dieses Zustandes heissen wir das neue Stadium das des Narzissmus. Die Person verhält sich so, als wäre sie in sich selbst verliebt; die Ichtriebe und die libidinösen Wünsche sind für unsere Analyse noch nicht voneinander zu sondern.“²⁾

Ofschoon Freud erkent er verder niet veel over te kunnen vertellen, meent hij te mogen aannemen dat wij nooit geheel het narcistische stadium verlaten: „Der Mensch bleibt in gewissem Masse narzisstisch, auch nachdem er äussere Objekte für seine Libido gefunden hat; die Objektbesetzungen, die er vornimmt, sind gleichsam Emanationen der beim Ich verbleibenden Libido und können wieder in dieselbe zurückgezogen werden.“³⁾ Ieder heeft wel zooiets meegemaakt van menschen met teleurgestelde liefde.

Dat lijkt erg op wat we vonden bij primitieven en neurotici,

1) Ges. Schr. V S. 108.

2) Ges. Schr. X S. 109.

3) l.c. S. 110.

en Freud trekt de parallel in de volgende woorden: „Es liegt nun nahe, die von uns aufgefundene Hochschätzung der psychischen Aktionen — die wir von unserem Standpunkt aus eine Ueberschätzung heissen — bei den Primitiven und Neurotikern in Beziehung zum Narzissmus zu bringen und sie als wesentliches Teilstück desselben aufzufassen. Wir würden sagen, das Denken ist bei den Primitiven noch in hohem Maße sexualisiert, daher rührt der Glaube an die Allmacht der Gedanken, die unerschütterliche Zuversicht auf die Möglichkeit der Weltbeherrschung und die Unzugänglichkeit gegen die leicht zu machenden Erfahrungen, welche den Menschen über seine wirkliche Stellung in der Welt belehren könnten. Bei den Neurotikern ist einerseits ein beträchtliches Stück dieser primitiven Einstellung konstitutionell verblieben, anderseits wird durch die bei ihnen eingetretene Sexualverdrängung eine neuerliche Sexualisierung der Denkvorgänge herbeigeführt. Die psychischen Folgen müssen in beiden Fällen dieselben sein, bei ursprünglicher wie bei regressiv erzielter libidinöser Ueberbesetzung des Denkens: intellektueller Narzissmus, Allmacht der Gedanken.“¹⁾

Natuurlijk komt Freud weer terug op zijn drie stadia, die hij nu in dit schema voegt: „Es entspricht dann zeitlich wie inhaltlich die animistische Phase dem Narzissmus, die religiöse Phase jener Stufe der Objektfindung, welche durch die Bindung an die Eltern charakterisiert ist, und die wissenschaftliche Phase hat ihr volles Gegenstück in jenem Reifezustand des Individuums, welcher auf das Lustprinzip verzichtet hat und unter Anpassung an die Realität sein Objekt in der Auszenwelt sucht.“²⁾ Slechts den kunstenaar is het gelukt zich eenige bevrediging te verschaffen die te vergelijken is met wat de primitief zich geeft met zijn magie, zooals Reinach dan ook de kunst uit de magie laat ontstaan.³⁾

Tot nu heeft Freud ons in dit opstel laten zien hoe animisme ontstaan is, hoe magie en animisme — die z.i. bij elkaar be-

¹⁾ l.c. S. 110.

²⁾ l.c. S. 111.

³⁾ „Cultes, Mythes et Légendes“, I p. 125—136, „L'art et la magie“.

hooren — berusten op de Allmacht der Gedanken, die we aantreffen bij bepaalde neurotici en die een normale phase is in de kinderontwikkeling; voorts hooren we hoe hij zich weer de gelijkheid (of paralleliteit) denkt van phylogenese en ontogenese. In het laatste stukje ¹⁾ gaat hij dit alles nog eens na.

„Der Animismus war ... dem primitiven Menschen natürlich und selbstgewisz; er wuszte, wie die Dinge der Welt sind, nämlich so wie der Mensch sich selbst verspürte. Wir sind also darauf vorbereitet zu finden, dasz der primitive Mensch Strukturverhältnisse seiner eigenen Psyche in die Auszenwelt verlegte,²⁾ und dürfen anderseits den Versuch machen, was der Animismus von der Natur der Dinge lehrt, in die menschliche Seele zurückzuversetzen.“ ³⁾ Dit is een stap verder dan wij tot nu gegaan zijn, maar een stap die noodig is om Freuds parallelisme door te kunnen voeren. Z.i. hoort animisme in het narcistische stadium der menschheid, waartoe hij de magie heeft aangetoond te behooren, en wij moeten dus een dergelijk betoog, als hierboven ingeleid wordt, krijgen.

Wij zagen ⁴⁾ dat Freud meent dat magie ouder is dan het eigenlijke animisme van Tylor en Wundt, en hij beroept zich op Marets ⁵⁾ animisme: „Die Technik des Animismus, die Magie, zeigt uns am deutlichsten und unvermengtsten die Absicht, den realen Dingen die Gesetze des Seelenlebens aufzuzwingen, wobei Geister noch keine Rolle spielen müssen, während auch Geister zu Objekten magischer Behandlung genommen werden können. Die Voraussetzungen der Magie sind also ursprünglicher und älter als die Geisterlehre, die den Kern des Animismus bildet.“ ⁶⁾ Dit volgde al min of meer

¹⁾ Ges. Schr. X S. 112—121.

²⁾ S. 112, Anm. 91: „durch sogenannte endopsychische Wahrnehmung erkannte“. Gewoonlijk nemen we aan, en zien we, dat de mensch het laatst komt tot eenige zelf-kennis.

³⁾ I.c. S. 112.

⁴⁾ Begin van dit hoofdstuk blz. 96.

⁵⁾ Anm. 2 ibid. — R. R. Marett, „Pre-animistic religion“, Folklore, XI, nr. 2, London, 1900 (p. 162—182), — W. Wundt, „Mythus und Religion“ II, p. 171, u.f.

⁶⁾ Ges. Schr. X S. 112.

uit de definities zoowel van Freuds magie als van Marets animatisme (dat Freud vertaalt met „Lehre von der allgemeinen Belebtheit”).

Wat is nu de aanleiding dat de primitief afstand doet van een deel van zijn Allmacht der Gedanken aan de geesten en zoo tot religie komt? „Kaum die Einsicht in die Unrichtigkeit seiner Voraussetzungen, denn er behält ja die magische Technik bei.”¹⁾

We hebben reeds gezien²⁾ hoe de geesten en demonen ontstonden volgens Freud als projecties van de gevoelens van den primitief; iets dergelijks heeft de paranoïa-lijder ook gedaan met zijn vervolgers, als Freud uitvoerig nagegaan heeft in 1911 naar aanleiding van de autobiografie van Dr. Schreber.³⁾ Noch daar noch hier behandelt Freud de eigenlijke oorzaak van de projectie (waar het hier toch in den grond om te doen is!), maar merkt op: „dasz diese Neigung dort eine Verstärkung erfährt, wo die Projektion den Vorteil einer psychischen Erleichterung mit sich bringt. Ein solcher Vorteil ist mit Bestimmtheit zu erwarten, wenn die nach Allmacht strebenden Regungen in Konflikt miteinander geraten sind; dann können sie offenbar nicht alle allmächtig werden.”⁴⁾ Een dergelijk geval is er b.v. bij ambivalentie t.o.v. den dood.⁵⁾ Het verschil tusschen Freuds geesten, die voor het eerst bij den dood ontstaan, en de opvattingen van anderen, die de geesten uit de dooden laten ontstaan, is „dasz (Freud) nicht das intellektuelle Problem (voranstellt), welches der Tod dem Lebenden aufgibt, sondern die zur Erforschung

¹⁾ L.c. S. 113.

²⁾ Zie blz. 80 sqq. Freud zegt l.c. S. 113, Anm. 1: „Wir nehmen an, dasz in diesem frühen narzistischen Stadium Besetzungen aus libidinöser und anderen Erregungsquellen vielleicht noch ununterscheidbar miteinander vereinigt sind.”

³⁾ Anm. 2 l.c. Schreber, „Denkwürdigkeiten eines Nervenkranken”, 1903. — Freud, „Psychoanalytische Bemerkungen über einen autobiographisch beschriebenen Fall von Paranoia”, Jahrb. f. Ps.an. F. III, 1911, Ges. Schr. VIII.

⁴⁾ Ges. Schr. X S. 113.

⁵⁾ Zie blz. 76 sqq.

treibende Kraft in den Gefühlskonflikt (verlegt), in welchen diese Situation den Ueberlebenden stürzt." ¹⁾

Toch behoeven het ontstaan van taboe en het ontstaan van het animisme, al hebben beide denzelfden grond, niet in denzelfden tijd te vallen, meent Freud. We zien slechts dat het narcisme gebroken wordt door de noodzakelijkheid den dood te erkennen, naast de Allmacht der Gedanken.

Freud heeft gezegd ²⁾ dat de animist zijn eigen zieleleven om zich heen ziet, „daz der primitive Mensch Strukturverhältnisse seiner eigenen Psyche in die Auszenwelt verlegte." ³⁾ Hierop terugkomende wijst hij op een merkwaardige dualiteit: „Es ist schwer zu bestreiten, daz die primitive Seelenvorstellung, so weit sie auch noch von der späteren völlig immateriellen Seele absteht, doch im Wesentlichen mit dieser zusammentrifft, also Person oder Ding als eine Zweiheit auffasst, auf deren beide Bestandteile die bekannten Eigenschaften und Veränderungen des Ganzen verteilt sind." ⁴⁾ Wij vinden deze dualiteit b.v. terug in „lichaam en ziel", „Körper und Geist", en nu gaat Freud verder op deze zielsvoorstellungen in.

„Was wir so, ganz ähnlich wie der Primitive, in die äuszere Realität projizieren, kann kaum etwas anderes sein als die Erkenntnis eines Zustandes, in dem ein Ding den Sinnen und dem Bewusstsein gegeben, präsent ist, neben welchem ein anderer besteht, in dem dasselbe latent ist, aber wiedererscheinen kann, also die Koexistenz von Wahrnehmen und Erinnern, oder, ins Allgemeine ausgedehnt, die Existenz unbewusster Seelenvorgänge neben den bewussten." ⁵⁾ Man könnte sagen, der ‚Geist‘ einer Person oder eines Dinges reduziere sich in letzter Analyse auf deren Fähigkeit erinnert und vorgestellt zu werden, wenn sie der

¹⁾ Ges. Schr. X S. 114. — Mij dunkt dat bij „Erforschung" toch gedacht wordt aan intellectueele pogingen!

²⁾ Zie blz. 108.

³⁾ Ges. Schr. X S. 112.

⁴⁾ L.c. S. 114.

⁵⁾ Dit mag gelden van de droomtoestand, doch herinneren en waarnemen zijn toch meer bewust dan onbewust.

Wahrnehmung entzogen sind." ¹⁾ Dit is heel iets anders dan wat de psycho-analyse gewoonlijk verstaat onder „bewust” en „onbewust”. „Die animistische Seele vereenigt vielmehr Bestimmungen von beiden Seiten in sich. Ihre Flüchtigkeit und Beweglichkeit, ²⁾ ihre Fähigkeit, den Körper zu verlassen, dauernd oder voorübergehend, von einem andere Leibe Besitz zu nehmen, dies sind Charaktere, die unverkennbar an das Wesen des Bewusstseins erinnern. Aber die Art, wie sie sich hinter der persönlichen Erscheinung verborgen hält, mahnt an das Unbewusste; die Unveränderlichkeit und Unzerstörbarkeit schreiben wir heute nicht mehr den bewussten, sondern den unbewussten Vorgängen zu, und diese betrachten wir auch als die eigentlichen Träger der seelischen Tätigkeit.” ³⁾ Mij dunkt dat dit wat gespeel is met de woorden „bewust” en „onbewust” in verschillende beteekenissen.

Worden droomen, die altijd onlogisch zouden zijn, naverdeld of herinnerd (daar is eigenlijk een groot verschil tusschen, want in het eerste geval maken we een logisch verband), dan hebben zij een z.g. secondaire bewerking ⁴⁾ ondergaan: „Eine intellektuelle Funktion in uns fordert Vereinheitlichung, Zusammenhang und Verständlichkeit von jedem Material der Wahrnehmung oder des Denkens, dessen sie sich bemächtigt, und scheut sich nicht, einen unrichtigen Zusammenhang herzustellen, wenn sie infolge besonderer Umstände den richtigen nicht erfassen kann.” ⁵⁾ Bij allerlei neurosen, als phobieën en paranoia, gebeurt dit ook, maar in veel sterker mate in onze oogen, en deze Umordnung kan zoo sterk zijn dat we van systeembouw praten. „Es wird dann

¹⁾ Ges. Schr. S. 115.

²⁾ Verg. Hadrianus' bekende: „Animula vagula, blandula, / Hospes comesque corporis”.

³⁾ Ges. Schr. X S. 115. — De verwijzing in *ibid.* Anm. 2, naar „A note on the Unconscious in Psycho-Analysis”, *Proc. Soc. Psych. Research* Part LXVI vol. XXVI London 1912, (Ges. Schr. V S. 433 ff.) doet weinig ter zake.

⁴⁾ Cf. „Traumdeutung”, 1900, Ges. Schr. II, en „Ergänzungen und Zusätze zur Traumdeutung”, 1900—1922, Ges. Schr. III.

⁵⁾ Ges. Schr. X S. 117.

zum besten Kennzeichen der Systembildung, dasz jedes der Ergebnisse desselben mindestens zwei Motivierungen aufdecken lässt, eine Motivierung aus den Voraussetzungen des Systems — also eventuell eine wahnhafte — und eine versteckte, die wir aber als die eigentlich wirksame, reale, anerkennen müssen." ¹⁾ De vrouw van het Hirsch-geval ²⁾ verlangde naar den dood van haar man; „ihre manifeste, systematische Phobie gilt aber der Erwähnung des Todes überhaupt, wobei ihr Mann völlig ausgeschaltet ist und niemals Gegenstand bewusster Sorge wird." ⁶⁾ Op een dag laat de man zijn scheermessen slijpen, de vrouw gaat kijken naar de winkel waar dat gebeuren moet, en komt opgewonden thuis met de mededeeling dat de man die messen weg moet doen want dat hij ze had laten slijpen naast een winkel van begrafenisartikelen; was die winkel er niet geweest, dan was ze volgens Freud een begrafenis of iemand in de rouw (dat is niet zoo erg moeilijk in Weenen!) tegengekomen, maar er móest iets mis geweest zijn met die messen. „Die wirkliche Ursache des Verbotes der Rasiermesser war natürlich, wie wir mit Leichtigkeit erraten, ihr Sträuben gegen eine Lustbetonung der Vorstellung, ihr Mann könne sich mit dem geschärften Rasiermesser den Hals abschneiden." ⁴⁾ Bij phobieën zouden er ook dergelijke systemen zijn, maar die zijn volgens Freud dikwijls heel moeilijk te overzien.

„Suchen wir nun den Rückweg zu dem uns beschäftigenden System des Animismus, so schlieszen wir aus unseren Einsichten über andere psychologische Systeme, dasz die Motivierung einer einzelnen Sitte oder Vorschrift durch den ‚Aberglauben‘ auch bei den Primitiven nicht die einzige und die eigentliche Motivierung zu sein braucht und uns der Verpflichtung nicht überhebt, nach den versteckten Motiven derselben zu suchen. Unter der Herrschaft eines animistischen Systems ist es nicht anders möglich, als dasz jede Vorschrift

¹⁾ Ges. Schr. S. 117.

²⁾ Blz. 61.

³⁾ Ges. Schr. X S. 117.

⁴⁾ L.c. S. 118.

und jede Tätigkeit eine systematische Begründung erhalte, welche wir heute eine ‚abergläubische‘ heissen. ‚Aberglaube‘ ist wie ‚Angst‘, wie ‚Traum‘, wie ‚Dämon‘, eine der psychologischen Vorläufigkeiten, die vor der psychoanalytischen Forschung zergangen sind. Kommt man hinter diese, die Erkenntnis wie Wandschirme abwehrenden Konstruktionen, so ahnt man, dasz dem Seelenleben und der Kulturhöhe der Wilden ein Stück verdienter Würdigung bisher vorenthalten wurde.“¹⁾

Als b.v. primitieven op jacht gaan of ten oorlog trekken, onderwerpen zij zich aan allerlei beperkingen, o.a. op sexueel gebied, wat Frazer verklaart als angst voor sympathetic magic.²⁾ „Mag sich die Begründung dieser Verbote immerhin auf einen magischen Zusammenhang berufen, die fundamentale Vorstellung durch Verzicht auf Triebbefriedigung grössere Kraft zu gewinnen, bleibt doch unverkennbar, und die hygienische Wurzel des Verbotes ist neben der magischen Rationalisierung derselben nicht zu vernachlässigen.“³⁾ Hygiene ... en primitieven? het wil er bij mij niet in. „Wenn die Männer eines wilden Volkstammes zur Jagd, zum Fischfang, zum Krieg, zum Einsammeln kostbarer Pflanzenstoffe ausgezogen sind, so bleiben ihre Frauen unterdes im Hause zahlreichen drückenden Beschränkungen unterworfen, denen von den Wilden selbst eine in die Ferne reichende, sympathetische Wirkung auf das Gelingen der Expedition zugeschrieben wird.“⁴⁾ Doch gehört wenig Scharfsinn dazu, um zu erraten, dasz jenes in die Ferne wirkende Moment kein anderes als das Heimwärtsdenken, die Sehnsucht der Abwesenden, ist, und dasz hinter diesen Einkleidungen die gute psychologische Einsicht steckt, die Männer werden ihr Bestes nur dann tun, wenn sie über den Verbleib der unbeaufsichtigten Frauen vollauf beruhigt sind. Andere Male wird es direkt, ohne magische Motivierung, ausgesprochen, dasz die eheliche

1) L.c. S. 119.

2) „Golden Bough, III, The Perils of the Soul“, p. 157 sqq.

3) Ges. Schr. X S. 120.

4) Frazer, „Totemism and Exogamy“, IV, 1910, p. 168 e.a.

Untreue der Frau die Bemühungen des in verantwortlicher Tätigkeit abwesenden Mannes zum Scheitern bringt." ¹⁾

Hoe nu? Zijn we daarom zoolang gevoerd langs de overeenstemming in het zieleleven van primitieven en neurotici, over de libido-ontwikkeling van het kind, en over fixaties en regressies en narcisme en waansystemen, om te geraken bij teeder bezorgde wilden? De hygiene mag een zijsprong zijn (die Freud herhaalt voor het taboe van menstrueerende vrouwen, ²⁾ waarvan het luidt: „... es wäre unrecht, die Möglichkeit zu übersehen, dass diese Blutscheu hier auch ästhetischen und hygienischen Absichten dient, die sich in allen Fällen mit magischen Motivierungen drapieren müssten" ³⁾), maar het verband tusschen die teer bezorgde vischende echtgenooten en Projektion zie ik, doch de rest kost me moeite. Zeker, het heele taboe- en magiesysteem kan een waansysteem genoemd worden, eerder nog dan de godsdienst, maar als dit de „bisher vorenthaltene Würdigung" van het primitieve geestesleven is, dan had Freud ons daar toch waarlijk beter op moeten voorbereiden! Z.i. heeft onze moderne beschaving aan het waansysteem van het taboe allerlei hygienische en teere dingen te danken, maar had hij dat niet duidelijker en eenvoudiger kunnen zeggen?

M.i. ligt de fout aan Freuds manier van schrijven en slordig denken, en hij zelf voelde wel dat er iets mis was. „Wir täuschen uns wohl nicht darüber, dass wir uns durch solche Erklärungsversuche dem Vorwurfe aussetzen, dass wir den heutigen Wilden eine Feinheit der seelischen Tätigkeiten zumuten, die weit über die Wahrscheinlichkeit hinausgeht. Allein ich meine, es könnte uns mit der Psychologie dieser Völker, die auf der animistischen Stufe stehen geblieben sind, leicht so ergehen wie mit dem Seelenleben des Kindes, das wir Erwachsene nicht mehr verstehen, und dessen Reich-

¹⁾ Ges. Schr. X S. 120 sq.

²⁾ Cf. Frazer, „Taboo" etc. p. 145—147; van ps.an. zijde heeft vooral C. D. Daly er zich mee bemoeid: „Der Menstruationskomplex," *Imago* XIV 1928, S. 11—75, en „Hindu-Mythologie und Kastrationskomplex", *ibid.* XIII 1927 S. 145—198.

³⁾ L.c. S. 121.

haltigkeit und Feinfühligkeit wir darum so sehr unterschätzt haben." ¹⁾ De fout m.i. in deze redentie zit n.l. hierin dat kinderen, neurotici, primitieven in het verleden en heden, dooreengegoot worden en onderling verwisseld: wat op den een past, wordt bij den ander ook verondersteld, en daarop wordt dan weer verder gebouwd. We leeren dat neurotici on sociaal denken, dat kinderen nog niet tot centreering van hun libido gekomen zijn (wat een ingewikkelde manier van zeggen!), maar het verschil tusschen den primitieven voorvader „die uit de boomen rolde" en den modernen „wilde" wordt niet gemaakt, en ten slotte wordt de indruk gevestigd dat we willekeurig ieder kenmerk van een van de vier groepen op de drie andere kunnen toepassen. ²⁾

Bovendien wordt o.i. ook niet voldoende ingegaan op wat de gevolgen zijn van de zoo juist geconstateerde verschillen, die dan toch waarlijk niet gering zijn! Sociaal of uitgesproken niet-sociaal (voor den neuroticus kunnen we zelfs beter spreken van anti-sociaal), genitalisch of niet-genitalisch sexueel ontwikkeld resp. gericht (als we bovendien nog aan de sexualiteit volgens Freud zoo'n gewichtige rol moeten toeschrijven!).....

Freud is in dit opstel buitengewoon slordig geweest m.i.: zijn drie menscheidsstadia had hij noodig voor de drie fasen van de libido-ontwikkeling, ³⁾ en hij greep willekeurig van Wundt met zijn vier stadia ⁴⁾ op Comte met drie stadia; ⁵⁾ hij stelde magie, die ook z.i. een techniek met een reëel doel is, gelijk aan kinderspel, ⁶⁾ dat toch zeker geen reëel

¹⁾ L.c. S. 121.

²⁾ G. Róheim, in zijn bespreking van Fluegel's „Psycho-analytic Study of the Family" (Intern. Journ. of Ps.an. III, 1922 p. 383) zei: „The totemic age of the Wundtian terminology is something very different from the epoch when totemism must have originated, a confusion apt to occur especially in the mind of a psycho-analyst who is of course more familiar with totemism as presented in psycho-analytical literature than as an institution among living savages."

³⁾ Dit hoofdstuk blz. 105 sq.

⁴⁾ Boven blz. 22 sq.

⁵⁾ Ibid. blz. 97 sq.

⁶⁾ Ibid. blz. 101 sq.

doel heeft, om daarop zijn Allmacht der Gedanken te bouwen; hij liet magie en animisme ¹⁾ in hetzelfde tijdperk vallen zonder nader onderzoek; hij liet den primitief uitgaan van zijn eigen Ik ²⁾ om tot het animisme te geraken, en eindigde met te prijzen dat magie toch zoo hygienisch en teer werkt.....³⁾

Neen, daar eindigde hij niet mee: als een p.s. krijgen we een verklaring over het taboe van scherpe messen e.d. „Soll man in diesem Tabu nicht die Ahnung gewisser ‚Symptom-handlungen‘ erkennen, zu denen die scharfe Waffe durch unbewusste böse Regungen gebraucht werden könnte?“ ⁴⁾

Laat ons echter waardeeren welk verband Freud wèl met dit opstel over „Animismus, Magie und Allmacht der Gedanken“ heeft trachten te leggen. Met het animisme trachtte hij een animistisch stadium vóór het totemistische in de menschheid-ontwikkeling aan te wijzen, welk animistisch stadium hij in de loop van het opstel hoe langer hoe meer trachtte gelijk te stellen aan het narcistische stadium bij kind en neuroticus; in dat stadium zou het geloof aan de Allmacht der Gedanken kenmerkend zijn, welk geloof bij den primitief leidt tot magie, en veel taboes verklaart. Hij had behooren na te gaan welke taboes nog *niet* verklaard werden, maar heeft dat verzuimd.

We zijn gekomen tot het laatste opstel in de bundel „Totem und Tabu“, n.l. tot „Die infantile Wiederkehr des Totemismus“.

Freud begint met een opmerking die doet denken aan Beets' Narede bij zijn Camera: een opmerking die we op een andere plaats zouden verwachten (i.c. achteraan), krijgen we nu, waarschijnlijk om geen enkele andere reden dan dat de schrijver er nu aan dacht. Te meer werkt Freuds opmerking over godsdienst wat vreemd, na wat we hebben gehoord over godsdienst en waansystemen.⁵⁾ „Von der Psychoanalyse, welche zuerst die regelmässige Ueberdeterminierung psychi-

¹⁾ Dit hoofdstuk blz. 99 sq.

²⁾ Ibid. blz. 108.

³⁾ Ibid. blz. 113 sq.

⁴⁾ Ges. Schr. X S. 121.

⁵⁾ Blz. 91.

scher Akte und Bildungen aufgedeckt hat, braucht man nicht zu besorgen, dass sie versucht sein werde, etwas so Kompliziertes wie die Religion aus einem einzigen Ursprung abzuleiten. Wenn sie in notgedrungener, eigentlich pflichtgemässer Einseitigkeit eine einzige der Quellen dieser Institution zur Anerkennung bringen will, so beansprucht sie zunächst für dieselbe die Ausschliesslichkeit so wenig wie den ersten Rang unter den zusammenwirkenden Momenten. Erst eine Synthese aus verschiedenen Gebieten der Forschung kann entscheiden, welche relative Bedeutung dem hier zu erörternden Mechanismus in der Genese der Religion zuzuteilen ist; eine solche Arbeit überschreitet aber sowohl die Mittel als auch die Absicht des Psychoanalytikers." ¹⁾

M.a.w. godsdienst is toch niet uitsluitend, en misschien zelfs niet in de eerste plaats, te beschrijven als paranoia! ²⁾

Werkelijk, heel wat liefhebbers in de psycho-analyse mochten deze opmerking wel eens onthouden, of het nog eens herhalen in hun geschriften, dat de psycho-analyse dikwijls slechts een van de samenwerkende krachten bepaalt, zonder te kunnen oordeelen over de betrekkelijke belangrijkheid van het behandelde moment.

Na een herinnering aan wat hij reeds gezegd heeft over het totemisme, wijst Freud op M'Lennans ³⁾ bewering dat het totemisme waarschijnlijk een stadium gevormd heeft in de ontwikkeling van alle volken, en citeert hij Wundts „Nehmen wir alles dies zusammen, so ergibt sich mit hoher Wahrscheinlichkeit der Schluss, dass die totemistische Kultur überall einmal eine Vorstufe der späteren Entwicklungen und eine Uebergangsstufe zwischen dem Zustand des primitiven Menschen und dem Helden- und Götterzeitalter gebildet hat." ⁴⁾ De voor de hand liggende vraag wat men in dezen zin onder totemisme verstaat (M'Lennan en W. Robertson Smith verstonden er vrijwel niet anders onder oorspron-

¹⁾ Ges. Schr. X S. 122.

²⁾ Zie blz. 91.

³⁾ Zie hoofdstuk II, blz. 33.

⁴⁾ Ges. Schr. X S. 123, naar Wundts „Elemente", S. 139.

kelijk dan planten- en dierenvereering), ziet Freud weer over het hoofd, en hij gaat aan de hand van verschillende auteurs na wat men onder totemisme — beter ware het met Goldenweiser¹⁾ te spreken van het totemistische complex — verstaat, om het dan zoo gevonden verschijnsel later te zetten in zijn totemistisch tijdperk.

Freud vertelt ons dan over wat Reinach²⁾ en Frazer³⁾ zeggen, en concludeert weer tot het samengaan van totemisme en exogamie.⁴⁾ Na nog Wundt erbij gehaald te hebben, meent Freud als „wesentliche Züge” van het totemisme het volgende te mogen geven: „Die Totem waren ursprünglich nur Tiere, sie galten als die Ahnen der einzelnen Stämme. Der Totem vererbte sich nur in weiblicher Linie; es war verboten, den Totem zu töten (oder zu essen, was für primitive Verhältnisse zusammenfällt); es wurden Totemgenossen verboten, Sexualverkehr miteinander zu pflegen.”⁵⁾ Wel wijkt dit erg af van Reinach, „eines um den Gegenstand sehr verdienten Autors”, met wiens „Code du Totémisme” Freud begonnen was, maar die verdienstelijke auteur was slechts uitgekozen „um auf die Meinungsverschiedenheiten unter den Autoren vorzubereiten, welche uns nun beschäftigen sollen.”⁶⁾ Waarom Freud nu zoo afwijkt van

¹⁾ Goldenweiser, „Totemism, an analytical Study,” Journ. Am. Folklore, XXIII 1911, p. 179—293, ook in „History, Psychology and Culture”, 1933. Zie ook beneden aant. 4.

²⁾ Freud verwijst l.c. S. 123 Anm. 2 naar „Revue Scientifique, Oct. 1900”; bedoeld is blijkbaar „Phénomènes généraux du totémisme animal”, o.a. in „Cultes, Mythes et Religions”, I 1905, p. 9—29.

³⁾ Frazer, weer „Totemism and Exogamy” etc. Zie o.a. hoofdstuk II, blz. 34 sqq., spec blz. 37.

⁴⁾ Goldenweiser zegt l.c. (zie boven aant. 1) nadrukkelijk p. 231: „Clan exogamy which so often occurs in conjunction with totems, taboos, etc., is, however, by no means always so associated.” Frazer constateert uitdrukkelijk (T. and E. IV p. 8) dat exogamie en totemisme dikwijls niet samen gaan, en (ibid. p. 9) beweert hij dat totemisme ouder is. Freud kan dit alles niet gebruiken, zie verder.

⁵⁾ Ges. Schr. X S. 130, en boven blz. 66.

⁶⁾ L.c. S. 131.

Reinach, vernemen we echter niet; misschien meent hij in de voorgaande opstellen zijn eigen standpunt voldoende belicht te hebben.

We gaan dus aan de verwarrende massa van meeningen over het totemisme. Weer zou ik kunnen verwijzen naar Van Gennep,¹⁾ maar het een en ander uit deze bladzijden moet toch naar voren gebracht worden om Freuds methode op dit gebied te toonen.

„Rätselhaft ist wohl alles am Totemismus; die entscheidenden Fragen sind die nach der Herkunft der Totemabstammung, nach der Motivierung der Exogamie (respektive des durch sie vertretenen Inzesttabu) und nach der Beziehung zwischen den beiden, der Totemorganisation und dem Inzestverbot. Das Verständnis sollte in einem ein historisches und ein psychologisches sein, Auskunft geben, unter welchen Bedingungen sich diese eigentümliche Institution entwickelt, und welchen seelischen Bedürfnissen der Menschen sie Ausdruck gegeben hatte.“²⁾ Ons werkprogramma, of werkideaal, ligt voor ons.

Freud citeert met instemming Langs meening dat al deze totemisme-theorieën maar veronderstellingen zijn, over systemen die wij construeeren, en hij vindt het zelfs begrijpelijk dat de vakmensen, als Goldenweiser, „non liquet“³⁾ zeggen. Waarom Freud als leek er toch op door gaat, zal ons later moeten bezig houden; voorloopig wijs ik erop dat hij steeds de biogenetische grondwet aan het toepassen is.

Wij krijgen eerst een overzicht⁴⁾ van allerlei theorieën over het ontstaan van het totemisme, verdeeld in nominalistische theorieën (Garcilaso del Vega, Max Müller, Pikler en Somló, Herbert Spencer, Lubbock — verworpen door Fison — en Lang), de sociologische (Reinach, Dürkheim, Haddon, Frazer II), en de psychologische (Frazer I, Frazer III, Wilken, Boas, Hill-Tout.⁵⁾

¹⁾ Van Gennep, „L'Etat actuel du problème totémique“, 1920.

²⁾ Ges. Schr. X S. 131.

³⁾ Zie blz. 118, aant. 1.

⁴⁾ Ges. Schr. X S. 133—145.

⁵⁾ Allen uitvoerig besproken door Van Gennep, „L'Etat actuel“ etc. — Garcilaso de la Vega wordt de eerste gewoonlijk genoemd.

Als we „l'Etat actuel du totémisme” van Van Gennep lezen, dan hooren we een betoog, dat we misschien niet altijd met instemming mogen volgen, maar waarvan we toch zien waar-toe het leidt. Ik kan niet zeggen dat ik groote bewondering heb voor Freuds wijze van behandelen — de meeste auteurs kent hij niet uit eigen lectuur, maar citeert hij via Frazer of Lang,¹⁾ en van Frazer b.v. vindt hij een bezwaar dat hij zoo dikwijls van meening veranderd is, terwijl diens veranderen toch de zeer goede grond had dat het materiaal zoo toenam tijdens zijn publicaties.²⁾

We krijgen de indruk dat Freud haast had, en dat hij het maar zeer vervelend vond, zooveel tijd en moeite aan een nadere definitie en verklaring van het ontstaan van het totémisme te moeten besteden. Toch was het, zooals we zien zullen, noodig ter afronding van zijn voorgaande beschouwingen.

Met Fison b.v. bestrijdt hij De la Vega, Max Müller, Spencer en Lubbock over de nominalistische ontstaanstheorie: volgens Fison³⁾ zouden n.l. de totemnamen nooit individueele, maar altijd groepsnamen zijn; Freud citeert naar Lang. „Wäre es aber anders und der Totem ursprünglich der Name eines einzelnen Menschen, so könnte er bei dem System der mütterlichen Vererbung nie auf dessen Kinder übergehen.”⁴⁾ Maar er kómen individueele totems voor, en er is matrilineair totémisme⁵⁾ — wat Freud zelf overigens in zijn definitie als oorspronkelijk aanneemt: „Der Totem vererbte sich nur in weiblicher Linie.”⁶⁾ Dit typeert Freuds ethnologisch geredeneer.

¹⁾ Speciaal A. Lang, „The Secret of the Totem”, 1905.

²⁾ Zie hoofdstuk II, spec. blz. 35 en ibid. aant. 2.

³⁾ L. Fison and A. W. Howitt, „Kamilaroi and Kurnai, group-marriages and relationship, and marriage by elopement, drawn chiefly from the usage of the Australian aborigines, also the Kurnai Tribe, their customs in peace and war — with an introd., by Lewis H. Morgan”, 1880, gewoonlijk geciteerd als „Kamilaroi and Kurnai”, Fison schreef erin „Theory of the Kurnai-System”, en behandelt déze zaak p. 165.

⁴⁾ Ges. Schr. X S. 135.

⁵⁾ O.a. bij de Arunta en bij de Irokeezen.

⁶⁾ Zie blz. 188. Ges. Schr. X S. 130.

Laten we ons dus slechts in met zijn conclusies, en trachten wij te overzien hoe Freud zich het wezen van het totemisme voorstelt.

Freud prijst in Langs theorie dat „sie verarbeitet zwei interessante psychologische Momente und beansprucht so, das Rätsel des Totemismus der entgültigen Lösung zugeführt zu haben.“¹⁾ Het eerste is de naam, en de belangrijkheid van den naam dien een stam draagt. „Der Name eines Menschen ist ein Hauptbestandteil seiner Person, vielleicht ein Stück seiner Seele. Die Gleichnamigkeit mit dem Tiere musste die Primitiven dazu führen, ein geheimnisvolles und bedeutsames Band zwischen ihren Personen und dieser Tiergattung anzunehmen. Welches Band konnte da anders in Betracht kommen als das der Blutsverwandtschaft? War diese aber infolge der Namensgleichheit einmal angenommen, so ergaben sich aus ihr als direkte Folgen des Bluttabu alle Totemvorschriften mit Einschluss der Exogamie.“²⁾ Het tweede moment van Langs theorie is dat de stammen hun naam van anderen ontvingen, en accepteerden.

Als Freud bij de sociologische theorieën Frazer II bespreekt, merkt hij plotseling op dat die theorie valt met de primitiviteit van de Arunta, en „Die Arunta scheinen vielmehr die entwickeltsten der australischen Stämme zu sein, eher ein Auflösungsstadium als den Beginn des Totemismus zu repräsentieren.“³⁾ Hij beroept zich voor deze meening op Durkheim en Lang.

De mythen die Frazer zoo verontrustten omdat daarin de totem wel mocht gegeten worden, zijn in Freuds oogen „Wunschphantasien... welche in die Vergangenheit projiziert sind, ähnlich wie der Mythos vom goldenen Zeitalter.“⁴⁾

Na de psychologische verklaringen snel doorgenomen te hebben,⁵⁾ komen we tot de wonderlijke afdeeling „b) und

¹⁾ L.c. S. 135.

²⁾ L.c. S. 136. Verg. vorig hoofdstuk blz. 76 en aant. 2 aldaar.

³⁾ L.c. S. 141, en zie blz. 36 en aant. aldaar.

⁴⁾ Ges. Schr. X 141.

⁵⁾ L.c. S. 141—145.

c) Die Herkunft der Exogamie und ihre Beziehung zum Totemismus." ¹⁾ Heeft Freud oorspronkelijk het plan gehad als „b) die Herkunft der Exogamie" en als „c) die Beziehung der Exogamie zum Totemismus" te behandelen? dan zouden wij hier alweer een voorbeeld hebben van zijn ongeduld bij dit opstel.

Hoe dit zij, Freud wijst erop dat voor sommige auteurs exogamie aan het totemisme inhaerent is, en voor anderen niet, en dat dit samenhangt met hun verklaring van het ontstaan van het totemisme. Freud zelf ziet exogamie als middel om incest te voorkomen — we hebben in de vorige opstellen daar het een en ander van gelezen, maar een eigenlijk klemmend argument voor deze zienswijze ontmoeten wij niet; hij bevindt zich echter met die opvatting in goed gezelschap, van Frazer, Howitt, en Baldwin Spencer.

Uitvoerig gaat Freud in op Westermarcks bekende bewering dat huisgenooten geen sexueele attractie voor elkaar gevoelen.²⁾ Frazer had dat al bestreden, o.a. omdat er toch blijkbaar een wet noodig was om incest te voorkomen. „Instead of assuming therefore, from the legal prohibition of incest that there is a natural aversion to incest, we ought rather to assume that there is a natural instinct in favour of it, and that if the law represses it, as it represses other natural instincts, it does so because civilised men have come to the conclusion that the satisfaction of these natural instincts is detrimental to the general interests of society." ³⁾ „Ich kann dieser kostbaren Argumentation Frazers noch hinzufügen, dasz die Erfahrungen der Psychoanalyse die Annahme einer angeborenen Abneigung gegen den Inzestverkehr vollends unmöglich machen. Sie haben im Gegenteile gelehrt, dasz die ersten sexuellen Regungen des jugendlichen Menschen regelmässig inzestuöser Natur sind, und dasz solche verdrängte Regungen als Triebkräfte der

¹⁾ L.c. S. 145—153.

²⁾ Zie hoofdstuk II blz. 41.

³⁾ „Totemism and Exogamy", IV, p. 96—98, cit. p. 97 sq.

späteren Neurosen eine kaum zu überschätzende Rolle spielen." ¹⁾ Voor ons is dit niet nieuw.

Ook de hygiënische of biologische grond tegen incest verwerpt Freud, en al deze pogingen laat hij met Frazers non liquet eindigen.

Maar dan voert hij Atkinsons ²⁾ hypothese aan, die hij met zijn voorgaande beweringen verwerken zal tot een nieuw gebouw.

Darwin had indertijd, op grond van wat hij meende te weten over de hoogere apen, verondersteld dat de mensch oorspronkelijk in kleine horden leefde, waarin de jaloezie van de oude, sterke mannetjes verhinderde dat er sexueele promiscuïteit was: „Therefore, looking far enough back in the stream of time, and judging from the social habits of man as he now exists, the most probable view is that he aboriginally lived in small communities, each with a single wife, or if powerful with several, whom he jealously guarded against all other men. Or he may not have been a social animal, and yet have lived with several wives, like the gorilla; for all the natives agree that but one adult male is seen in a band; when the young male grows up, a contest takes place for mastery, and the strongest, by killing and driving out the others, establishes himself as the head of the community. The younger males, being thus expelled and wandering about, would, when at last successful in finding a partner, prevent too close interbreeding within the limits of the same family." ³⁾ Wonderlijk genoeg citeert Freud de noot van Darwin met een verwijzing naar een

¹⁾ Ges. Schr. X S. 150 sq. — Verg. hoofdstuk III, blz. 56 sq.

²⁾ J. J. Atkinson, „Primal Law", in A. Lang and J. J. Atkinson, „Social Origins and Primal Law", 1905, p. 209—302. De „primal law" is het verbod tot huwen in de groep. Cf. Lang over „Exogamy", *Man* IX 1909 no. 78: Atkinson was een neef („cousin") van hem, en hij verdedigt hem daar tegen Crawley.

³⁾ Freud citeerd uit de vert. van Carus, II 1888, S. 341. Ik heb de plaats gevonden in „Descent of Man and Selection in relation to sex", new ed. 1901, p. 901. Darwin zelf beroept zich voor zijn aarzelend gegeven uiting op een art. van dr. Savage, „Boston Journal of Nat. Hist." V 1845—47.

Bostonsch tijdschrift van voor 1850 zonder eenig commentaar; daarna is er heusch nog wel iets over het sociale gedrag van apen gepubliceerd!¹⁾

Atkinson is in zijn „Primal Law” doorgegaan op deze opmerking van Darwin. Alle deugden of ondeugden van Atkinsons geschrift ter zijde latende, moeten we er toch op wijzen dat Atkinson speciaal Nieuw-Caledonië kende, en in mindere mate Australië.²⁾ Hij ging niet uit van het totemisme, maar van exogamie en mijdingen („avoidances”). Hij wees op de runderkudden, waar de oude stier den jongeren stieren de wijfjes verbiedt, zoodat op de rand van de kudde de jongere stieren zwerven die tersluiks trachten de koeien te naderen, tot eindelijk de oude stier in een gevecht overwonnen wordt. Maar als normaal de jonge mannetjes van de wijfjes verwijderd gehouden worden, dan zullen ze dikwijls bij een andere groep zich trachten aan te sluiten, en zoo komt er exogamie.³⁾ Atkinsons primal law is n.l. het verbod van trouwen in de eigen groep.

Freud geeft Atkinsons conclusie als volgt weer: „Atkinson scheint zuerst erkannt zu haben, dass diese Verhältnisse der Darwinschen Urhorde die Exogamie der jungen Männer praktisch durchsetzen mussten. Jeder dieser Vertriebenen konnte eine ähnliche Horde gründen, in welcher

¹⁾ B.v. — uit de allerlaatste jaren — Prof. W. Köhler, „The mentality of apes”, (Duitsch 1917, dat ik niet gezien heb) transl. 1925, 2nd ed. 1927, wat op directe waarnemingen bij gevangen apen teruggaat; S. Zuckermann, „The social life of monkeys and apes”, 1932, dat t.d. ook op derg. waarnemingen berust, maar een geweldige massa literatuur opnoemt.

Van ps.an. zijde is o.a. geschreven door I. Hermann, „Zur Psychologie eines Gorilla-Kindes.”, Ps.an. Bew. III 1931, S. 38—40, die vroeger al gepubliceerd had, naar aanleiding van W. Köhler, „Zur Psychologie der Chimpanse”, Intern. Zschr. f. Psan. IX 1923 S. 80 sqq. en „Modelle zu den Oedipus- und Kastrationskomplexen bei Affen”, Imago XII 1926, S. 59 sqq. A. J. Storfer, Psan. Bew., III 1932, S. 40—45 „Ueber psychoanalytisch, Tierpsychologie” geeft meer literatuur.

²⁾ Dit vertelde A. Lang in zijn Introd. bij de uitgave, zie blz. 123, noot 2.

³⁾ Atkinson l.c. p. 221—222.

dasselbe Verbot des Geschlechtsverkehrs dank der Eifersucht des Oberhauptes galt, und im Laufe der Zeit würde sich aus diesen Zuständen die jetzt als Gesetz bewusste Regel ergeben haben: Kein Sexualverkehr mit den Herdgenossen. Nach Einsetzung des Totemismus hätte sich die Regel in die andere Form gewandelt: Kein Sexualverkehr innerhalb des Totem." ¹⁾ M.a.w. exogamie is ouder dan totemisme.

Lang heeft zich niet alleen hierbij aangesloten, maar heeft zelfs later de exogamie onafhankelijk van het totemisme laten ontstaan, ²⁾ wat Atkinson evenzoo doet.

Freud ziet deze moeilijkheid ook, en hoopt in het derde ³⁾ stukje van zijn opstel er eenig psycho-analytisch licht op te kunnen laten vallen.

„Das Verhältnis des Kindes zum Tiere hat viel Aehnlichkeit mit dem des Primitiven zum Tiere. Das Kind zeigt noch keine Spur von jenem Hochmut, welcher dann den erwachsenen Kulturmenschen bewegt, seine eigene Natur durch eine scharfe Grenzlinie von allem anderen Animalischen abzusetzen. Es gesteht dem Tiere ohne Bedenken die volle Ebenbürtigkeit zu; im ungehemmten Bekennen zu seinen Bedürfnissen fühlt es sich wohl dem Tiere verwandter als dem ihm wahrscheinlich rätselhaften Erwachsenen." ⁴⁾

Maar plotseling kan het gebeuren dat het kind bang wordt voor een speciaal soort van dier. „Es stellt sich das klinische Bild einer Tierphobie her, eine der häufigsten unter den psychoneurotischen Erkrankungen dieses Alters und vielleicht die früheste Form solcher Erkrankung." ⁵⁾ En nu betreft die phobie meestal dieren waarvoor het kind tevoren groote belangstelling had. „Die Auswahl unter den Tieren, welche Objekte der Phobie werden können, ist unter städ-

¹⁾ Ges. Schr. X S. 153.

²⁾ Lang, over Lubbocks „Marriage, totemism and religion" in Folklore XXII, 1911, spec. p. 404: „I abandoned the idea that exogamy is a consequence of the general totemistic taboo."

³⁾ Ges. Schr. X S. 154—160.

⁴⁾ L.c. S. 154.

⁵⁾ Ibid.

tischen Bedingungen nicht grosz. Es sind Pferde, Hunde, Katzen, seltener Vögel, auffällig häufig kleinste Tiere wie Käfer und Schmetterlinge,"¹⁾ soms dieren uit sprookjes of uit een prentenboek.

K. Abraham²⁾ heeft een geval van deze dierphobie eenigszins kunnen nagaan: een kind was bang voor een wesp, omdat die leek op een tijger, en daar had het zulke erge dingen van gehoord. Persoonlijk houd ik ook niet van wespen, en ik en anderen zijn er banger voor dan voor bijen b.v., waarschijnlijk omdat we van de laatste nog wel eens iets goeds hooren: deze verklaring lijkt me bij het kind van Abraham net zoo goed mogelijk. Maar Freud voegt er aan toe: „Die Tierphobien der Kinder sind noch nicht Gegenstand aufmerksamer analytischer Untersuchung geworden, obwohl sie es im hohen Grade verdienen,"³⁾ en voorzoover ik weet is er na de publicatie van Freud nog altijd niet veel aan gedaan. „Die Schwierigkeiten der Analyse mit Kindern in so zartem Alter sind wohl das Motiv der Unterlassung gewesen."⁴⁾

Freud meent dat waarschijnlijk de algemeene achtergrond (Sinn) van deze phobieën wel niet altijd dezelfde zal zijn. „Aber einige Fälle von solchen auf grössere Tiere gerichteten Phobien haben sich der Analyse zugänglich erwiesen und so dem Untersucher ihr Geheimnis verraten. Es war in jedem Falle das nämliche: die Angst galt im Grunde dem Vater, wenn die untersuchten Kinder Knaben waren, und war nur auf das Tier verschoben worden."⁵⁾ We verwachten nog een opmerking hoe het bij meisjes is, maar dat hooren we niet: blijkbaar moeten we aannemen dat Freud het niet eens is met Briffault,⁶⁾ die alle beschaving vrijwel door de vrouwen wil laten maken! Overigens heb ik reeds opgemerkt

¹⁾ L.c. S. 154.

²⁾ Blijkbaar mondeling.

³⁾ Ges. Schr. X S. 155.

⁴⁾ Ibid. — Zie blz. 129.

⁵⁾ Ibid.

⁶⁾ R. Briffault, „The Mothers", 3 vols., 1927. Des schrijvers andere publicaties zijn ook meer origineel dan gebruikelijk in hun conclusies.

dat de psycho-analyse zeer masculien georiënteerd is,¹⁾ en dat is misschien de reden dat we niet veel hooren van de phobieën die zooveel bij vrouwen en meisjes voorkomen tegen muizen en spinnen.

Nu citeert Freud Wulff²⁾ uit Odessa over een knaapje van vier jaar, dat bang was voor honden en hun beloofde „zoet” te zijn, wat beteekende dat hij niet meer zou masturberen. Zijn vader was het eigenlijk waar hij bang voor was. Wulff concludeert dat het bij dergelijke phobieën voor paarden, honden, katten, kippen en andere huisdieren gaat om de angst voor een van de ouders; van ratten- en muizenphobie weet hij verder niets.

Freud zelf heeft een knaapje van vijf jaar, dat bang was voor paarden, geanalyseerd.³⁾ De kleine Hans was hevig verward in het Oedipous-complex en had nu een deel van zijn vijandige gevoelens van zijn vader op het paard verschoven. „Er äuszerzte die Befürchtung, das Pferd werde ins Zimmer kommen, werde ihn beissen.”...⁴⁾ „Die Analyse weist die inhaltlich bedeutsamen wie die zufälligen Assoziationswege nach, auf welchen eine solche Verschiebung vor sich geht. Sie lässt auch die Motive derselben erraten. Der aus der Nebenbuhlerschaft bei der Mutter hervorgehende Hasz kann sich im Seelenleben des Knaben nicht ungehemmt ausbreiten, er hat mit der seit jeher bestehenden Zärtlichkeit und Bewunderung für dieselbe Person zu kämpfen, das Kind befindet sich in doppelsinniger — ambivalenter — Gefühlseinstellung gegen den Vater und schafft sich Erleichterung in diesem Ambivalenzkonflikt, wenn es seine feindse-

¹⁾ Cf. John Dewey, „Human Nature and Conduct, an introduction to social psychology”, 1922, o.a. p. 133 sqq.

²⁾ M. Wulff, „Beiträge zur infantilen Sexualität,” Zentr. bl. f. Ps.an. II 1912, S. 6—17.

³⁾ „Analyse der Phobie eines fünfjährigen Knaben”, Jahrb. f. ps.an. u. ps. path. F. I 1909, ook Ges. Schr. VIII, S. 127—265. Hierbij behoort „Nachschrift zur Analyse des kleinen Hans”, Intern. Zschr. f. ärztl. Ps.an. VIII, 1922, ook Ges. Schr. VIII. — Het verhaal is een afschrikwekkend voorbeeld hoe analytisch „aufgeklärte” ouders een kind verkeerd kunnen opvoeden.

⁴⁾ Ges. Schr. X S. 156.

ligen und ängstlichen Gefühle auf ein Vatersurrogat verschiebt. Die Verschiebung kann den Konflikt allerdings nicht in der Weise erledigen, dass sie eine glatte Scheidung der zärtlichen von den feindseligen Gefühlen herstellt. Der Konflikt setzt sich vielmehr auf das Verschiebungsobjekt fort, die Ambivalenz greift auf dieses letztere über. Es ist unverkennbar, dass der kleine Hans den Pferden nicht nur Angst, sondern auch Respekt und Interesse entgegenbringt. Sowie sich seine Angst ermäßigt hat, identifiziert er sich mit dem gefürchteten Tier, springt als Pferd herum und beiszt nun seinerseits den Vater. In einem anderen Auflösungsstadium der Phobie macht es ihm nichts, die Eltern mit anderen grossen Tieren zu identifizieren,"¹⁾ i.c. met giraffen.

Van Ferenczi is het geval van Árpád, „ein kleiner Hahnemann“, waarbij de ambivalentie tegenover het dier sterker uitkomt.²⁾ Toen Árpád drie en een half jaar was, had hij een abnormale belangstelling voor hoenders, wat zich zeer ambivalent, ten deele zelfs zeer wreed, uitte: „Das Schlachten des Federviehs ist ihm überhaupt ein Fest. Er ist imstande, stundenlang um die Tierleichen erregt herumzutanzten.“³⁾ Aan de andere kant is hij zelf graag haan of kip, en speelt dat op allerlei wijzen, o.a. door op alle vragen niets te antwoorden maar te kraaien of te kakelen. Het jaar tevoren was hem het volgende overkomen: „Als der kleine Árpád zweieinhalb Jahr alt war, versuchte er einmal in einem Sommeraufenthalte ins Geflügelhaus zu urinieren, wobei ihn ein Huhn ins Glied bisz oder nach seinem Glied schnappte. Als er ein Jahr später an denselben Ort zurückkehrte, wurde er selbst zum Huhn,...“⁴⁾ enz. Ferenczi vertelt ons verder hoe Árpád zeer veel belangstelling had voor sexueele zaken, wat o.a. in verband stond met de gebrekkige behuizing van het gezin in Boeda-Pest, en dat hij „slechte gewoonten“ had, waarvoor hij ongetwijfeld herhaaldelijk gedreigd werd met

¹⁾ L.c. S. 157.

²⁾ S. Ferenczi, „Ein kleiner Hahnemann“, Intern. Zschr. f. ärztl. Ps.an. I 1913, S. 240—246.

³⁾ Ferenczi, l.c. 243, (cit.), Ges. Schr. X S. 158.

⁴⁾ Ges. Schr. X S. 158.

castratie, zoowel door zijn ouders als door het kindermeisje; hij zelf was ook zeer vrij in zijn castratie-dreigementen (ten deele in den vorm van bedreigingen om menschen blind te maken¹⁾) en gebruikte in het algemeen een „flinke” taal, die den lezer aan het denken brengt over de beschaafdheid van de omgeving. Het geval werd bij Ferenczi gebracht door een vroegere patiente, die naast de familie woonde, en die de uitingen en gedragingen van Arpád opteekende, daar hij zelf te verstrooid was om geanalyseerd te worden.²⁾

Freud vertelt nu van Arpád: „Er übersetzte gelegentlich seine Wünsche aus der totemistischen Ausdrucksweise zurück in die des Alltagslebens. „Mein Vater ist der Hahn”, sagte er einmal. „Jetzt bin ich klein, jetzt bin ich ein Küchlein. Wenn ich grösser werde, bin ich ein Huhn. Wenn ich noch grösser werde, bin ich ein Hahn.” Ein andermal wünscht er sich plötzlich eine „eingemachte Mutter” zu essen (nach der Analogie des eingemachten Huhns).”³⁾ Ook Ferenczi meent dat het geen haan-complex is, maar een vader-complex.⁴⁾

¹⁾ We krijgen de grootste eerbied voor alle Hollandsche ouders, als we ze vergelijken met die van Hans en Arpád, Rose Macaulay („All Ages are dangerous”) laat een oud Engelsch dametje minachtend oordeelen over de psychoanalyse omdat Freud van zichzelf verteld heeft (in „Psychopathologie des Alltagslebens”) hoe hij spuugde op een trap om het dienstmeisje onaangenaam te zijn. Van een derg. beschaafdheid zijn deze gezinnen ook.

Over blindmaken als symbool voor castratie, zie: R. Reitler, „Zur Augensymbolik”, Intern. Zschr. f. ärztl. Ps.an I 1913, S. 159—161, Ferenczi, ibid. 161—164 („Augensymbolik”), Rank, „Eine noch nicht beschriebene Form des Oedipus-Traumes”, ibid. S. 151—156, M. D. Eder, „Augenträume”, ibid. S. 157—158.

²⁾ Dit alles bij Ferenczi.

³⁾ Ges. Schr. X S. 159. Dat dit heelemaal niet het totemisme is van Freud, maar van M'Lennan e.d., vergeet Freud blijkbaar geheel!

⁴⁾ Ferenczi, l.c. S. 244. Doch F. vertelt S. 245, dat Arpád zegt: „Wenn ich am grössten werde, bin ich ein Kutscher” (Der Kutscher, der den Wagen lenkt, scheint ihm noch mehr zu imponieren, als der Vater)”. M.a.w. hij „speelt” met de gedachte van grooter worden, en m.i. is er geen bewijs van het verband tusschen het willen worden „een haan”, vervolgens „de vader”, en tenslotte „koetsier”, in den sexueelen zin dien F. eraan hecht.

Na deze vier gevallen, van Abraham, Wulff, den kleinen Hans en Arpád den kleinen haneman, concludeert Freud: „Wir werden an späterer Stelle die Würdigung dieser Beobachtung vervollständigen können; heben wir jetzt nur als wertvolle Uebereinstimmungen mit dem Totemismus zwei Züge hervor: Die volle Identifizierung mit dem Totemtier und die ambivalente Gefühlseinstellung gegen dasselbe.“¹⁾ Frazer had gezegd: „Totemism is an identification of a man with his totem.“²⁾ en Freud zelf heeft ons in zijn taboe-studies laten zien hoe ambivalent de mensch voelde tegenover de totem-verboden die in Freuds oogen het belangrijkste zijn.³⁾

„Wir halten uns nach diesen Beobachtungen für berechtigt, in die Formel des Totemismus — für den Mann — den Vater an Stelle des Totemtieres einzusetzen. Wir merken dann, dasz wir damit keinen neuen oder besonders kühnen Schritt getan haben. Die Primitiven sagen es ja selbst und bezeichnen, soweit noch heute das totemistische System in Kraft besteht, den Totem als ihren Ahnherrn und Urvater.“⁴⁾ Dus: voor den man zou de totem de vader zijn (van de vrouw zwijgt Freud, en het is al heel buitengewoon dat hij opmerkt dat er verschil is tusschen mensch en man), vader en voorvader is hetzelfde — en waar we bij het totemisme misschien geen geloof in de afstamming vinden van den totem, daar hebben we geen oorspronkelijk totemisme! Freud zegt vol vreugde erbij: „Wir haben nur eine Aussage dieser Völker wörtlich genommen (n.l. over de afstamming van den totem), mit welcher die Ethnologen wenig anzufangen wussten, und die sie darum gern in den Hintergrund gerückt haben. Die Psychoanalyse mahnt uns, im Gegenteile gerade diesen Punkt hervorsuchen und an ihn den Erklärungsversuch des Totemismus zu knüpfen.“⁵⁾

Freud voegt er nu een aantekening bij hoe een jongeman bang was voor honden, omdat zijn moeder in haar graviditeit

1) Ges. Schr. X S. 159.

2) „Totemism and Exogamy“, IV, p. 5.

3) Zie vorige hoofdstuk, blz. 136 sqq b.v.

4) Ges. Schr. X S. 159. Dit is toch niet algemeen!

5) L.c. S. 160.

geschrokken zou zijn van een hond.¹⁾ Prof. H. Treub had het graag over „verzien” van gravidæ, maar ik heb nooit gehoord dat zelfs het volksgeloof in Nederland meer dierphobieën rijk zou zijn dan in andere landen, waar dergelijk „verzien” niet bekend schijnt te zijn, te oordeelen naar Freud, want anders hadden we het zeker hier gehoord.

Freuds conclusie is geheel in overeenstemming met het belang dat hij genetisch toekent aan het Oedipous-complex. „Das erste Ergebnis unserer Ersetzung ist sehr merkwürdig. Wenn das Totemtier der Vater ist, dann fallen die beiden Hauptgebote des Totemismus, die beiden Tabuvorschriften, die seinen Kern ausmachen, den Totem nicht zu töten und kein Weib, das dem Totem angehört, sexuell zu gebrauchen, inhaltlich zusammen mit den beiden Verbrechen des Oedipus, der seinen Vater tötete und seine Mutter zum Weibe nahm, und mit den beiden Urwünschen des Kindes, deren ungenügende Verdrängung oder deren Wiedererweckung den Kern vielleicht aller Psychoneurosen bildet. Sollte diese Gleichung mehr als ein irreleitendes Spiel des Zufalls sein, so müsste sie uns gestatten, ein Licht auf die Entstehung des Totemismus in unvordenklichen Zeiten zu werfen.”²⁾ Waarom dit „müsste”? een veronderstelling kan toch zeer juist zijn zonder dat zij andere zaken opheldert, en omgekeerd zijn maar al te veel hypothesen in de ethnologie bekend die allerlei verschijnselen schenen te kunnen verklaren (b.v. Bachofens Mutterrecht), zonder daarom later buitengewoon betrouwbaar gebleken te zijn. Freud gaat door: „Mit anderen Worten, es müsste uns gelingen wahrscheinlich zu machen, dass das totemistische System sich aus den Bedingungen des Oedipus-Komplexes ergeben hat wie die Tierphobie des ‚kleinen Hans’ und die Geflügelperversion des ‚keinen Árpád’. Um dieser Möglichkeit nachzugehen, werden wir im folgenden eine Eigentümlichkeit des totemistischen Systems oder, wie wir sagen können, der Totemreligion studieren, welche bisher kaum Erwähnung finden konnte.”³⁾

¹⁾ L.c. S. 160. Anm 1.

²⁾ L.c. S. 160.

³⁾ Ibid.

Maar voor we aan Robertson Smiths totemmaaltijd gaan, is het goed nog even terug te zien op den weg dien Freud afgelegd heeft voor zijn verklaring van het totemisme uit het Oedipous-complex.

Freud wees in zijn Inzestscheu¹⁾ op het belang van het Oedipous-complex, speciaal voor kinderen, neurotici en primitieven. We hebben in de Oedipous-situatie het type van de ambivalente houding, die ons gedemonstreerd werd in „Das Tabu und die Ambivalenz der Gefühlsregungen”,²⁾ waarbij we die Ambivalenz zagen bij primitieven en vooral bij speciale neurotici. Een dergelijke overeenkomst tusschen de primitieven en verschillende neurotici werd ons verder getoond bij de Allmacht der Gedanken.³⁾ We zagen in deze opstellen dat de neuroticus een infantiele houding tegenover de levensmoeilijkheden ingenomen heeft, en dat dit zich o.a. uit in zijn infantiele houding ten opzichte van het sexueele leven. In het laatste stuk van Freud over totemisme⁴⁾ vinden we dierphobieën van kinderen met ambivalente gevoelens tegenover een dier, dat een plaatsvervanger zou zijn voor den vader,⁵⁾ waartegenover de ambivalentie eigenlijk was.⁶⁾ De totem — volgens Freud geldt dit algemeen — is een voorvader;⁷⁾ de voornaamste ermee samenhangende taboes (door Freud gekozen op gezag van Atkinson) zijn duidelijke uitingen van ambivalentie⁸⁾ — de parallel tusschen de Oedipous-situatie bij het kind en het totemisme van den primitief ligt voor de hand.

Freud grijpt nu naar een verklaring van een van de moeilijkste punten van zijn theorie: de Triebverzichtung, lustverzaking mogen we wel zeggen, die we eenige malen ontmoeten, en waar Freud soms zelf heel vreemd mee deed, als toen

1) Hoofdstuk III, blz. 56.

2) Hoofdstuk III, 65 sq. en 73 sq.

3) Dit hoofdstuk, blz. 98 sqq, spec. blz. 104.

4) Dit hoofdstuk, spc. blz. 117 sqq.

5) Blz. 125 sqq. spec. 127.

6) Vorige hoofdstuk, blz. 75.

7) Dit hoofdstuk, blz. 130 sq.

8) Blz. 66 en 118.

hij de hygiënische waarde prees.¹⁾ Hij grijpt nu naar W. Robertson Smiths verklaring van het offer.

W. Robertson Smith heeft in zijn bekende boek „Lectures on the Religion of the Semites” beweerd dat de totemmaaltijd een integreerend deel is van het totemisme, zie hoofdstuk II.²⁾ Of we nu de algemeenheid van dien totemmaaltijd mogen aannemen — Frazer doet het slechts voor Australië,³⁾ en E. Reuterskiöld⁴⁾ ontkent het ook — laat ik in het midden, Freud doet alsof er geen twijfel aan is, en geeft met groote overtuigdheid, zonder eenige kritiek, een overzicht van Robertson Smiths theorie.

Robertson Smith gaat uit van het offer, dat z.i. de kern is van alle oude godsdiensten, en dat beschouwd moet worden als „an act of social fellowship between the deity and his worshippers.” De oudste offers zouden van dierlijken aard zijn geweest en, volgens Freud een „Fest eines ganzen Clan”. Hierdoor werden God en de geloovigen commensalen, waardoor een „kinship” ontstaat, wat heel iets anders is dan ons min of meer consanguine gezins- of familieverband. „Kinship ist älter als Familienleben; die ältesten uns bekannten Familien umfassen regelmäszig Personen, die verschiedenen Verwandtschaftsverbänden angehören. Die Männer heiraten Frauen aus fremden Clans, die Kinder erben den Clan der Mutter; es besteht keine Stammesverwandschaft zwischen dem Manne und den übrigen Familienmitgliedern. In einer solchen Familie gibt es keine gemeinsame Mahlzeit.⁵⁾ Die Wilden essen noch heute abseits und allein, und die religiösen Speiseverbote machen ihnen oft die Eszge-

1) Dit hoofdstuk, blz. 114 sq.

2) Blz. 34.

3) Spencer's „Last Journey”, etc. 1931. Introd. by Sir J. G. Frazer, zie blz. 34 aant. 4.

4) E. Reuterskiöld, „Till Fragan om Uppkomsten af Sakramentale Maoltider med särskild hänsyn till Totemismen”, 1908 (D. vert. door H. Sperber, „Die Entstehung der Speisesakramente”, 1912); Reuterskiöld, „Der Totemismus”, Arch. f. Relig.wsch. XV 1912 S. 1—23; idem „Anthropos” IX, 1914, S. 646—652.

5) Cf. E. Crawley, „The mystic Rose”, 1st. ed. 1902.

meinschaft mit ihren Frauen und Kindern unmöglich." ¹⁾

Men mocht slechts offeren als de heele stam verantwoordelijk wilde zijn, en Freud neemt Robertson Smiths conclusie over: „Das Opfertier wurde behandelt wie ein Stammverwandter, die opfernde Gemeinde, ihr Gott und das Opfertier waren eines Blutes, Mitglieder eines Clan." ²⁾ Ook identificeert Freud mede het offerdier met het totemdier, ja in zijn enthousiasme beweert hij: „Alle Tiere sind ursprünglich heilig, ihr Fleisch ist verboten und darf nur bei feierlichen Gelegenheiten unter Teilnahme des ganzen Stammes genossen werden", ³⁾ waarbij we voor „alle" blijkbaar moeten lezen „heilige en onreine"; voorzoover mij bekend heeft ieder volk naast deze twee min of meer belangrijke groepen nog dieren waarover „niet gesproken wordt".

Na een opmerking, deze keer op gezag van Jevons, ⁴⁾ dat de veeteelt het einde van het totemisme was, concludeert Freud zijn overzicht met: „Das heilige Mysterium des Opfertodes rechtfertigt sich, indem nur auf diesem Wege das heilige Band hergestellt werden kann, welches die Teilnehmer untereinander und mit ihrem Gotte einigt." Hieraan voegt hij toe: „Dieses Band ist nichts anderes als das Leben des Opfertieres, welches in seinem Fleisch und in seinem Blute wohnt und durch die Opfermahlzeit allen Teilnehmern mitgeteilt wird. Eine solche Vorstellung liegt allen Blutbündnissen zugrunde, durch die sich noch in späten Zeiten Menschen gegeneinander verpflichten. Die durchaus realistische Auf-

¹⁾ Ges. Schr. X S. 164. Dit is zeker niet algemeen juist.

²⁾ L.c. S. 165.

³⁾ L.c. S. 165 sq.

⁴⁾ Jevons, „An introduction to the history of religion", 5th ed. 1911 (door Freud geraadpleegd). Hij was een aanhanger van W. Robertson Smith (Zie o.a. E. O. James v. „Sacrifice" in Hastings' „Enc. of Eth.").

De Bosjesmannen hebben geen totemisme, maar hebben wel veeteelt t.d. Maar dan moeten we, volgens Freud e.a., zeker weer denken aan overname van de veeteelt en verliezen van het totemisme? doch het bewijs?

fassing der Blutsgemeinschaft als Identität der Substanz lăst die Notwendigkeit verstehen, sie von Zeit zu Zeit durch den physischen Prozesz der Opfermahlzeit zu erneuern." ¹⁾ Reeds eerder zagen we Freud overbodig animistische theorieën erbij halen. ²⁾

We nemen Freuds samenvatting van Robertson Smiths theorie nog weer over, om duidelijk uit te laten komen wat Freud ons voorstelt als door Robertson Smith bewezen: „Als die Idee des Privateigentums aufkam, wurde das Opfer als eine Gabe an die Gottheit, als eine Uebertragung aus dem Eigentum des Menschen in das des Gottes aufgefasst. Allein diese Deutung liesz alle Eigentümlichkeiten des Opferrituals unaufgeklärt. In ältesten Zeiten war das Opfertier selbst heilig, sein Leben unverletzlich gewesen; es konnte nur unter der Teilnahme und Mitschuld des ganzen Stammes und in Gegenwart des Gottes genommen werden, um die heilige Substanz zu liefern, durch deren Genuss die Clangenossen sich ihrer stofflichen Identität untereinander und mit der Gottheit versicherten. Das Opfer war ein Sakrament, das Opfertier selbst ein Stammesgenosse. Es war in Wirklichkeit das alte Totentier, der primitive Gott selbst, durch dessen Tötung und Verzehrung die Clangenossen ihre Gottähnlichkeit auffrischten und versicherten." ³⁾

Freud vertelt nu waarop Robertson Smith zijn theorie steunt en dat het noodig was meer bewijzen bijeen te brengen dan in „The Religion of the Semites” vermeld waren. Het oorspronkelijk verhaal waarop deze offertheorie steunt, is een mededeeling van den H. Nilus die een kameeloffer bij de Bedoeïnen van de Sinai meegemaakt heeft; onder gezang van de stam om het altaar werd het dier tenslotte gedood, en de heele stam verslond de kameel rauw en bloedend op tusschen de opkomst van de morgenster en het verbleeken ervan, — volgens het verhaal, vrijwel met huid en haar.

Frazer heeft opgemerkt dat de Australische totemmaal-

¹⁾ Ges. Schr. X S. 167.

²⁾ Cf. mana-begrip, blz. 67.

³⁾ Ges. Schr. X S. 167.

tijden, die dan nog het meest lijken op de hypothetische totemoffers van Robertson Smith, geen offers zijn, en dat er maar één voorbeeld bekend is dat er werkelijk op lijkt.¹⁾ Freud vermeldt dit, en voegt er zelfs in een noot aan toe: „Die von verschiedenen Autoren (Marillier, Hubert und Mauss²⁾ u.a.) gegen diese Theorie des Opfers vorgebrachten Einwendungen sind mir nicht unbekannt geblieben, haben aber den Eindruck der Lehren von Robertson Smith im wesentlichen nicht beeinträchtigt“,³⁾ om te eindigen, op de gebruikelijke wijze, zonder verdere argumentatie: „Wir aber wollen Robertson Smith in der Annahme folgen, dass die sakramentale Tötung und gemeinsame Aufzehrung des sonst verbotenen Totemtieres ein bedeutungsvoller Zug der Totemreligion gewesen sei.“⁴⁾

In het volgende deel⁵⁾ van zijn opstel over „Die infantile Wiederkehr des Totemismus“ begint Freud met de teekening van een feest, dat het midden houdt tusschen het verhaal van den H. Nilus over het kameeloffer en Ferenczi's Árpád kraaiend ronddansend om de doode kippen.⁶⁾ „Stellen wir uns nun die Szene einer solchen Totemmahlzeit vor“⁷⁾ und statten sie noch mit einigen wahrscheinlichen Zügen aus,

¹⁾ Frazer, „Totemism and Exogamy“, II, p. 590, IV, p. 230 sq., wat Frazer (IV p. 231) uitdrukkelijk een magische en niet een religieuze handeling noemt. Cf. nog zijn Introd. to „Spencers Last Journey“, 1913; hier blz. 34 aant. 4. — Zie ook nog T. and E. II, p. 587—590 voor een derg. iets bij die Bini in Zuid-Nigerië.

²⁾ L. Marillier, „La place du totémisme dans l'évolution religieuse à propos d'un livre récent“ (n.l. Jevons' „Introd.“ etc., blz. 134 aant. 4). Revue de l'histoire des religions, XXXVI, 1897, p. 208—253, 321—369, XXXVII, 1898, p. 204—233, 345—404. Persoonlijk lijkt het me onwaarschijnlijk dat Freud dit ooit werkelijk gelezen heeft. — Hubert et Mauss, „Essai sur la nature et la fonction du sacrifice“, L'Année sociologique, II, 1899, p. 1—138, herdrukt in „Mélanges d'histoire des religions“, 1909.

³⁾ Ges. Schr. X S. 169. Anm. 2.

⁴⁾ L.c. S. 169.

⁵⁾ L.c. S. 169—176.

⁶⁾ Zie boven, blz. 128.

⁷⁾ Cf. G. Róheim, „Nach dem Tode des Urvaters“, Imago, IV 1923, S. 83—121. Men zou daar zweren dat Róheim de zaak au sérieux neemt. doch verg. blz. 115, aant. 2.

die bisher nicht gewürdigt werden konnten. Der Clan, der sein Totemtier bei feierlichem Anlasse auf grausame Art tötet und es roh verzehrt, Blut, Fleisch und Knochen; dabei sind die Stammesgenossen in die Aehnlichkeit des Totem verkleidet, imitieren es in Lauten und Bewegungen, als ob sie seine und ihre Identität betonen wollten. Es ist das Bewusstsein dabei, dass man eine jedem einzelnen verbotene Handlung ausführt die nur durch die Teilnahme aller gerechtfertigt werden kann; es darf sich auch keiner von der Tötung und der Mahlzeit ausschliessen. Nach der Tat wird das hingemordete Tier beweint und beklagt. Die Totenklage ist eine zwangsmässige, durch die Furcht vor einer drohenden Vergeltung erzwungene, ihre Hauptabsicht geht dahin, wie Robertson Smith bei einer analogen Gelegenheit bemerkt, die Verantwortlichkeit für die Tötung von sich abzuwälzen." ¹⁾

De vroolijkheid bij het feest, eigenlijk bij ieder feest, verklaart Freud als volgt: „Ein Fest ist ein gestatteter, vielmehr ein gebotener Exzesz, ein feierlicher Durchbruch eines Verbotes. Nicht weil die Menschen infolge irgend einer Vorschrift froh gestimmt sind, begehen sie die Ausschreitungen, sondern der Exzesz liegt im Wesen des Festes; die festliche Stimmung wird durch die Freigebung des sonst Verbotenen erzeugt." ²⁾ Mij dunkt dat in deze algemeene vorm hier wel wat op af te dingen is: ongetwijfeld worden allerlei overtredingen in gehobener Stimmung begaan, een gevolg van die stemming en niet de oorzaak; of het begin van de vroolijke stemming veroorzaakt wordt door die vrijheid, betwijfel ik, want niet het stijfste, zich normaal het meest aan banden leggende deel van de menschheid „fuijt", maar juist het deel dat zich het minst ook buiten de feesten intoomt, i.c. de jeugd. Freud echter heeft deze bewering straks noodig. Met mijn tegenwerping valt Freuds algemeene hypothese over het totemisme natuurlijk niet. Bij feesten worden dikwijls taboes expres overtreden, en voor Freuds bewijsvoering over het

¹⁾ Ges. Schr. X S. 169—170.

²⁾ L.c. S. 170.

ontstaan van het totemisme is dat voldoende. De feeststemming zou ook kunnen komen bij een totemfeest omdat „sie das heilige Leben, dessen Träger die Substanz ¹⁾ des Totem ist, in sich aufgenommen haben.“ ²⁾

De rouw houdt Freud erg bezig. „Die Psychoanalyse hat uns verraten, dasz das Totemtier wirklich der Ersatz des Vaters ist, und dazu stimmte wohl der Widerspruch, dasz es sonst verboten ist, es zu töten, und dasz seine Tötung zur Festlichkeit wird, dasz man das Tier tötet und es doch be-trauert. Die ambivalente Gefühlseinstellung, welche den Vaterkomplex noch heute bei unseren Kindern auszeichnet und sich oft ins Leben der Erwachsenen fortsetzt, würde sich auch auf den Vaterersatz des Totemtieres erstrecken.“ ³⁾

Accepteren we dit, en ook de Darwinsche oerhorde, dan kunnen we Freuds hypothese verder misschien ook wel aan-nemen. Eerst dus moeten we de ambivalentie als typisch aan-nemen voor kinderen, neurotici en primitieven, vervolgens houden we als kenmerkend voor totemisme met Freud de exogamie en het verbod den totem te eten, verder passen we de biogenetische grondwet nog weer eens psychologisch toe, en zetten de Oedipous-situatie in het verleden — als we dit alles veronderstellen voor de Darwinsche oerhorde, ja dan zijn we er.

De Darwinsche oerhorde kende geen totemisme, want er was maar één oude heer, die alle wijfjes voor zich hield en de jonge mannen verjoeg. ⁴⁾ Maar dit is alles hypothese. „Was wir als primitivste Organisation finden, was noch heute bei gewissen Stämmen in Kraft besteht, das sind M ä n - n e r v e r b ä n d e, die aus gleichberechtigten Mitgliedern bestehen und den Einschränkungen des totemistischen Systems unterliegen, dabei mütterliche Erblichkeit. Kann das eine aus dem anderen hervorgegangen sein und auf welchem

¹⁾ Blijkbaar moeten we hier denken aan Tylors animisme, zie blz. 95 boven.

²⁾ Ges. Schr. X S. 170.

³⁾ L.c. S. 170 sq.

⁴⁾ G. K. Chesterton, „The Everlasting Man“, 1st. ed. 1925 heeft de nonsens van deze hypothese trachten aan te toonen naar aanleiding van Wells' „The Outline of History“.

Wege war es möglich?"¹⁾ Wat kriegel vragen we ons af of deze combinatie noodzakelijk is voor Freud's hypothese, . . en of ze voorkomt, en waar, en hoe dikwijls. Ethnologen van Freuds aard zijn geen statistici, en als het niet precies zoo voorkomt, dan Freud er zich altijd uitredde met „Verschiebung" en „spätere Entwicklung". Wij moeten het ons toch afvragen, want wij zijn geen Freud, maar trachten naarstig na te gaan wat er acceptabel of waarschijnlijk is in zijn voorstellingen. Nu, ofschoon er mannenvereenigingen voorkomen bij totemistische volken,²⁾ komen ze ook voor bij andere, en zijn ze niet karakteristiek voor het totemisme; wat betreft totemisme en matriarchaat, slechts W. Robertson Smith c.s. zien die samenhang als typisch. Bovendien moeten we voor een mannenvereeniging een vrij groote gemeenschap hebben, en zoo treffen we ze b.v. niet bij de Eskimo's aan, die wel van dergelijke gezelschappen bij de Noord-Amerikaansche Indianen maskers zouden overgenomen hebben, maar niet de eigenlijke organisatie, volgens Thurnwald wegens hun eigen klein aantal.³⁾ Maar daarmee vervalt de waarschijnlijkheid dat we dergelijke mannenvereenigingen zouden hebben bij de primitiefste volkjes: speciaal zijn ze bekend in Melanesië (bij de Papoea's, zonder totemisme⁴⁾), in Afrika en Noord-Amerika, telkens bij vrij hooge volken. En zijn de leden heusch altijd gelijk in rang?

Doch Freud neemt deze samenhang aan, en verklaart die ineens met het volgende prae-historische drama: „Eines Tages taten sich die ausgetriebenen Brüder zusammen, erschlugen und verzehrten den Vater und machten so der Vaterhorde ein Ende. Vereint wagten sie und brachten zustande was dem einzelnen unmöglich geblieben wäre. (Vielleicht hatte ein Kulturfortschritt, die Handhabung einer neuen Waffe, ihnen das Gefühl der Ueberlegenheit gegeben.) Dasz

¹⁾ Ges. Schr. X S. 171.

²⁾ Zie H. Schurtz, „Altersklassen und Männerverbände", 1902.

³⁾ Thurnwald in Ebert, „Reallexikon der Vorgeschichte" v. „Männerbund".

⁴⁾ Van Gennep, „L'Etat actuel", etc. p. 169.

sie den Getötenen auch verzehrten, ist für den kannibalen Wilden selbstverständlich. Der gewalttätige Urvater war gewisz das beneidete und gefürchtete Vorbild eines jeden aus der Brüderschar gewesen. Nun setzten sie im Akte des Verzehrns die Identifizierung mit ihm durch, eigneten sich ein jeder ein Stück seiner Stärke an. Die Totemmahlzeit, vielleicht das erste Fest der Menschheit, wäre die Wiederholung und die Gedenkfeier dieser denkwürdigen, verbrecherischen Tat, mit welcher so vieles seinen Anfang nahm, die sozialen Organisationen, die sittlichen Einschränkungen und die Religion." 1)

In een noot 2) verwijst Freud nog eens weer naar Atkinson, die zoo goed thuis was in Nieuw-Caledonië en vooral bij wilde runder- en paardenkudden zooveel waargenomen had, waardoor hij volgens Freud „ungewöhnliche Gelegenheit zum Studium der Wilden" had. 3) Atkinson verzekert dat bij die dieren dikwijls de oude mannetjes gedood worden door de jongere. We krijgen slechts in de Darwinsche oerhorde volgens Atkinson „an ever recurring violent succession to the solitary paternal tyrant by sons, whose parricidal hands were so soon again clenched in fratricidal strife." 4) „Atkinson dem die Winke der Psychoanalyse nicht zu Gebote standen, und dem die Studien von Robertson Smith nicht bekannt waren, findet einen minder gewaltsamen Uebergang von der Urhorde zur nächsten sozialen Stufe, auf welcher zahlreiche Männer in friedlicher Gemeinschaft zusammen leben. Er lässt es die Mutterliebe durchsetzen, dasz anfangs nur die jüngsten, später auch andere Söhne in der Horde verbleiben, wofür diese Geduldeten das sexuelle Vorrecht des Vaters in Form der von ihnen geübten Entsagung gegen Mutter und Schwestern anerkennen." 5) Moeilijk blijft het

1) Ges. Schr. X S. 171 sq.

2) L.c. S. 172 Anm. 1.

3) Zie boven blz. 124 aant. 2.

4) Atkinson, „Primal Law", p. 228.

5) Ges. Schr. X S. 172 Anm. 1.

om dit alles van Atkinson geheel au sérieux te nemen: moeders die hun jongere zoons (d.w.z. voor de puberteit) graag bij zich houden, en dat in een horde waar slechts der Hunger und die Liebe zoo schijnen te regeeren,¹⁾ en die dien knapen en zichzelf sexueele onthouding opleggen, (want waar moeten ze hun partners anders vandaan halen?) ...waarom? Bij Atkinson komt geen verklaring.

Eenigszins naïef voegt Freud hun die geen geloof aan dit alles willen slaan, toe: „Die Unbestimmtheit, die zeitliche Verkürzung und inhaltliche Zusammendrängung der Angaben in meinen obenstehenden Ausführungen darf ich als eine durch die Natur des Gegenstandes geforderte Enthaltung hinstellen. Es wäre ebenso unsinnig, in dieser Materie Exaktheit anzustreben, wie es unbillig wäre, Sicherheiten zu fordern.”²⁾ Alsof hier onze bezwaren lagen! dan zouden wij heel wat geschiedenis en de heele prae-historie ook verwerpen!

Freud wijst erop dat we dit drama van den vadermoord kunnen accepteren als we een zeer sterke ambivalentie der zoons tegenover den vader aannemen, zooals hij al deed toen hij na de moord de zoons liet rouwen: „Nachdem sie ihn beseitigt, ihren Hasz gefriedigt und ihren Wunsch nach Identifizierung mit ihm durchgesetzt hatten, muszten sich die dabei überwältigten zärtlichen Regungen zur Geltung bringen. Es geschah in der Form der Reue, es entstand ein Schuld-bewusstsein, welches hier mit der gemeinsam empfundenen Reue zusammenfällt. Der Tote wurde nun stärker, als der Lebende gewesen war; all dies, wie wir es noch heute an Menschenschicksalen sehen (vooral bij neurotici, hoofdstuk III³⁾). Was er früher durch seine Existenz verhindert hatte, das verboten sie sich jetzt selbst in der psychischen Situation des uns aus den Psychoanalysen so wohl bekannten ,n a c h-

¹⁾ Zie volgend hoofdstuk, spec. „Massenpsychologie und Ich-Analyse“, 1921, blz. 172 sqq.

²⁾ Ges. Schr. X S. 172. Anm. 1.

³⁾ Blz. 77 sq.

trägliehen Gehorsams.' Sie widerriefen ihre Tat, indem sie die Tötung des Vaterersatzes, des Totem, für unerlaubt erklärten, und verzichteten auf deren Früchte, indem sie sich die freigewordenen Frauen versagten. So schufen sie aus dem Schuld bewusstsein des Sohnes die beiden fundamentalen Tabu des Totemismus, die eben darum mit den beiden verdrängten Wünschen des Oedipus-Komplexes übereinstimmen mussten. Wer dawiderhandelte, machte sich der beiden einzigen Verbrechen schuldig, welche die primitive Gesellschaft bekümmerten." ¹⁾ Dit laatste wederom op gezag van Robertson Smith. ²⁾

Vreemd is het dat die broers eigenlijk zoo weinig nut hebben van hun misdaad (zie boven). Moeten we Atkinsons hypothese gelooven, dan zullen stellen broers dikwijls den vader gedood hebben, en de vrouwen genomen hebben, waarbij fratricide de patricide volgde, zie boven. Maar één keer (of mogen we ons deze wijziging van het drama bij verschillende volken denken?), hebben de broers een verbond gesloten met deze vreemde inhoud: „Ik niet, en jij ook niet." Freud zet in een noot de voordeelen van dit compromis nog eens uiteen: „Dieser neuen Gefühlseinstellung musste auch zugute kommen, dass die Tat keinem der Täter die volle Befriedigung bringen konnte. Sie war in gewisser Hinsicht vergeblich geschehen. Keiner der Söhne konnte ja seinen ursprünglichen Wunsch durchsetzen, die Stelle des Vaters einzunehmen. Der Misserfolg ist aber, wie wir wissen, der moralischen Reaktion weit günstiger als die Befriedigung." ³⁾

Vreemd blijft het: de moord wordt begonnen om de vrouwen te krijgen (niet om uit de autoriteit van den vader te geraken, want de broers waren al uit de oorspronkelijke vaderhorde verwijderd), en dan wordt er afstand van de vrouwen gedaan. Freud prijst bij voortduring de gevolgen van die afstand, en laat een mogelijkheid doorschemeren die de verzaking plausibeler kan maken: „.....das Inzestverbot

¹⁾ Ges. Schr. X S. 173.

²⁾ L.c. 173. Anm. 2, naar „Rel. of the Sem.", 2nd. ed., p. 419.

³⁾ Ges. Schr. X S. 173. Anm. 1.

hatte auch eine starke praktische Begründung. Das sexuelle Bedürfnis einigt die Männer nicht (als de latere vereering van den totem-vader), sondern entzweit sie. Hatten sich die Brüder verbündet, um den Vater zu überwältigen, so war jeder des anderen Nebenbuhler bei den Frauen. Jeder hätte sie wie der Vater alle für sich haben wollen, und in dem Kampfe aller gegen alle wäre die neue Organisation zugrunde gegangen. Es was kein Ueberstarker mehr da, der die Rolle des Vaters mit Erfolg hätte aufnehmen können. Somit blieb den Brüdern, wenn sie miteinander leben wollten (en zich dus niet gedragen wilden op de wijze van Atkinsons kudden), nichts übrig, als — vielleicht nach Ueberwindung schwerer Zwischenfälle — das Inzestverbot aufzurichten, mit welchem sie alle zugleich auf die von ihnen begehrten Frauen verzichteten, um deren wegen sie doch in erster Linie den Vater beseitigt hatten. Sie retteten so die Organisation, welche sie stark gemacht hatte, und die auf homosexuellen Gefühlen und Betätigungen ruhen konnte, welche sich in der Zeit der Vertreibung bei ihnen eingestellt haben mochten. Vielleicht war es auch diese Situation, welche den Keim zu den von Bachofen erkannten Institutionen des Mutterrechts legte, bis dieses von der patriarchalischen Familieordnung abgelöst wurde." ¹⁾

M.a.w. in den tijd dat de broers samen zwierven en de vader nog heerschte over de vrouwen en kinderen, waren hun homosexueele neigingen de grondslag geworden van hun organisatie; toch doodden zij den vader om de vrouwen, maar toen begrepen ze dat ze beter deden hun homosexueele neigingen te blijven volgen (waarom daarbij de heerschzucht en de jalouzie die hun het verdeelen der vrouwen onmogelijk maakten, niet te voorschijn kwamen, hooren we niet). Het ware misschien verstandiger en gemakkelijker geweest dit eerder te bedenken, i.c. tijdens het leven van den vader.

Maar nu dat matriarchaat. Deden sommigen slechts alsof ze tevreden waren met homosexualiteit, en begaven zij

¹⁾ L.c. S. 173 sq.

zich toch in het geheim naar de vrouwen, die blijkbaar niet tevreden waren zonder heteroseksualiteit? (zijn de homoseksuele neigingen bij vrouwen misschien minder sterk?)... of heeft Freud daar niet verder over gedacht omdat hij het eigenlijk heeft over het ontstaan van het totemisme?

Doch Freud keert terug naar zijn totemisme en de ontwikkelingsmogelijkheden daarvan. „Bot sich dem Empfinden der Söhne das Tier als natürlicher und nächstliegender Ersatz des Vaters, so fand sich in der ihnen zwangshaft gebotenen Behandlung desselben doch noch mehr Ausdruck als das Bedürfnis, ihre Reue zur Darstellung zu bringen. Es konnte mit dem Vatersurrogat der Versuch gemacht werden, das brennende Schuldgefühl zu beschwichtigen, eine Art von Aussöhnung mit dem Vater zu bewerkstelligen.“¹⁾ „Zwanghaft“ zegt Freud, en we moeten terugdenken aan zijn gelijkstelling van primitieven en neurotici; als we dat aannemen, wordt het volgende waarschijnlijker: „Das totemistische System war gleichsam ein Vertrag mit dem Vater, in dem der letztere all das zusagte, was die kindliche Phantasie vom Vater erwarten durfte, Schutz, Fürsorge und Schonung, wogegen man sich verpflichtete, sein Leben zu ehren, das heisst die Tat an ihm nicht zu wiederholen, durch die der wirkliche Vater zugrunde gegangen war.“²⁾ En verder luidt het: „Es lag auch ein Rechtfertigungsversuch im Totemismus. ‚Hätte der Vater uns behandelt wie der Totem, wir wären nie in die Versuchung gekommen, ihn zu töten.‘ So verhalf der Totemismus dazu, die Verhältnisse zu beschönigen und das Ereignis vergessen zu machen, dem er seine Entstehung verdankte.“³⁾ Maar als de vader had kunnen optreden als de totem, die zoo beminnelijk is, en als dus alle schuld van de moordenaars afgewenteld wordt, waarom zijn dan boeten noodig? „Uit welbegrepen eigenbelang omdat ze anders onderling gaan twisten“, zegt Freud, maar dan verklaart hij

¹⁾ L.c. S. 174.

²⁾ L.c. S. 174 sq.

³⁾ L.c. S. 175.

eigenlijk de exogamie als b.v. Porteus¹⁾ het doet. Daar is de heele psycho-analytische uitleg dus niet voor noodig.

Uit die vadermoord zijn karaktertrekken in iedere godsdienst overgegaan — immers het totemisme is een stadium volgens Freud waardoor alle hogere beschavingen gegaan zijn. Ofschoon hij dit uitgewerkt heeft in „Die Zukunft einer Illusion”,²⁾ geeft hij hier eenige aanduidingen. Alle latere godsdiensten hebben „Lösungsversuche desselben Problems” n.l. „den beleidigten Vater durch den nachträglichen Gehorsam zu versöhnen.”³⁾ Freud zegt het nog sterker: „Alle späteren Religionen erweisen sich als Lösungsversuche desselben Problems, variabel je nach dem kulturellen Zustand, in dem sie unternommen werden, und nach den Wegen, die sie einschlagen, aber es sind alle gleichzielende Reaktionen auf dieselbe grosse Begebenheit, mit der die Kultur begonnen hat, und die seitdem die Menschheit nicht zur Ruhe kommen lässt.”⁴⁾ Immers, wij zouden allen nog het Oedipous-complex trachten te overwinnen, en slechts zij wien het volledig gelukt, zijn als volwaardige mensen te beschouwen;⁵⁾ de neuroticus is eraan te gronde gegaan,... en de godsdienstige? Wij zijn geneigd te gelooven dat Freud dien toch ook indeelt bij de halve neurotici, maar bedenken nog bijtijds de opmerking aan het begin van „Die infantile Wiederkehr des Totemismus”: „Wenn (die Psychoanalyse) in notgedrungener, eigentlich pflichtgemäßer Einseitigkeit eine einzige der Quellen dieser Institution (n.l. van den godsdienst) zur Anerkennung bringen will, so beansprucht sie zunächst für dieselbe die Ausschliesslichkeit so wenig wie den ersten Rang

¹⁾ S. D. Porteus, „The psychology of a primitive people”, 1932, p. 259. „Whatever the original meaning and purpose of totemism may have been, the effect of this rule (in dit geval: het al of niet eten van je totemdier) in Australia is to foster individual unselfishness and to fortify it with all the support of a magico-religious idea and thus bring about a system of mutual dependence which makes for tribal unity.” Het heele boek kan samengevat worden in de stelling: „Much in native custom is devised and carried out in the interests of tribal cohesion”.

²⁾ Zie volgend hoofdstuk, blz. 179 sqq.

³⁾ Ges. Schr. X S. 175.

⁴⁾ Ibid.

⁵⁾ Blz. 10.

unter den zusammenwirkenden Momenten." ¹⁾ Wij mogen dus aannemen dat Freud zich hier wat sterk uitdrukt, doch wel wil toegeven dat voor het verzoenende element in den godsdienst ook andere gronden bestaan. ²⁾

Een andere trek die de godsdiensten nog bewaard hebben, was al in het totemisme aanwezig: de ambivalentie, die zijn oorsprong zou hebben in het vader-complex, zooals we in het voorgaande gezien hebben. ³⁾ Die ambivalentie komt in het totemisme wel heel fel te voorschijn: „Die Religion des Totem umfasst nicht nur die Aeuszerungen der Reue und die Versuche der Versöhnung, sondern dient auch der Erinnerung an den Triumph über den Vater. Die Befriedigung darüber lässt das Erinnerungsfest der Totemmahlzeit einsetzen, bei dem die Einschränkungen des nachträglichen Gehorsams wegfallen, macht es zur Pflicht, das Verbrechen des Vatemordes in der Opferung des Totemtieres immer wieder von neuem zu wiederholen, so oft der festgehaltene Erwerb jener Tat, die Aneignung der Eigenschaften des Vaters, infolge der verändernden Einflüsse des Lebens zu entschwinden droht." ⁴⁾ Wij verwachten hier vermelding van de merkwaardige sexuele vrijheid die bij sommige van die totemfeesten heerscht, en die erop zou wijzen dat kort na zoo'n offer de primitief zich zoo identificeert met den verslagen vader dat hij zelfs de vrouwen van zijn clan durft naderen, wat hij in normalere zielstoestand niet waagt. Freud echter denkt hier slechts aan de hoogere godsdiensten, en voegt er voor den twijfelaar aan toe: „Wir werden nicht überrascht sein zu finden, dass auch der Anteil des Sohnestrotzes, oft in den merkwürdigsten Verkleidungen und Umwendungen, in späteren Religionsbildungen wieder auftaucht." ⁵⁾ Die moeilijke verschuivingen nemen alweer alle bezwaren uit den weg! Doch laten we dit voor een volgend hoofdstuk.

¹⁾ Dit hoofdstuk blz. 116.

²⁾ Zie volgend hoofdstuk, „Die Zukunft einer Illusion", 1928, blz. 179 sqq.

³⁾ Hoofdstuk III blz. 74 sq.

⁴⁾ Ges. Schr. X S. 175 sq. Zie ook G. Róheim, „Australian Totemism", 1925.

⁵⁾ Ges. Schr. X S. 176.

Sociaal moet de verbroedering na de moord van zeer groot belang geweest zijn, omdat ze geleid heeft tot wat we een geordende maatschappij kunnen noemen: „Die sozialen Brüdergefühle, auf denen die grosse Umwälzung ruht, bewahren von nun an über lange Zeiten den tiefstgehenden Einfluss auf die Entwicklung der Gesellschaft. Sie schaffen sich Ausdruck in der Heiligung des gemeinsamen Blutes, in der Betonung der Solidarität aller Leben desselben Clan. Indem die Brüder sich einander so das Leben zusichern, sprechen sie aus, dass niemand von ihnen vom anderen behandelt werden dürfe, wie der Vater von ihnen allen gemeinsam. Sie schliessen eine Wiederholung des Vaterschicksals aus. Zum religiös begründeten Verbot, den Totem zu töten, kommt nun das sozial begründete Verbot des Brudermordes hinzu.“¹⁾ Het duurt nog een tijd voor het verbod luidt: „Gij zult niet doodslaan.“ „Zunächst ist an Stelle der Vaterhorde der Brüderclan getreten, welcher sich durch das Blutband versichert hat. Die Gesellschaft ruht jetzt auf der Mitschuld an dem gemeinsam verübten Verbrechen, die Religion auf dem Schuldbewusstsein und der Reue darüber, die Sittlichkeit teils auf den Notwendigkeiten dieser Gesellschaft, zum anderen Teil auf den vom Schuldbewusstsein geforderten Buszen.“²⁾

Menigeen zal hierbij denken aan Ouranos, Kronos, Zeus en de Olympische godenwereld, die bij voortduring bang is voor een nieuwe vadermoord op Zeus, — en misschien ook aan het bezwaar van Trebitsch³⁾ tegen Wundt, dien hij beschuldigde van te veel zijn klassieken en te weinig zijn primitieven te kennen. Maar bovendien komt de herinnering aan Rousseau's *Contrat Social* naar voren: de maatschappij van Freud berust inderdaad op een contract tusschen de broeders.

¹⁾ Ges. Schr. X S. 176.

²⁾ Ibid.

³⁾ R. Trebitsch, „Wilhelm Wundts ‚Elemente der Völkerpsychologie‘ und die moderne Ethnologie“, *Zschr. f. angew. Psych.*, VIII, 1914, S. 309 spec.

Freud echter besluit het stukje over het vaderdrama en de gevolgen daarvan met: „Im Gegensatz zu den neuern und in Anlehnung an die älteren Auffassungen des totemistischen Systems heisst uns also die Psychoanalyse einen innigen Zusammenhang und gleichzeitigen Ursprung von Totemismus und Exogamie vertreten”.¹⁾ Wij zagen dat de latere onderzoekers die samenhang ontkenden op grond der feiten (de geografische verbreiding van beide verschijnselen loopt teveel uiteen als we ons aan een eenigszins bruikbare, nauwkeurige omschrijving van beide begrippen houden²⁾), en wij zagen ook dat zoowel exogamie als een totemistische maatschappij volgens Freud op afspraken berusten. Het verschil met Rousseau's afleiding van de geordende staat komt hier op neer dat Freud meent aan te hebben getoond welk conflict, n.l. het Oedipous-conflict, de primitieven tijden lang moet hebben tegengehouden in hun ontwikkeling, en tenslotte moèt er een gewelddadige overwinning van dat conflict plaats gehad hebben, wilde de mogelijkheid van een geordende maatschappij ontstaan. Nemen we het Oedipous-complex niet aan als oer-moeilijkheid, dan hebben we zéker niets aan Freuds speculatie.

Voordat Freud eindigt, wil hij nog even spreken over de ontwikkeling der godsdiensten.

In de voorrede van „Totem und Tabu” had Freud gezegd dat hij een methodische tegenstelling leveren zou ten deele met Wundt, ten deele met Jung.³⁾ In de vorige bladzijden hebben wij gemerkt hoe anders hij meent te werk te moeten gaan dan Wundt. Allereerst past hij de biogenetische grondwet toe op psychologisch terrein. Bij Wundt verdwijnt de psychologie werkelijk, zoodat wij in de „Völkerpsychologie” een verhaal krijgen dat door allerlei niet-psychologen net zoo geschreven had kunnen zijn, wat we niet bij Freud kunnen

¹⁾ Ges. Schr. X S. 176.

²⁾ Frazer, „Totemism and Exogamy”, spec. IV; Ankermann, „Verbreitung und Formen des Totemismus in Afrika”, Zschr. f. Ethn. XLVII 1915, S. 114—180. Verg. blz. 36 aant. 2.

³⁾ Begin Hoofdstuk III blz. 46.

zeggen: eenige malen heb ik er op gewezen dat Freud in de eerste plaats psychiater is, en pas in de zooveelste plaats cultuurhistoricus.¹⁾ Voorts noemt Freud zijn bronnen, wat Wundt vrijwel nooit doet — al moeten we er wel bijvoegen dat Freuds wijze van omgaan met de bronnen niet zuiver wetenschappelijk genoemd mag worden: bij zijn behandeling b.v. van de auteurs over het totemisme in dit hoofdstuk heb ik herhaaldelijk moeten wijzen op het ethnologisch onverdedigbare van zijn eclecticisme.²⁾

In de komende bladzijden van „Totem und Tabu” neemt Freud stelling tegenover Jung, en vooral tegen diens „Wandlungen und Symbole der Libido.”³⁾ In hoofdstuk II gaf ik een overzicht van Jungs „Bedeutung des Vaters”, dat geheel in Freudiaansche orthodoxe geest geschreven is; de „Wandlungen und Symbole” zijn al kettersch. Zij verschenen toen Freud reeds bezig was aan zijn „Totem und Tabu”, en dit is de reden waarom ik ze niet in hoofdstuk II behandelde, doch bewaarde tot hier.

Jung liet in 1913 zijn „Versuch einer Darstellung der psychoanalytischen Theorie”,⁴⁾ verschijnen waarin hij o.a. de zuigelingslust beslist niet sexueel noemde; in hfdst. II zagen wij zijn vroegere meening daarover.⁵⁾ Bovendien noemt hij nu de libido een dynamische eenheid, die zich voor en na de puberteit anders richt; de libido is slechts energisch van aard, niet sexueel. Zoo spreekt hij van een vorsexuelles Stadium, de babyjaren van een tot drie à vijf. Zoodra we infantiele sexualiteit bij volwassenen aantreffen, mogen we z.i. pas spreken van pervers resp. polymorph-pervers. Ja, hij ontkende in 1913 zelfs het enorme belang van de jeugdervaringen bij het ontstaan van de neurose: patienten doen maar zoo bij het analyseren, om de aandacht van het belangrijke

¹⁾ B.v. blz. 92.

²⁾ B.v. blz. 119, 132, 142.

³⁾ Oorspr. Jahrb. f. ps.an. F. III, 1911, S. 120—227, IV, 1913 S. 162—464, afz. 1912, onveranderd herdrukt 1925, welke uitgave hier geciteerd wordt.

⁴⁾ Jahrb. f. ps.an. F., V, 1913, S. 307—441. — Over Jungs psychologie zie blz. 2 aant. 2, blz. 8 aant. 1.

⁵⁾ Blz. 13.

heden af te leiden. Terecht noemde K. Abraham de Versuch zeer kettersch.¹⁾

Jungs „Wandlungen und Symbole der Libido“ is als het ware de toepassing van Freuds „die Religion ist sozusagen eine universelle Zwangsneurose“,²⁾ maar Jung gaat al uit van een niet-sexuele libido, en wij zullen zien dat hij veel meer cultuurhistorisch georiënteerd is.

In zijn voorrede³⁾ hooren we dat de psycho-analyse niet alleen „individualpsychologisch“ materiaal hoeft te gebruiken, maar ook historische stof kan bekijken, zoowel tot nut van de psychologie van het individu als tot verruiming van het historisch inzicht — gansch dus als Freud in zijn „Totem und Tabu“.

In het volgende hoofdstuk, „Ueber die zwei Arten des Denkens“,⁴⁾ lezen we van het gerichte denken, dat in woorden gaat en voor anderen bestemd is, naast het oudere primitievere denken in symbolen, als in droomen of fantasieën. In het kind zouden we volgens Jung ook weer een ontogenetische herhaling vinden van de psychologische phylogenese. Maar alle droomen en fantasieën zijn typisch archaische scheppingen, die veel gelijken op de oude mythen;⁵⁾ ja, ieder volk moet zijn eigen mythen altijd weer opnieuw niefantaseeren: „So muss es wohl typische Mythen geben, die recht eigentlich die Instrumente sind zur völkerpsychologischen Komplexbearbeitung. Jacob Burckhardt scheint dies geahnt zu haben, als er einmal sagte, dass jeder Grieche der klassischen Zeit ein Stück

¹⁾ K. Abraham, Intern. Zschr. f. ärztl. Ps.an. I, 1913, ook in „Klin. Beitr. z. Ps.an. aus den Jahren“, 1907—1920, S. 143—148. Abraham kende Jung persoonlijk uit Zurich, zie Jones' levensbericht van Abraham, Intern. Zschr. f. Ps.an. XVII, 1926, S. 155—183.

²⁾ Cf. blz. 91.

³⁾ Ik citeer naar de uitgave van 1925. Bedoeld is de Einleitung van het eerste stuk, S. 3—6.

⁴⁾ L.c. S. 7—35.

⁵⁾ L.c. S. 26.

Oedipus in sich trug, wie jeder Deutsche ein Stück Faust." ¹⁾

Deze gedachten worden dan toegepast op een publicatie van gedichten en fantasieën van een Amerikaansche, Miss Miller. Deze dame zou zeer suggestibel en suggestief zijn, en geleden hebben aan een ongelukkige liefde. ²⁾ Naar aanleiding van een gedichtje van haar aan God, waarvan wij het een en ander hooren over het ontstaan, tracht Jung de eigenlijke taak van de godsdienst te definieeren als het omzetten van een erotische spanning, en hij gaat dit na, speciaal bij het oude Christendom en andere hellenistische godsdiensten. ³⁾ Hij eindigt het hoofdstuk door het vermoeden uit te spreken dat het Christendom die taak nog vervult, en — typisch voor den lateren Jung — zegt hij dat wie geen religie heeft, toch wel veel mist. ⁴⁾ Het volgende hoofdstuk ⁵⁾ gaat over een ander gedichtje, „das Lied von der Motte", en Jung ziet dit als vervolg van het vorige, en daar het vertelt van het verlangen van de mot om onder te gaan in de zon, hooren we van de mannelijke zon, bij antieken en in de middeleeuwen, als symbool van God.

Het tweede deel van „Wandlungen und Symbole" brengt die hieraan verbonden algemeene theorieën. Een etymologische beschouwing ⁶⁾ van het woord libido, dat bij de Romeinen niet uitsluitend in erotische zin gebruikt werd, wordt gevolgd door „Ueber den Begriff und die genetische Theorie der Libido." ⁷⁾ Vooral op psychiatrische gronden wenscht Jung onder de libido ook de Realitätstriebte te brengen, zoodat de libido de gansche ziele-energie wordt, waarvan een deel later sexueelen doeleinden toegewend is (sexualisiert). Bij dementia praecox blijkt nu „dasz die phan-

¹⁾ L.c. S. 35.

²⁾ „Vorbereitende Materialien zur Analyse der Miller'schen Phantasien", l.c. S. 36—40. Miss Miller, „Quelques faits d'imagination créatrice inconsciente", Arch. de Psychologie, 1906.

³⁾ „Der Schöpferhymnus", l.c. S. 41—74.

⁴⁾ L.c. S. 74.

⁵⁾ „Das Lied von der Motte", l.c. S. 75—110.

⁶⁾ „Einleitung", l.c. S. 111—120.

⁷⁾ L.c. S. 120—135.

tastischen Ersatzprodukte, welche an Stelle der gestörten Realitätsfunktion treten, deutliche Züge archaischen Denkens tragen." ¹⁾ Spielrein had, schrijvend over een geval van schizofrenie, ²⁾ gezegd: „So scheint mir ein Symbol überhaupt dem Bestreben eines Komplexes..... nach Auflösung in das allgemeine Ganze des Denkens seinen Ursprung zu verdanken..... der Komplex wird dadurch des Persönlichen beraubt... Diese Auflösungs(Transformations)-tendenz jedes einzelnen Komplexes ist die Triebfeder für Dichtung, Malerei, für jede Art von Kunst." Jung wijst erop hoe de primitief dikwijls sexueele zaken voorstelt door asexueele (van het omgekeerde hooren we niet), en meent dit te moeten verklaren doordat er een Widerstand is „welcher sich der primitiven Sexualität entgegenstellt." „Es scheint, als ob auf diesem Wege phantastischer Analogiebildung allmählich mehr Libido desexualisiert wurde, indem zunehmend Phantasiekorrelate für die primitiven Verrichtungen der Sexuallibido eingesetzt wurden. Damit wurde allmählich eine gewaltige Erweiterung des Weltbildes erzielt, indem immer neue Objekte als Sexualsymbole assimiliert wurden: Es ist eine Frage, ob nicht überhaupt auf diese Weise der menschliche Bewusstseinsinhalt ganz oder wenigstens zum groszen Teil zustande gekommen ist..... Es lässt sich leicht denken, dasz die Ueberleitung von Libido auf phantastische Korrelate die primitive Menschheit zu einer Reihe der wichtigsten Entdeckungen geführt hat." ³⁾

Dit wordt nu toegepast in „Die Verlagerung der Libido als mögliche Quelle der primitiven menschlichen Erfindungen," ⁴⁾ en wel op verschillende vuurmythen bij Grieken en Voor-Indiërs: het bekende voorboren (wat coïre zou zijn) zou „eben dem Drange, ein Symbol für den Sexualakt einzu-

¹⁾ L.c. S. 132.

²⁾ Sabina Spielrein, „Ueber den psychischen Inhalt eines Falles von Schizophrenie (Dementia praecox)", Jahrb. f. ps.an. F. III, 1911, S. 329—400; het citaat is aldaar S. 399.

³⁾ „Wandl. und Symb.", S. 134 sq.

⁴⁾ L.c. S. 135—165.

setzen, zu verdanken" ¹⁾ zijn; dat een symbool gezocht is voor de daad bewijst voor Jung de juist genoemde Widerstand. Verder gaat Jung dan in op het verband tusschen vuur en onanie, en de mythen die daarop wijzen, wat weinig met ons onderwerp te maken heeft.

In „Die unbewusste Entstehung des Heros" ²⁾ komt Miss Miller weer, nu met een droom. Zooals zij vertelde over het ontstaan van de gedichten, krijgen we weer een, volgens Jung onvoldoende, voorgeschiedenis van de droom. Wonderlijk droomt ze over Egyptische en Aztekische zaken, wat Jung leidt tot allerlei verdere uitleg over zonnemythen, en hoe de zon symbool is van het mannelijke en de maan van het vrouwelijke. In een hoofdstuk over „Symbole der Mutter und der Wiedergeburt", ³⁾ waarbij iedere zeereis een symbool zou zijn van het terugverlangen naar den tijd van voor de geboorte, wordt de godsdienst wel zeer sexueel-symbolisch verklaard. Wij bewonderen de geleerdheid waarmee Jung Grieksche en Voor-Indische, Keltische en Christelijke mythen en symbolen hanteert, ⁴⁾ maar het kruis als een phallus te zien, de boom met de slang erom gewonden als „die vom Widerstand gegen den Inzest verteidigte Mutter" ⁵⁾, zal voor velen eerst door meer argumenten gerechtvaardigd moeten worden dan Jung geeft. Als we voorts moeten aannemen dat dieren, en vooral zeemonsters, moedersymbolen zijn, dat alle heldenmythen ⁶⁾ eigenlijk vertellen van de strijd van den held om zich los te maken van de moeder, dan vinden we dat niet aannemelijker dan Jungs uitspraak: „die sexuel-

¹⁾ L.c. S. 146. — Overigens krijgen we hier ook weer het verhaal van de sexuele beteekenis van het ploegen en van den landbouw.

²⁾ L.c. S. 165—199.

³⁾ L.c. S. 199—265. Hier legt Jung ook uit dat de Amerikanen graag Indiaansche elementen gebruiken voor hun symboliek.

⁴⁾ Later publiceerde Jung o.a. met den bekenden China-kenner R. Wilhelm, „The Secret of the golden Flower, a Chinese Book of Life", transl. and expl. by Richard Wilhelm, with a European commentary by C. G. Jung, 1932.

⁵⁾ „Wandl. und Symb.", S. 254.

⁶⁾ „Der Kampf um die Befreiung von der Mutter". l.c. S. 265—294.

len Phantasien der Neurotiker und die exquisit sexuelle Sprache des Traumes (sind) Regressivphänomene. Die Sexualität des Unbewussten ist nicht das, was sie zu sein scheint, sie ist bloß Symbol." ¹⁾

In verband met Miss Millers gedichten en droomen krijgen we verhandelingen over Longfellow's Hiawatha, over het ziektebeeld van Hölderlin, over Islam-mystiek e.d.²⁾ Maar door dit alles heen is duidelijk waar te nemen dat Jung los wil van Freud (dien hij niet meer als zijn meester beschouwt in dit boek), en dat hij voor de verschillende volken een verschillende symbooltaal aanneemt. Van de belangrijkheid van de moeder en van het probleem zich van haar los te maken, hooren we meer dan over den vader, die ternauwernood ter sprake komt.

Freud verwijst wel naar de „Wandlungen und Symbole der Libido", maar hij bestrijdt het niet dan terloops in het zesde stukje ³⁾ van zijn opstel over „Die infantile Wiederkehr des Totemismus". Hij belooft ons daarin een nadere verdieping van wat hij gezegd heeft over het motief van het totemoffer en over de verhouding tusschen vader en zoon.

Robertson Smith ⁴⁾ zag in het oude offer de totemmaaltijd terug, met het groote verschil dat er een stamgod gekomen is. Nu leert de psycho-analyse „dasz für jeden der Gott nach dem Vater gebildet ist, dasz sein persönliches Verhältnis zu Gott von seinem Verhältnis zum leiblichen Vater abhängt,... und dasz Gott im Grunde nichts anderes ist als ein erhöhter Vater." ⁵⁾ Maar dan is de vader bij het offer twee maal vertegenwoordigd, als God en als offer, wat Freud nader verklaren zal. Op zichzelf is het niet zoo vreemd, meent Freud, als we bedenken dat iedere god een heilig dier heeft, dat bij bepaalde mystische gelegenheden hem geofferd wordt, en dat de god dikwijls in de gestalte

¹⁾ L.c. S. 371.

²⁾ „Das Opfer". L.c. S. 294—413.

³⁾ Ges. Schr. X S. 177—186.

⁴⁾ Zie hoofdstuk II blz. 34.

⁵⁾ Ges. Schr. X S. 177.

van het dier vereerd wordt, en in mythen dat dier wordt. „Aller weiteren Diskussion überhebt uns aber die Erwägung, dasz der Totem selbst nicht anderes ist als ein Vaterersatz. So mag er die erste Form des Vaterersatzes sein, der Gott aber eine spätere, in welcher der Vater seine menschliche Gestalt wiedergewonnen.

„Eine solche Neuschöpfung aus der Wurzel aller Religionsbildung, der V a t e r s e h n s u c h t, könnte möglich werden, wenn sich im Laufe der Zeiten am Verhältnis zum Vater — und vielleicht auch zum Tiere — Wesentliches geändert hatte.“¹⁾ Dus het verlangen naar den vader heeft de godsdiensten doen ontstaan, zegt Freud, terwijl Jung juist in de pogingen tot loswording van de moeder de wortel van de godsdiensten zag.

Welke veranderingen kunnen er geweest zijn die gemaakt hebben dat het totemdier niet meer voldeed? (Robertson Smith had de vereering van het totemdier uitdrukkelijk gezet voor de anthropomorphe goden). Wel, meent Freud, toen de broers allen gelijk waren en geen de machtigste kon zijn, toen verlangden ze toch weer naar „ein Ideal,... welches die Machtfülle und Unbeschränktheit des einst bekämpften Urvaters und die Bereitwilligkeit, sich ihm zu unterwerfen, zum Inhalt hatte.“²⁾ Daarbij kwam nog dit: „Die ursprüngliche demokratische Gleichstellung aller einzelnen Stammesgenossen war infolge einschneidender kultureller Veränderungen nicht mehr festzuhalten; somit zeigte sich eine Geneigtheit, in Anlehnung an die Verehrung einzelner Menschen, die sich vor anderen hervorgetan hatten, das alte Vaterideal in der Schöpfung von Göttern wieder zu beleben.“³⁾ Wat waren die cultureele veranderingen? We mogen denken aan de overgang van Wundts totemistisch tijdperk in dat der helden en goden, waar het particuliere eigendom verscheen, benevens oorlog en patriarchen enz.⁴⁾ Sterfelijke goden ontmoeten we ook bij de Grieken en

1) L.c. S. 178.

2) L.c. S. 179.

3) Ibid.

4) Boven blz. 30 sq.

de Germanen,¹⁾ en dus is er niets vreemds in dat de gedoode vader een god wordt. „Die Erhöhung des einst gemordeten Vaters zum Gott, von dem nun der Stamm seine Herkunft ableitet, war aber ein weit ernsthafterer Sühneversuch als seinerzeit der Vertrag mit dem Totem.“²⁾

Een verdere argumentatie is overbodig, heeft Freud al gezegd, en met beminnelijke naïviteit voegt hij eraan toe dat hij geen raad weet met de moedergodinnen, die misschien zelfs wel aan de vadergoden vooraf gegaan zijn; daar nu wist Jung wel raad mee! Hoe we ook over Jungs symboolleer mogen denken, we kunnen niet ontkennen dat hij logischer en minder „verschuivend“ allerlei verschijnselen tot groepen kan vereenigen. Om dit aan te toonen zouden we zijn heele symboolleer moeten behandelen, wat gansch buiten het bestek van dit boekje valt.³⁾

„Mit der Einsetzung der Vatergottheiten wandelte sich die vaterlose Gesellschaft allmählich in die patriarchalisch geordnete um. Die Familie war eine Wiederherstellung der einstigen Urhorde und gab den Vätern auch ein groszes Stück ihrer früheren Rechte wieder.“⁴⁾ Maar de patriarch kreeg toch nooit meer de macht van den vermoorden totem-voorvader, en zoo kon de religieuze behoefte voortbestaan door „die Erhaltung der ungestillten Vatersehnsucht.“⁵⁾

Een tijd lang werd dus het totemdier-Vaterersatz geofferd aan de godheid-Vaterersatz.

„Die Szene der Ueberwältigung des Vaters, seiner grössten Erniedrigung, ist hier zum Material für eine Darstellung seines höchsten Triumphes geworden.“⁶⁾ Maar dan verliest

¹⁾ Hier beroept Freud zich — l.c. S. 179 Anm. 2. — op Frazer, „Golden Bough Magic Art“ II, p. 177, maar het sterven van goden bij Germanen en Grieken is toch heel wat anders dan het sterven van menschen: ze blijven een soort godenbestaan verder leiden!

²⁾ Ges. Schr. X S. 179 sq.

³⁾ Zie blz. 2, aant. 2. Jung heeft weinig verder met de ethnologie te maken.

⁴⁾ Ges. Schr. X S. 180.

⁵⁾ Ibid.

⁶⁾ Ibid.

het offer zijn beteekenis, en wordt het gewoon een geschenk; tegelijk worden de patriarchen vervangen door goden-gelijke vorsten. Daarmee is de wraak van den verjaagden vader volkomen: „die Herrschaft der Autorität steht auf ihrer Höhe.“¹⁾ Maar hiertegenover staat: „Die unterworfenen Söhne haben das neue Verhältnis dazu benützt, um ihr Schuldbewusstsein noch weiter zu entlasten. Das Opfer, wie es jetzt ist, fällt ganz aus ihrer Verantwortlichkeit heraus. Gott selbst hat es verlangt und angeordnet. Zu dieser Phase gehören Mythen, in welchen der Gott selbst das Tier tötet, das ihm heilig ist, das er eigentlich selbst ist. Dies ist die äusserste Verleugnung der groszen Untat, mit welcher die Gesellschaft und das Schuldbewusstsein begann.“²⁾ Dit is bijna erger dan Wundt; inplaats van ethnologische parallellen krijgen we een verklaring van allerlei merkwaardigheden uit de godsdiensten die we in de antieke wereld hebben leeren kennen. Ook uit die Hellenistische sfeer kennen we de symboliek en de allegorie als verklaring, die Freud hier ook wel bij aannemen wil: „Die flach allegorische Uebersetzung der Szene fällt hier ungefähr mit ihrer psychoanalytischen Deutung zusammen. Jene lautet: Es werde dargestellt, dass der Gott den tierischen Anteil seines Wesens überwindet.“³⁾

Deze laatste opmerking is ten deele aan het adres van Jung. Wonderlijk genoeg is de „afmaking van Jung“ in een opmerking⁴⁾ gezet, waarvan het voornaamste deel gaat over de bekende godenstrijd: „Die Ueberwindung einer Göttergeneration durch eine andere in den Mythologien bedeutet bekanntlich den historischen Vorgang der Ersetzung eines religiösen Systems durch ein neues, sei es infolge von Eroberung durch ein Fremdvolk oder auf dem Wege psychologischer Entwicklung.“ Dit is vrij algemeen bekend, en de ver-

¹⁾ L.c. S. 181.

²⁾ Ibid.

³⁾ Ibid.

⁴⁾ L.c. S. 181. Anm. 1.

wijzing naar Silberer¹⁾ doet al wat gewrongen aan: „Im letzteren Falle nähert sich der Mythos den ‚funktionalen Phänomenen‘ im Sinne von H. Silberer.“ In ieder geval hebben we, volgens Freud, in het dieroffer door den erbij hoorenden god niet een dergelijke godenstrijd te zien. Hieraan dan wordt de opmerking tegen Jung vastgeknoopt: „Dasz der das Tier tötende Gott ein Libidosymbol ist, wie C. G. Jung behauptet, setzt einen anderen Begriff der Libido als den bisher verwendeten voraus und erscheint mir überhaupt fragwürdig.“ Wij denken aan het bekende krijgsvorschrift in tijd van opstand: „Geen onderhandelen.“ Jung heeft argumenten naar voren gebracht (zie boven), waarom hij de libido zich oorspronkelijk-ongedifferentieerd voorstelde — Freud zwijgt, en gaat er langs zijn eigen weg verder.

Jung had een verklaring gegeven van de Mithrasmythe, zooals die afgebeeld is op het Hedderheimer relief.²⁾ We zien daar o.a. Mithras die een stier doodt, en Jung had dat verklaard voor een symbool van den held die zijn eigen dierlijke natuur overwint: „Das Tier kennt kein Inzestverbot, der Mensch ist darum Mensch, weil er den Inzestwunsch, d.h. die Tiernatur überwindet. So hat Mithras seine Tiernatur geopferd, den Inzestwunsch und mit ihm die Mutter, d.h. die verderbliche todbringende Mutter überwunden.“³⁾

Jung had, zooals reeds gezegd,⁴⁾ allerlei Oostersche godsdiensten in zijn beschouwingen betrokken. Freud, die een andere verklaring naar voren brengt, wil die ook even behandelen — zonder overigens Jungs naam meer te noemen. Hij haalt Frazer aan, die in zijn „Golden Bough“ o.a. verteld had van den god die geofferd wordt; soms wordt iemand

¹⁾ H. Silberer, „Phantasie und Mythos, vornehmlich vom Gesichtspunkte der ‚funktionalen Kategorie‘ aus betrachtet“, Jahrb. f. ps.an. u. ps. path. F. II, 541—622, 1910. Hierin worden dan de „funktionale Phänomene“ behandeld, voornamelijk op de wijze van Abraham en Riklin.

²⁾ „Wandl. und Symb.“, S. 254—256.

³⁾ L.c. S. 255 sq. — Vreemd is het om in een adem te hooren dat het dier geen incest kent, en dat de mensch het dierlijke in zich, d.i. zijn incestneiging, overwint!

⁴⁾ Zie hiervoor blz. 153 sq.

voor een tijd tot koning gemaakt om daarna als offer te vallen, zooals de rex nemorensis, waar hij van uit ging.¹⁾ Freud nu meent dat alle menschenoffers plaatsvervangers van de godheid zijn. „Das ursprüngliche Tieropfer war bereits ein Ersatz für ein Menschenopfer, für die feierliche Tötung des Vaters, und als der Vaterersatz seine menschliche Gestalt wiedererhielt, konnte sich das Tieropfer auch wieder in das Menschenopfer verwandeln,”²⁾ waarbij we dus hebben te denken aan de overgang van het totemisme naar de anthropomorfe goden.

Kent echter het totemisme geen menschenoffers?³⁾ Menschenoffers komen heel veelvuldig voor, zoodat we bij deze vraag alweer moeten kiezen, en Freud kiest natuurlijk een oorspronkelijk totemisme zonder menschenoffers. Komen bij menschvormige goden altijd menschenoffers voor? Als ze er niet voorkomen, zegt Freud, dan is het een latere ontwikkeling of een vroegere phase.

W. Robertson Smith was het ook opgevallen hoe het dierenoffer leek op een drama, waarbij plichtmatig gerouwd werd. „And a chief object of the mourners is to disclaim responsibility for the god's death — a point which has already come before us in connection with theanthropic sacrifices, such as the 'oxmurder at Athens'.”⁴⁾ Dit verklaart ongetwijfeld Freud — Jung niet. Freuds ambivalentie is buitengewoon geschikt om er de vele tegenstrijdigheden, die we bij alle beschrijvingen vinden, mee te verklaren.

„Nehmen wir es nun als Tatsache hin, dasz auch in der weiteren Entwicklung der Religionen die beiden treibenden Faktoren, das Schuldbewusstsein des Sohnes und der Sohnestrotz, niemals erlöschen.”⁵⁾

¹⁾ Zie hoofdstuk III blz. 75 aant. 5.

²⁾ Ges. Schr. X S. 182.

³⁾ Zie o.m. Hastings' „Enc. of Eth.” v. „human sacrifice”.

⁴⁾ „Religion of the Semites”, p. 412—413, volgens Freud Ges. Schr. X S. 183 Anm. Er wordt een proces gevoerd na de „oxmurder”, en tenslotte wordt het mes veroordeeld.

⁵⁾ L.c. S. 183.

Wonderlijker is: „Jeder Lösungsversuch des religiösen Problems, jede Art der Versöhnung der beiden widerstreitenden seelischen Mächte wird allmählich hinfällig, wahrscheinlich unter dem kombinierten Einflusz von historischen Ereignissen, kulturellen Aenderungen und inneren psychischen Wandlungen.“¹⁾ Noch het ontstaan van het matriarchaat, noch van het patriarchaat is ons duidelijk geworden. Ook hier wordt ons immers juist de reden van de ontwikkeling onthouden!

Wel hooren we dat de zoon zich hoe langer hoe meer tracht in de plaats van den vadergod te zetten — ook het totemisme was immers een identificeeringsspoging.²⁾ De landbouw, die niets is dan een symbolische handeling voor incest met de moeder,³⁾ zou een groote rol gespeeld hebben bij de Oostersche godsdiensten: „Mit der Einführung des Ackerbaues hebt sich die Bedeutung des Sohnes in der patriarchalischen Familie. Er getraut sich neuer Aeszerungen seiner inzestuösen Libido, die in der Bearbeitung der Mutter Erde eine symbolische Befriedigung findet. Es entstehen die Göttergestalten des Attis, Adonis, Tammuz u.a., Vegetationsgeister und zugleich jugendliche Gottheiten, welche die Liebesgunst mütterlicher Gottheiten genieszen, den Mutterincest dem Vater zum Trotze durchsetzen. Allein das Schuldbewusstsein, welches durch diese Schöpfungen nicht beschwichtigt ist, drückt sich in den Mythen aus, die diesen jugendlichen Geliebten der Muttergöttinnen ein kurzes Leben und eine Bestrafung durch Entmannung oder durch den Zorn des Vatergottes in Tierform bescheiden.“ „Die Beweinung und die Freude über die Auferstehung dieser Götter ist in das Rituale einer anderen Sohnesgottheit übergegangen, welche zu dauerndem Erfolge bestimmt war.“⁴⁾ Dit laatste naar Frazer.⁵⁾

¹⁾ L.c. S. 183.

²⁾ Zie boven blz. 130.

³⁾ Ook Jung zei dat, zie blz. 153 aant. 1.

⁴⁾ Ges. Schr. X S. 183 sq. Gewoonlijk wordt de vrouw een groot aandeel aan den landbouw toegeschreven, zie hoofdstuk VI.

⁵⁾ In „Golden Bough, IV, Adonis, Attis, Osiris“, 2 vols. one-vol. ed. „Golden Bough“, 1922, p. 324 sqq.

We vragen nog eens of heusch al deze goden wel goden van landbouwers waren, maar natuurlijk kunnen we weer gaan werken met goden die oorspronkelijk thuishooren bij landbouwers en later door andere volken overgenomen zijn.

Bij de castratie moeten we natuurlijk weer hooren van Árpád en zijn kippenhokavontuur,¹⁾ en van de besnijdenis, die in kinderoogen gelijk zou staan met castratie. „Die in der Urzeit und bei primitiven Völkern so häufige Beschneidung gehört dem Zeitpunkt der Männerweihe an, wo sie ihre Bedeutung finden musz, und ist erst sekundär in frühere Lebenszeiten zurückgeschoben worden. Es ist überaus interessant, dasz die Beschneidung bei den Primitiven mit Haarabschneiden und Zahnausschlagen kombiniert oder durch sie ersetzt ist, und dasz unsere Kinder, die von diesem Sachverhalt nichts wissen können, in ihren Angstreaktionen diese beiden Operationen wirklich wie Aequivalente der Kastration behandeln.“²⁾ We vragen ons af of kleine meisjes mischien net zoo reageeren als kleine jongetjes als ze naar den kapper of den tandarts moeten. Over de castratie-angst bij het kind willen we hier niet spreken. Ongetwijfeld zal Freud als psychiater wel gelijk hebben dat castratie-angst bij jeugdige neurotici een groote rol speelt, en wel „in der Störung des Verhältnisses zum Vater.“

Bekend is dat het oude Christendom te strijden gehad heeft met de toenmaals zeer verbreide Mithrasdienst. Freud waagt zich nu ook aan een verklaring van het Mithrasoffer, dat Jung uitlegde als een overwinning van den held op zijn dierlijke lage natuur:³⁾ „Vielleicht darf man aus den Darstellungen der Stiertötungen durch Mithras schlieszen, dasz er jenen Sohn vorstellte, der die Opferung des Vaters allein vollzog und somit die Brüder von der sie drückenden Mit-

¹⁾ Zie blz. 128.

²⁾ Ges. Schr. X S. 184, Anm. — Theod. Reik, „Das Kainszeichen“, Imago, V, 1917—1919, S. 31—42; „Die Pubertätsriten der Wilden“, Imago IV, 1915, S. 125—144, 189—222, ook in „Probl. der Relig. psych“, I 1919 (2te Ausg. 1928, als „Das Ritual“.)

³⁾ Zie boven blz. 158.

schuld an der Tat erlöste." ¹⁾ Het Christendom trachtte op een andere wijze de schuld te zoenen: Christus offerde zijn eigen leven en verlostee zoo de broederschare van de erfzonde.

Wat is nu die erfzonde? Het zou ons te ver voeren Freud hier uitvoerig te volgen, maar volgens Freud moet de erfzonde een moord zijn, begaan tegenover den godvader, die dus enkel gezoend kan worden door den dood van den zoon. „Die Versöhnung mit dem Vater ist um so gründlicher, weil gleichzeitig mit diesem Opfer der volle Verzicht auf das Weib erfolgt, um dessen willen man sich gegen den Vater empört hatte. Aber nun fordert auch das psychologische Verhängnis der Ambivalenz seine Rechte. Mit der gleichen Tat, welche dem Vater die grösztmögliche Sühne bietet, erreicht auch der Sohn das Ziel seiner Wünsche gegen den Vater. Er wird selbst zum Gott neben, eigentlich an Stelle des Vaters." ²⁾ Met een beroep op Frazer, dat toch heusch het Heilig Avondmaal niets is dan een totemmaaltijd, ³⁾ eindigt Freud dit uitstapje op Christelijk terrein, waar weinig theologen hem anders dan met afgrijzen zullen hebben zien „werken". Keeren wij echter terug naar de ethnologie, terwijl we niet vergeten hoe gemakkelijk Freud zijn Christelijke invallen neergeschreven heeft: dat maakt ons dubbel wantrouwend tegen zijn ethnologische methode.

Zoo komen we tot Freuds conclusie, het zevende stukje ⁴⁾

¹⁾ Ges. Schr. X S. 184.

²⁾ L.c. S. 185 sq.

³⁾ Frazer zegt in „Golden Bough" („Spirits of the Corn and of the Wild", II p. 51) niet dan dit: „In one part of Yorkshire it is still customary to cut the first corn for the clergyman; and my informant believes that the corn so cut is used to make the communion bread. If the latter part of the custom is correctly reported (and analogy is all in its favour), it shews how the Christian communion has absorbed within itself a sacrament which is doubtless far older than Christianity." Het is mogelijk dat Frazer zich zoo voorzichtig uitdrukt om geen ergernis te geven, maar hij zegt niet meer, en Freud doet duidelijk alsof Frazer iets veel positivers gezegd heeft. — Ik heb niets anders kunnen vinden, en moet wel aannemen dat Freud zich op deze plaats beroept.

⁴⁾ Ges. Schr. X S. 186—194.

van „Die infantile Wiederkehr des Totemismus”. Hij leidt het in met: „Ein Vorgang wie die Beseitigung des Urvaters durch die Brüderschar musste unverilgbare Spuren in der Geschichte der Menschheit hinterlassen und sich in desto zahlreicheren Ersatzbildungen zum Ausdruck bringen, je weniger er selbst erinnert werden sollte,”¹⁾ waarbij we een citaat uit Shakespeare krijgen, met Schlegels vertaling erbij, waar ook sprake is van een dooden vader, die verandert in al wat er mooi is in de zee.²⁾ Freud zegt „muszte”, en hij meent ons zoo overtuigd te hebben dat hij, zonder veel verdere argumentatie, verzekert dat de Grieksche tragedie in het koor de broederschaar voorstelt die mee lijden moet met den vadermoordenaar uit de oude Oedipoussituatie! De verwijzing naar het artikel van Salomon Reinach, „La Mort d'Orphée”,³⁾ geeft Freud dan nog gelegenheid de parallel te trekken van het antieke drama, dat volgens Reinach de passie van den god zou ritualiseeren, naar het middeleeuwsche drama, dat uit zou gaan van de passie van Christus. Dit laatste staat vlak nadat we als verklaring van het lijden van den tragischen held kregen: „Er muss leiden, weil er der Urvater, der Held jener groszen urzeitlichen Tragödie ist, die hier eine tendenziöse Wiederholung findet, und die tragische Schuld ist jene, die er auf sich nehmen muss, um den Chor von seiner Schuld zu entlasten. Die Szene auf der Bühne ist durch zweckmässige Entstellung, man könnte sagen: im Dienste raffinierter Heuchelei, aus der historischen Szene hervorgegangen. In jener alten Wirklichkeit waren es gerade die Chorgenossen, die das Leiden des Helden verursachten; hier aber erschöpfen sie sich in Teilnahme und Bedauern, und der Held ist selbst an seinem Leiden schuld. Das auf ihn gewälzte Verbrechen, die Ueberhebung und Auflehnung gegen eine grosze Autorität, ist genau dasselbe,

¹⁾ L.c. S. 186.

²⁾ Ariels lied („Tempest” I, sc. 2): „Full fathom five thy father lies”.

³⁾ Oorspr. „Revue archéologique”, II 1902, herdrukt „Cultes, Mythes et Religions”, II 1906, p. 85—122, geheel onder invloed van W. Robertson Smith en W. Mannhardt.

was in Wirklichkeit die Genossen des Chors, die Brüderschar, bedrukt. So wird der tragische Held — noch wider seinen Willen — zum Erlöser des Chors gemaakt." ¹⁾

Na al deze, met zooveel overtuiging voorgedragen, beschouwingen doet Freuds slot ons vreemd aan: na de opsomming van „Religion, Sittlichkeit, Gesellschaft und Kunst", ²⁾ die uit het Oedipouscomplex ontstaan zijn, erkent Freud toch twijfel te voelen: „Es erscheint mir als eine grosse Ueberraschung, dass auch diese Probleme des Völkerseelenlebens eine Auflösung von einem einzigen konkreten Punkte her, wie es das Verhältnis zum Vater ist, gestatten sollten. Vielleicht ist selbst ein anderes psychologisches Problem in diesen Zusammenhang einzubeziehen. Wir haben so oft Gelegenheit gehabt, die Gefühlsambivalenz im eigentlichen Sinne, also das Zusammentreffen von Liebe und Hasz gegen dasselbe Objekt, an der Wurzel wichtiger Kulturbildungen aufzuzeigen. Wir wissen nichts über die Herkunft dieser Ambivalenz." ³⁾ Over het ontstaan ervan erkent Freud niets te weten, maar hij meent toch dat het „von der Menschheit an dem Vaterkomplex erworben wurde", ⁴⁾ waar ze nog in haar sterkste vorm aangetoond wordt door de psycho-analyse. Het Oedipous-complex — wonderlijk genoeg komt er nu een noot die zegt: „Respektive Elternkomplex", omdat er misschien toch nog even ook aan de ambivalente meisjes gedacht wordt? Of is het Jung die dit „Respektive" veroorzaakt?

Aan het begin van „Die infantile Wiederkehr des Totemismus" had Freud gewaarschuwd dat hij slechts één kracht wilde aanwijzen die meegewerkt heeft tot de vorming van onze cultuur, ⁵⁾ en in een noot (vreemd genoeg) wordt deze opmerking herhaald, en bij voorbaat wordt den twijfelaar verzekerd dat hij bevooroordeeld is: „Der Missverständnisse

¹⁾ Ges. Schr. X S. 188. — Dit is min of meer gebruikt door J. E. Harrison, „Ancient Art and Ritual" („Home University"), 1919, en uitgewerkt door A. Winterstein, „Der Ursprung der Tragödie", 1925.

²⁾ Ges. Schr. X S. 188.

³⁾ L.c. S. 188 sq.

⁴⁾ L.c. S. 189.

⁵⁾ Blz. 116.

gewöhnt, halte ich es nicht für overflüssig, ausdrücklich hervorzuheben, dasz die hier gegebenen Zurückführungen an die komplexe Natur der abzuleitenden Phänomene keineswegs vergessen haben, und dasz sie nur den Anspruch erheben, zu den bereits bekannten oder noch unerkannten Ursprüngen der Religion, Sittlichkeit und der Gesellschaft ein neues Moment hinzufügen, welches sich aus der Berücksichtigung der psychoanalytischen Anforderungen ergibt. Die Synthese zu einem Ganzen der Erklärung musz ich anderen überlassen. Es geht aber diesmal aus der Natur dieses neuen Beitrages hervor, dasz er in einer solchen Synthese keine andere als die zentrale Rolle spielen könnte, wenngleich die Ueberwindung von groszen affektiven Widerständen erfordert werden dürfte, ehe man ihm eine solche Bedeutung zugestehet."¹⁾ Dus Freud is het gelukt, het hoofdmoment van het wirwar van krachten herkend en aangewezen te hebben — wie het niet met hem eens is, die heeft zijn „grosze affective Widerstände" niet weten te overwinnen. Zoo was het eens in het oude Christendom: wie het niet eens was met de officiële leer, die sprak niet uit God doch uit den Duivel. De mogelijkheid van de juistheid van dit soort argumenten ontken ik niet, maar ik wijs slechts op het moeilijke ervan bij een gewone wetenschappelijke discussie.

Nog twee punten behandelt Freud nu, nl. de kwestie van zijn massapsychologie, ²⁾ en het feit dat het schuld bewustzijn zoo anders zou werken bij Freuds primitieven als bij zijn neurotici.

Vreemd doet het aan dat een misdaad zoolang in het bewustzijn, of het onderbewustzijn, van de opvolgende generaties is gebleven. Hierover zegt Freud, die de Goethe-prijs³⁾ voor zijn stijl kreeg: „Ohne die Annahme einer Massenpsyche, einer Kontinuität im Gefühlsleben der Menschen,

¹⁾ Ges. Schr. X S. 189. Anm. 2.

²⁾ Zie ook het volgende hoofdstuk over „Massenpsychologie und Ich-Analyse", 1921, blz. 172 sqq.

³⁾ „De Haagsche Post" vermeldde dit 29 Augs. 1930, doch sprak per ongeluk van „Siegfried Freud": alle roem is toch betrekkelijk!

welche gestattet, sich über die Unterbrechungen der seelischen Akte durch das Vergehen der Individuen hinwegzusetzen, kann die Völkerpsychologie überhaupt nicht bestehen." ¹⁾ Dat is geen gelukkige formuleering van het feit dat alle cultuurhistorici een dergelijke massapsyche aannemen! Zelf neemt Freud het weer wat terug door eraan toe te voegen dat, als we enkel door konden geven zonder dat de verworven eigenschappen e.d. eenigszins erfelijk zijn, er geen vooruitgang zou zijn, en nauwelijks ontwikkeling. „Im allgemeinen kümmert sich die Völkerpsychologie wenig darum, auf welche Weise die verlangte Kontinuität im Seelenleben der einander ablösenden Generationen hergestellt wird," ²⁾ maar Freud, met zijn bekende degelijkheid, doet het wel. Immers, de psycho-analyse leert dat niets spoorloos uit het zieleleven verdwijnt, maar alles laat een spoor achter dat een ander makkelijk kan vertolken. „Die Psychoanalyse hat uns nämlich gelehrt, dasz jeder Mensch in seiner unbewussten Geistestätigkeit einen Apparat besitzt, der ihm gestattet, die Reaktionen anderer Menschen zu deuten, das heiszt die Entstellungen wieder rückgängig zu machen, welche der andere an dem Ausdruck seiner Gefühlsregungen vorgenommen hat. Auf diesem Wege des unbewussten Verständnisses all der Sitten, Zeremonien und Satzungen, welche das ursprüngliche Verhältnis zum Urvater zurückgelassen hatte, mag auch den späteren Generationen die Uebernahme jener Gefühlserbschaft gelungen sein." ³⁾ Aangezien dit alles zich onbewust heeft afgespeeld, kan slechts de ervaren psycho-analyst daar de sporen van aanwijzen bij overleveraar en overnemer, en zoo sluit deze redeneering zoo goed als de vorige.

Van andere zijde verwacht Freud de opmerking dat hij neurotici, wier schuldgevoel vooral niet ontstaan zou zijn uit daden, doch uit voornemens die niet uitgevoerd zijn en uit gevoelens die onderdrukt zijn, gelijkstelt met primitieven,

¹⁾ Ges. Schr. X S. 190. Verg. blz. 216 sq.

²⁾ L.c. S. 190.

³⁾ L.c. S. 191.

wier schuldgevoel van een echte daad afkomstig is. In den oertijd kunnen de gemengde gevoelens tegenover den Urva-ter sterk genoeg geweest zijn om een sterke moreele reactie te verwekken; hun taboe enz. lijkt op dat van de neurotici, van wie we weten dat zij hun ceremonieel niet op feiten, doch op gevoelens gebouwd hebben.

Freud verwerpt deze opvatting, die zoo'n vriendelijker verleden voor onze cultuur zou scheppen. „Wenn für den Primitiven Wünsche und Impulse den vollen Wert von Tatsachen haben, so ist es an uns, solcher Auffassung verständnisvoll zu folgen, anstatt sie nach unserem Maszstab zu korrigieren.“¹⁾ m.a.w. voor den primitief bestaat ons verschil tusschen impuls en daad niet. Bovendien — de neuroticus heeft berouw over wat hij werkelijk gedaan heeft, in zijn stoute kinderjaren, „eine perverse Phase als Vorläufer und Voraussetzung der späteren übermoralischen.“²⁾ Zoo kan Freud zijn parallel tusschen neurotici en primitieven zelfs versterken: „Die Analogie der Primitiven mit den Neurotikern wird also viel gründlicher hergestellt, wenn wir annehmen, dass auch bei den ersteren die psychische Realität, an deren Gestaltung kein Zweifel ist, anfänglich mit der faktischen Realität zusammenfiel, dass die Primitiven das wirklich getan haben, was sie nach allen Zeugnissen zu tun beabsichtigten.“³⁾

Toch eindigt Freud met een onderscheid te erkennen tusschen neurotici en primitieven, daar de eersten in hun handelen geremd zijn en de tweeden niet. „Der Primitive ist ungehemmt, der Gedanke setzt sich ohneweiters in Tat um, die Tat ist ihm sozusagen eher ein Ersatz des Gedankens, und darum meine ich, ohne selbst für die letzte Sicherheit der Entscheidung (of we werkelijk de cultuur moeten afleiden van de echte moord met wat erbij hoort, of mogen aannemen een buitengewoon gespannen verhouding, die een dergelijke diepe indruk gemaakt heeft) einzutreten, man darf

¹⁾ L.c. S. 193.

²⁾ Ibid.

³⁾ Ibid.

in dem Falle, den wir diskutieren, wohl annehmen: Im Anfang war die Tat." ¹⁾

Voor wij een keus doen, zullen we nagaan wat Freud verder geschreven heeft over ethnologie. Misschien wenschen we dan geen keus meer te doen. ²⁾

¹⁾ L.c. S. 194.

²⁾ Freud geeft het zelf, zie blz. 195.

V. FREUDS OVERIGE GESCHRIFTEN OVER ETHNOLOGIE.

170. Ueber infantile Sexualtheorien, 1908. Couvade.

171. Das Tabu der Virginität, 1918. Crawley.
172. Jus primae noctis. De Kikuyu.

172. Massenpsychologie und Ich-Analyse, 1921. 173. De massa is als oerhorde. 174. Leider tegenover horde. 175. Hypnotische blik en bepaalde taboes. Totemisme en vadermoord. 176. Godinnen en matriarchaat. De dichter en de held van het epos. 177. Godvader. 178. Sublimatie der sexueele driften en huwelijksbeperkingen.

179. Die Zukunft einer Illusion, 1928. Definitie van „Cultuur”, en tegenstelling met het individu. 180. Beperking der lusten. Het Ueber-Ich. 181. Ontstaan van de godsdienst.

182. Das Unbehagen in der Kultur, 1930. Belang van den vader voor het kind. 183. Vuurbeheersching. Verzet tegen Freuds vuurhypothese. 185. Netheid als cultuurgoed. Hoe ontstond het blijvende gezin? 186. Bezwaren tegen deze theorie. 187. Zindelijkheid van het kind en anaal-erotisch stadium. 188. Eros en Ananke als ouders van de beschaving. Ontstaan van humaniteit. 189. Tegenstelling tusschen gezin en maatschappij. 190. Aggressie-eigingen en sublimatie-noodzaak. 191. Aggressie en Eros. 192. Ontstaan van het geweten. 194. Bezwaren tegen deze hypothese. Ontstaan van het oerberouw na de oermoord. 195. Waarom is het schuld-bewustzijn zoo belangrijk? 196. Fouten der opvoeding. 197. Twee oorzaken van het ontstaan van het geweten. Schuld-bewustzijn slechts vergroot door aggressie. Parallel tusschen de ontwikkeling van het individu en die der maatschappij slechts gedeeltelijk. 198. Maatschappelijk Ueber-Ich of ethiek.

199. Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse, 1933. 200. Nog-maals totemisme en godsdienst.

Gaan wij Freuds andere publicaties na, dan vinden we hier en daar zaken die direct ethnologisch belang hebben.

In 1908 schreef hij in „Ueber infantile Sexualtheorien“¹⁾ over de couvade. Kleine kinderen hebben, zooals ieder weet, wonderlijke antwoorden op de vraag waar de kindertjes vandaan komen, en vooral de rol van den vader is hun duister.²⁾ Van de couvade nu schrijft Freud „...die bekanntlich bei manchen Völkern allgemeine Sitte ist und wahrscheinlich die Absicht hat, dem nie völlig zu besiegenden Zweifel an der Paternität zu widersprechen... (so) dasz bei einer Geburt beide Eltern beteiligt seien und zu Bette gehen müszten.“³⁾ Of nu deze laatste omschrijving van de couvade juist is, laat ik daar: men⁴⁾ doet het ruimer, evenals de Freudiaan Th. Reik.⁵⁾ Over de vermeende grootte van het aandeel van den vader aan de procreatie is veel geschreven, o.a. naar aanleiding van Malinowski's⁶⁾ publicaties over de Trobrianders, maar de zaak is te ingewikkeld en te onzeker om hier met enkele woorden afgedaan te kunnen worden.⁷⁾

¹⁾ „Ueber infantile Sexualtheorien“ („Sexualprobleme“ der Zschr. „Mutterschutz“, IV), 1908, Ges. Schr. V S. 168—185.

²⁾ O. Rank, „Völkerpsychologische Parallelen zu den infantilen Sexualtheorien“, Zbl. f. d. Ps.an. II, 1912, S. 372—383, 425—437, is de bekende uitwerking van dit artikel.

³⁾ Ges. Schr. V S. 184.

⁴⁾ Zie Lévy-Bruhl, „Les Fonctions mentales“, 1910, p. 296—304; Wundt, „Elemente“, S. 197; Briffault, in Seligmans „Enc. Soc. Sc.“ v. „Birth Customs“; Warren R. Dawson (die o.a. in 1924 met G. Elliot Smith „Egyptian Mummies“ publiceerde), „The Custom of Couvade“, 1929. — In de laatste jaargangen van *Man* is er nogal over geschreven, mede naar aanleiding van de opmerking van J. L. Myres („*Man*“ XXXI 1931, no. 283) dat een scherpere omschrijving van het begrip noodig is.

⁵⁾ Theod. Reik, „Die Couvade und die Psychogenese der Vergeltungsfurcht“, *Imago* III, 1914, S. 409—455, ook in „Probleme der Religionspsychologie“, I *Das Ritual*, 1919. Dit is systematisch bestreden door Carl Clemen, „Mythologie, Religionsgeschichte und Psychoanalyse“, (in Hans Prinzhorn, „Auswirkungen der Psychoanalyse in Wissenschaft und Leben“, 1928, S. 172—198), en id. „Die Anwendung der Psychoanalyse auf Mythologie und Religionsgeschichte“, 1928, S. 80—91.

⁶⁾ Zie boven blz. 27 aant. 2.

⁷⁾ Zie vooral J. H. Ronhaar, „Het vaderschap bij de Primitieven“, 1933.

Na „T o t e m u n d T a b u” kwam vrij spoedig de oorlog, en pas in 1918 merken we weer niet-psychiatrische belangstelling bij Freud. „D a s T a b u d e r V i r g i n i t ä t”¹⁾ behandelt een probleem dat vooral Crawley²⁾ had bezighouden: niet de echtgenoot, doch vreemden deflo-reeren bij vele volken het meisje, resp. de bruid, en cohabi-teeren soms met haar vóór de echtgenoot. Crawley had aan drie mogelijke verklaringen gedacht: angst voor het vergieten van bloed, angst voor de vreemdheid van de eerste coha-bitatie, of angst voor de vrouw, die z.i. altijd taboe is. Freud meent echter dat dit alles onjuist is, want wij moeten weer de verklaring zoeken in het Oedipous-complex: de vrouw is altijd teleurgesteld omdat de echtgenoot nooit de werkelijke, eerste geliefde is, die immers de vader of een vader-ersatz zou zijn geweest; nu is het beter dat de man die onaange-name stemming van de vrouw ontgaat, door haar over te laten aan anderen, vadersvervangers als priesters, oude man-nen — soms zelfs aan den vader zelf. Zoo kan Freud ook het middeleeuwsche jus primae noctis verklaren. Hij verwijst nog naar Ferenczi,³⁾ die meent dat de vrouw sterk lijdt onder het castratie-complex. — Het bezwaar tegen deze heele verklaring lijkt mij dat we in het algemeen waarlijk niet de indruk krijgen dat in de primitieve maatschappij veel aan-dacht geschonken wordt aan de gevoelens van b.v. de bruid tegenover den bruidegom: haar toestemming wordt dikwijls ternauwernood gevraagd, enz.! Bovendien hooren we weer van primitieve volkeren (of dat nu historisch of ethnologisch primitief is, doet er hier niet toe) en hogere cultuurvolken, en bij al deze groepen kunnen we toch niet de verhouding

¹⁾ Het eerst verschenen 1918 in „Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre, vierte Folge”, 1918, S. 229 sqq., Ges. Schr. V S. 212—231 (ook in „Beitr. z. Psychologie d. Liebeslebens”, 1924).

²⁾ „The mystic Rose, a study of primitive marriage”, 1902, new ed. and greatly revised by Theod. Besterman, 2 vols., 1927; nog een kleinere ed. 1932, naar die van 1927.

³⁾ S. Ferenczi, „Zur Genese der Jus Primae Noctis”, Zentr.bl. d. Ps.an. III, 1913, S. 258 sqq. Vgl. ook Rank, „Jus primae noctis”, Intern. Journ. of Ps.an. V, 1924, p. 84 sqq.

der geslachten als gelijk beschouwen. P. P. Cazac¹⁾ vertelt van de Kikuyu, in de buurt van Nairobi in Kenya; „La première fois qu'un nouveau circoncis aura des rapports avec une femme, ce sera la mort de l'un ou de l'autre", maar gelukkig weten de Kikuyu'sche jongelingen het onheil van zich af te wenden door op een oude vrouw aan te vallen, en die vervolgens te dooden. Freud zijn verklaring nu past hier heelemaal niet op,²⁾ wel die van Crawley.

Wij maakten al de opmerking bij „Totem und Tabu" dat Freud eigenlijk psychiater is, en pas in de zooveelste plaats belangstelling heeft voor cultuur-historische zaken. Dit gold ook voor „Das Tabu der Virginität", maar minder voor „Massenpsychologie und Ich-Analyse" van 1921.³⁾

Na den oorlog, en vooral sinds 1920, is Freud meer en meer tot een zekere contemplatie gekomen. „Philosophie"⁴⁾ is misschien een te sterk woord, omdat we dan toch een stel-

¹⁾ „La religion des Kikuyu", *Anthropos* V, 1910. S. 309—319, spec. S. 317.

²⁾ Theod. Reik, „Probl. d. Rel.psych. I Das Ritual", 1919, S. 97 sq. behandelt dit geval en ziet in de voorgaande sex. beperkingen het oude incestverbod: „Wie aber noch in dieses Aufheben der durch die Stammes-moral gesetzten Sexualschränken der Schatten des Inzestverbotes fällt, erkennen wir leicht daran, dass die Kikuyu glauben, u.s.w.". En de oude vrouwen zijn dan een Mutter-Ersatz. Dit laatste zegt ook J. C. Flügel, „The psycho-analytic study of the family", 1st ed. 1921, 3rd ed. 1929, p. 86. Persoonlijk lijkt me de verklaring allergezochtst: er wordt spec. gesproken van „oude vrouwen" en begeerten van de jongens kunnen toch moeilijk door hén opgewekt worden, zooals Flügel beweert van allerlei andere „temporary substitutes".

³⁾ Ges. Schr. VI S. 259—349. — In de Eng. vert. door James Strachey 1922, heeft Freud het een en ander veranderd, maar niet in de door mij geciteerde gedeelten.

⁴⁾ „Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psycho-analyse", 1933, S. 219: „Ich meine also, eine Weltanschauung ist eine intellektuelle Konstruktion, die alle Probleme unseres Daseins aus einer übergeordneten Annahme einheitlich löst, in der demnach keine Frage offen bleibt und alles, was unser Interesse hat, seinen bestimmten Platz findet". Verg. echter Nietzsche's „Philosophische Systeme sind nur für ihre Gründer ganz wahr" („Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen", Ges. Werke, Musarianausg. IV, S. 151).

sel voor ons willen zien verrijzen waarvan de grondslagen theoretisch wel overdacht zijn. Freud echter speelt met de problemen, waar hij, dank zij zijn lange psychiatrische en psychologische ervaring, dikwijls heel frappante dingen over zegt.

Voornamelijk naar aanleiding van Le Bon¹⁾ en McDougall²⁾ komt hij er toe, aan te nemen dat de massa en zijn oerhorde gelijk zijn. „Die menschlichen Massen zeigen uns wiederum das vertraute Bild des überstarken Einzelnen inmitten einer Schar von gleichen Genossen, das auch in unserer Vorstellung von der Urhorde enthalten ist. Die Psychologie dieser Masse, wie wir sie aus den oft erwähnten Beschreibungen kennen, — der Schwund der bewussten Einzelpersönlichkeit, die Orientierung von Gedanken und Gefühlen nach gleichen Richtungen, die Vorherrschaft der Affektivität und des unbewussten Seelischen, die Tendenz zur unverzüglichen Ausführung auftauchender Absichten, — das alles entspricht einem Zustand von Regression zu einer primitiven Seelentätigkeit, wie man sie gerade der Urhorde zuschreiben möchte.”³⁾ In een noot gaat hij na hoe het individu in de oerhorde verdween: „Der Wille des Einzelnen war zu schwach, er getraute sich nicht der Tat.”⁴⁾ Es kamen gar keine anderen Impulse zustande als kollektive, es gab nur einen Gemeinwillen, keinen singulären. Die Vorstellung wagte es nicht, sich in Willen umzusetzen, wenn sie sich nicht durch die Wahrnehmung ihrer allgemeinen Verbreitung gestärkt fand. Diese Schwäche der Vorstellung findet ihre Erklärung in der Stärke der allen gemeinsamen Gefühlsbindung, aber die Gleichartigkeit der Lebensumstände und das Fehlen eines privaten Eigentums kommen hinzu, um die

¹⁾ Gustave Le Bon, „Psychologie des Foules”, Deutsche vert. door dr. Rud. Eisler, 1. Ausg. 1895, 2. Ausg. 1912 (door Freud gebruikt).

²⁾ Wm. McDougall, „The Group Mind”, 1920. McDougall bestreed Freud („Prof. Freud's Group Psychology and his theory of suggestion”, Brit. Journ. of med. Psych. V, 1925, nr. 1. p. 14—28) en beschuldigde hem er o.a. van, geen nota genomen te hebben van zijn geschriften, i.c. zijn „Introd. to Social Psychology”, 1908.

³⁾ Ges. Schr. VI S. 324 sq.

⁴⁾ Cf. blz. 167!

Gleichförmigkeit der seelischen Akte bei den Einzelnen zu bestimmen." ¹⁾ Ja, Freud voegt er nog aan toe dat slechts de genitalische bevrediging der Sexualbedürfnisse de massagemeenschap uitsluit! ²⁾

Toch mogen we niet aannemen dat de massa-psychologie ouder is dan de Individualpsychologie (zoo drukt Freud zich uit — al zouden wij „massapsyche" en „psyche van het individu" wenschen), want de horde is geen kudde, maar heeft een leider die zich van oudsher een individu weet: „er darf von Herrennatur sein, absolut narzisztisch, aber selbstsicher und selbständig." ³⁾ Bij zijn dood volgde waarschijnlijk „ein jüngster Sohn, der bis dahin Massenindividuum gewesen war wie ein anderer." ⁴⁾ McDougalls bezwaar ⁵⁾ hiertegen is dat niet blijkt waarom de menschen een leider moeten hebben; waarom nu juist een van de jongere zoons de opvolger wordt ⁶⁾ hooren we niet hier, maar later. ⁷⁾ Doch hoe gaat nu de overgang voor dien pas gekozen leider vanuit de Massenpsychologie naar de Individualpsychologie? ⁸⁾ „Der Urvater hatte seine Söhne an der Befriedigung ihrer direkten sexuellen Strebungen verhindert; er zwang sie zur Abstinenz und infolgedessen zu den Gefühlsbindungen an ihn und an einander, die aus den Strebungen mit gehemmtem Sexualziel hervorgehen konnten. Er zwang sie sozusagen in die Massenpsychologie. Seine sexuelle Eifersucht und Intoleranz sind in letzter Linie die Ursache der Massenpsychologie geworden." ⁹⁾ (Freud beschouwt dus de Individual-

¹⁾ L.c. S. 325. Anm. 1.

²⁾ Ibid.

³⁾ L.c. S. 326.

⁴⁾ Ibid.

⁵⁾ „Prof Freud's Group Psychology", etc. zie blz. 173, aant. 2.

⁶⁾ „Enc. N.O.I" I blz. 180, haalt het geval aan van de Bataks waar de jongste zoon of broer direct na den oudste komt in rechten; waarschijnlijk een overblijfsel van den tijd toen hij als eerste kwam. Mr. F. D. E. van Ossenbruggen verklaart het in „Het primitieve Denken", enz., bijdr. T. L. en V. K. van Ned. Ind., LXXI 1916, § 44, p. 53 sq.

⁷⁾ Zie blz. 176.

⁸⁾ Steinmetz, „Der erbliche Rassen- und Volkscharakter", oorspr. Viertelj.schr. f. w.sch. Phil. u. Soz. 1902, Ges. Kl. Schr. z. Ethn. u. Soz. II 1930, S. 244—293.

⁹⁾ Ges. Schr. VI S. 326 sq.

psychologie met zijn narcisme als ouder en oorspronkelijk). Hierbij is een noot: „Es lässt sich etwa auch annehmen, dass die vertriebenen Söhne, vom Vater getrennt, den Fortschritt von der Identifizierung miteinander zur homosexuellen Objektliebe machten und so die Freiheit gewannen, den Vater zu töten.“¹⁾ Nu gaat het hoofdargument door: „Für den, der (des Urvaters) Nachfolger wurde, war auch die Möglichkeit der sexuellen Befriedigung gegeben und damit der Austritt aus den Bedingungen der Massenpsychologie eröffnet. Die Fixierung der Libido an das Weib, die Möglichkeit der Befriedigung ohne Aufschub und Aufspeicherung machte der Bedeutung zielgehemmter Sexualstreben ein Ende und liesz den Narzissmus immer zur gleichen Höhe ansteigen.“²⁾

Er volgt een uitweiding over de hypnose, waarbij we naar aanleiding van de oogen van den hypnotiseur een herinnering krijgen aan de taboes van de hoofden en de tovenaars, en speciaal aan het gevaarlijke van hun blik.³⁾

Voor ons zijn echter de Nachträge⁴⁾ interessanter. Weer⁵⁾ gaat het om de oerhorde en den vadermoord, en om het totemisme. De vader van de oerhorde was, ook na den moord, het ideaal van alle broeders gebleven, die, noodgedwongen, geen vrede konden sluiten dan doordat ze afstand deden van de vrouwen, en zoo „das Andenken der Mordtat erhalten und sühnen“⁶⁾ moesten. Zoo was geen van de broeders tevreden. „Aber die Unzufriedenheit mit dem Erreichten blieb und wurde die Quelle neuer Entwicklungen. Allmählich näherten sich die zur Brudermasse Verbundenen einer Herstellung des alten Zustandes auf neuem Niveaur, der Mann wurde wiederum Oberhaupt einer Familie und brach die Vorrechte der Frauenherrschaft, die sich

¹⁾ L.c. 327. Anm. 1.

²⁾ L.c. S. 327. — Mc. Dougall („Prof. Freud's Group Psychology", etc.) verwijt Freud vooral, niet te hebben verklaard waarom men de leiders accepteerde.

³⁾ L.c. S. 328.

⁴⁾ L.c. S. 338 sqq.

⁵⁾ Nachtrag B, l.c. 339 sqq.

⁶⁾ L.c. S. 340.

in der vaderlozen Zeit festgesetzt hatte. Zur Entschädigung mag er damals die Muttergottheiten anerkannt haben, deren Priester kastriert wurden zur Sicherung der Mutter nach dem Beispiel, dat der Vater der Urhorde gegeven hadde; doch war die neue Familie nur ein Schatten der alten, der Väter waren vele und jeder durch die Rechte des anderen beschränkt." ¹⁾

Men ziet: Bachofen komt ook nog tot zijn recht, en zoodra we met Freud aannemen dat niets verloren gaat uit de wereldgeschiedenis, ²⁾ dan kunnen we misschien de moedergodheden als vrouwengodinnen accepteren. Misschien zijn er menschen die graag weten willen of er bewijzen zijn dat de godinnen speciaal door de vrouwen vereerd werden, en bij wat voor soort volken ze aangetroffen worden, om nog te zwijgen van bewijzen van een vrouwentijdperk (matriarchaat), doch Freud houdt zich met dergelijke futiliteiten niet op, zoo min als met de groepeerings van volken naar hun ontwikkeling. Niet alleen Wundt, maar ook Freud heeft te weinig met ethnografische data gewerkt, doch voornamelijk met vage gymnasiale herinneringen.

Door die ontevredenheid kwam, zegt Freud, er eindelijk een der broeders die zich in zijn fantasie kon verplaatsen in de rol van den echten oervader. „Dieser Dichter log die Wirklichkeit um im Sinne seiner Sehnsucht. Er erfand den heroischen Mythos." ³⁾ De hoofdpersoon van deze mythe was, wonderlijk genoeg niet de vader, maar de vaderdooder. „Wie der Vater das erste Ideal des Knaben gewesen war, so schuf jetzt der Dichter im Heros, der den Vater ersetzen will, das erste Ichideal. Die Anknüpfung an den Heros bot wahrscheinlich der jüngste Sohn, der Liebling der Mutter, den sie vor der väterlichen Eifersucht geschützt hatte, und der in Urhordenzeiten der Nachfolger des Vaters geworden war." ⁴⁾ In der lügenhaften Umdichtung der Urzeit wurde das

¹⁾ L.c. S. 340. Verg. vorige hoofdstuk blz. 147.

²⁾ Vorige hoofdstuk blz. 166, althans uit het zieleleven.

³⁾ Ges. Schr. VI S. 340.

⁴⁾ Zie blz. 174; en aant. 6 aldaar.

Weib, das der Kampfpriester und die Verlockung des Mordes gewesen war, wahrscheinlich zur Verführerin und Anstifterin der Untat." ¹⁾ De held, d.i. het ik-ideaal van den dichter, zou de daad alleen begaan hebben, hoogstens geholpen door dieren, die dan symbolisch de broeders voorstellen. ²⁾ Maar de dichter vertelt nu de heldendaden aan de anderen, die er direct hun eigen ik-ideaal in terugzien en zich zoo ook, al luisterende, identificeeren met den heros in hun verlangen naar den oervader („auf Grund der nämlichen schnsüchtigen Beziehung zum Urvater." ³⁾)

„Die Lüge des heroischen Mythos gipfelt in der Vergottung des Heros. Vielleicht war der vergottete Heros früher als der Vatergott, der Vorläufer der Wiederkehr des Urvaters als Gottheit. Die Götterreihe liefe dann chronologisch so: Muttergöttin — Heros — Vatergott. Aber erst mit der Erhöhung des nie vergessenen Urvaters erhielt die Gottheit die Züge, die wir noch heute an ihr kennen." ⁴⁾ Freud voegt er een noot aan toe dat hij „in dieser abgekürzten Darstellung... auf alles Material aus Sage, Mythos, Märchen, Sittengeschichte usw. zur Stütze der Konstruktion verzichtet" ⁵⁾ heeft. Waarschijnlijk vond hij dat Rank en Sachs ⁶⁾ voldoende „bewezen" hadden; daar zij echter wel veel materiaal samengevoegd hebben, maar zich gronden op Freud, vindt de belangstellende lezer wel illustraties bij hen, doch ook geen bewijzen, als hij andere wil hebben. Immers, als Freud gelijk had, moesten we normaal als ontwikkelingstrappen vinden bij allerlei volken: moedergodin — held — vadergod, maar dat wordt door de psycho-analytici niet aangetoond; wel dat

¹⁾ Ges. Schr. VI S. 340.

²⁾ Cf. O. Rank, „Psychoanalytische Beiträge zur Mythenforschung", 1919, spec. „das Brüdermärchen".

³⁾ Ges. Schr. VI S. 341; in een noot wordt er verwezen naar „Hanns Sachs, Gemeinsame Tagträume, Autoreferat u.s.w." Intern. Zsch. f. Ps.an. VI 1920, S. 395 sqq. Verg. ook het slot vorige hoofdstuk blz. 166.

⁴⁾ Ges. Schr. VI S. 341.

⁵⁾ L.c. S. 349. Anm. 1.

⁶⁾ Zie boven aant. 2, en blz. 172, aant. 2.

alle drie de groepen voorkomen als ik-ideaal, wat we reeds wisten zonder de massa voorbeelden.

Van sublimatie¹⁾ hebben we herhaaldelijk gehoord, en Freud wijst er nog weer op, dat „die gehemmten Triebe” een belangrijke rol spelen bij de massa. We hoorden dat ook de vader van de oerhorde zijn zoons dwong tot sexueele onthouding, terwijl hij zelf de vrouwen voor zich hield.²⁾ Freud neemt ook hierin een tegenstelling waar tusschen massapsychologie en psychologie van het individu, i.c. tusschen de oerhorde en den oervader.

We zagen dat Freud meent dat de massa alles samen kan houden behalve de „direkte Sexualstreben.”³⁾ Maar dat was oorspronkelijk niet altijd zoo: oorspronkelijk was er van eigenlijke verliefdheid, d.w.z. van voorkeur voor het eene liefdesobject boven alle andere⁴⁾, geen sprake. „Eine der Reaktionen auf den Vätermord war doch die Einrichtung der totemistischen Exogamie, das Verbot jeder sexuellen Beziehung mit den von der Kindheit an zärtlich geliebten Frauen der Familie. Damit war der Keil zwischen die zärtlichen und sinnlichen Regungen des Mannes eingetrieben, der heute noch in seinem Liebesleben festsitzt. Infolge dieser Exogamie mussten sich die sinnlichen Bedürfnisse der Männer mit Fremden und ungeliebten Frauen⁵⁾ begnügen.”⁶⁾ Begrijp ik dit goed, dan zouden dus bij den oervader deze gevoelens niet gespleten geweest zijn, maar wel bij de zoons (en de dochters⁷⁾ veronderstel ik), omdat zij niet de door hen geliefden konden krijgen, maar zich tevreden moesten stellen met vreemden, en dit conflict zou zich herhalen tot op den huidige dag.

¹⁾ O.a. blz. 9 en 10.

²⁾ Ges. Schr. VI S. 113.

³⁾ Zie boven blz. 174.

⁴⁾ Ges. Schr. VI S. 345, naar Bernard Shaw.

⁵⁾ Freud verwijst zelf naar „Ueber die allgemeinste Erniedrigung des Liebeslebens”, 1912, in Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre, dritte Folge”, 1913.

⁶⁾ Ges. Schr. VI S. 346.

⁷⁾ Zie boven, „Das Tabu der Virginität”, blz. 171 sq.

In 1928 kwam „Die Zukunft einer Illusion”.¹⁾ De Illusion is de godsdienst. Freud zag toen in den godsdienst niets dan twee systemen, het eene een echt waansysteem, vol onbewezen subjectieve dogma's, en het andere een moraalsysteem, dat op rationeele gronden onderwezen kan worden. De tendenz doet eer 18de-eeuwsch dan 20ste-eeuwsch aan,²⁾ maar voor ons is van belang wat Freud zegt over de winsten voor de ziel door de cultuur, en over het ontstaan van anthropomorphe goden.

Reeds het begin doet aan de encyclopedisten denken: „(Die Kultur) umfasst einerseits all das Wissen und Können, das die Menschen erworben haben, um die Kräfte der Natur zu beherrschen und ihr Güter zur Befriedigung der menschlichen Bedürfnisse abzugewinnen, anderseits alle die Einrichtungen, die notwendig sind, um die Beziehungen der Menschen zueinander, und besonders die Verteilung der erreichbaren Güter zu regeln.”³⁾ En na dit laatste uitgewerkt te hebben: „So bekommt man den Eindruck, dass die Kultur etwas ist, was einer widerstrebenden Mehrheit von einer Minderzahl auferlegt wurde, die es verstanden hat, sich in den Besitz von Macht- und Zwangsmitteln zu setzen.”⁴⁾ Het gevolg is dat die meerderheid zich niet gelukkig voelt, wat Freud later uitwerkt in „Das Unbehagen in der Kultur”,⁵⁾ maar hij heeft niet genoeg eerbied voor de massa⁶⁾ om te meenen dat de huidige toestand onjuist is. „Um es kurz zu fassen,” luidt het zelfs, „es sind zwei weit verbreitete Eigenschaften der Menschen, die es verschulden, dass die kulturellen Einrichtungen nur durch ein gewisses Masz von Zwang behalten werden können, nämlich, dass sie

¹⁾ Ges. Schr. XI S. 411—466.

²⁾ Ellis Freeman (Am. Journ. of Psychology, XLI, 1929, p. 128) vergeleek Freuds conclusies met die van Hume.

³⁾ Ges. Schr. XI S. 412.

⁴⁾ L.c. S. 413.

⁵⁾ 1930, niet opgenomen in de Ges. Schr., waarvan tot nu (voorjaar 1933), slechts 11 deelen zijn verschenen.

⁶⁾ Zie „Massenpsychologie und Ich-Analyse”, boven blz. 172 sqq.

spontan nicht arbeitslustig sind und dasz Argumente nichts gegen ihre Leidenschaften vermögen." ¹⁾ Het spreekt van zelf dat in 1928 hier een opmerking aan toegevoegd werd over Rusland — Italië missen we.

In het tweede hoofdstukje ²⁾ hooren we meer van de lusten die niet bevredigd kunnen worden. Eenige definities gaan vooraf. Freud noemt „die Tatsache, dasz ein Trieb nicht befriedigt werden kann, Versagung, die Einrichtung, die diese Versagung festlegt, Verbot, und den Zustand, den das Verbot herbeiführt, Entbehrung" ³⁾..... Nu zijn er ontberingen die allen of kleinere groepen treffen, en de algemeenste zouden de oudste zijn, en duizenden jaren werken, doch nog steeds met tegenzin verdragen worden. „Die Triebwünsche, die unter ihnen leiden, werden mit jedem Kind von neuem geboren; es gibt eine Klasse von Menschen, die Neurotiker, die bereits auf diese Versagungen mit Asozialität reagieren. Solche Triebwünsche sind die des Inzests, des Kannibalismus und der Mordlust." ⁴⁾ Het kannibalisme ⁵⁾ is voor de meesten van ons geen verzoeking, over de incestneiging hebben we in de vorige bladzijden veel gehoord, ⁶⁾ en van moord, al of niet op bevel gepleegd, spreken de pacifisten e.d. ons al te veel.

Het menschdom nu is veranderd sedert de oertijden. „Einen dieser seelischen Fortschritte können wir hier nachweisen. Es liegt in der Richtung unserer Entwicklung, dasz äusserer Zwang allmählich verinnerlicht wird, indem eine besondere seelische Instanz, das Ueber-Ich des Menschen, ihn unter seine Gebote aufnimmt. Jedes Kind führt uns den Vorgang einer solchen Umwandlung vor, wird erst durch sie moralisch und sozial." ⁷⁾ Later, in „Das Unbehagen

¹⁾ Ges. Schr. XI S. 415.

²⁾ Ges. Schr. XI S. 416—421.

³⁾ L.c. S. 417.

⁴⁾ Ibid.

⁵⁾ Zie boven blz. 100.

⁶⁾ Zie boven hoofdstuk III, spec. blz. 56 sq. en IV, spec. blz. 122 sq. en 133 sqq.

⁷⁾ Ges. Schr. XI S. 418.

in der Kultur",¹⁾ hooren wij meer over het ontstaan van het geweten en van de moraal.

Het derde hoofdstukje²⁾ vertelt o.a. hoe de mensch zich anthropomorphe goden schiep, om zich zoo „heimisch im Unheimlichen“³⁾ te voelen, tegenover de groote gevaren der natuur. Wel wisten de Grieken dat de moira boven de goden staat, maar ook hun goden waren cultuurwachters.⁴⁾

In het volgende hoofdstuk⁵⁾ voert Freud een tegenspreker in, die zich herinnert hoe in „T o t e m u n d T a b u“ „die Vatersehnsucht... die Wurzel des religiösen Berdürfnisses“⁶⁾ was. „Seither, scheint es, haben Sie das Moment der menschlichen Ohnmacht und Hilflosigkeit entdeckt, dem ja allgemein die grösste Rolle bei der Religionsbildung zugeschrieben wird, und nun schreiben Sie alles auf Hilflosigkeit um, was früher Vaterkomplex war.“⁷⁾ Freud verdedigt zich eerst door erop te wijzen dat in „T o t e m u n d T a b u“ het ontstaan van het totemisme nagegaan werd, en niet van godsdienst in het algemeen, — in het midden latend of het totemisme een godsdienst is, want het staat toch in eenig verband met allerlei godsdiensten. De vraag waarom de dierlijke god niet voldeed en door den menschelijken vervangen werd, is ternauwernood ter sprake gekomen in „T o t e m u n d T a b u“. „Es ist natürlich meine Aufgabe, die Verbindungswege zwischen dem früher Gesagten und dem jetzt Vorgebrachten, der tieferen und der manifesten Motivierung, dem Vaterkomplex und der Hilflosigkeit und Schutzbedürftigkeit des Menschen aufzuzeigen.“⁸⁾ Het antwoord dat de tegenspreker tenslotte krijgt, is een verwijzing naar de ontwikkeling van het kind, dat, na in zijn moeder zijn eerste Liebes-objekt gehad te hebben, zich wendt om steun tot zijn vader,

¹⁾ Zie blz. 182 sqq.

²⁾ Ges. Schr. XI S. 421—428.

³⁾ L.c. S. 424.

⁴⁾ L.c. S. 425 sq.

⁵⁾ L.c. S. 428—432.

⁶⁾ L.c. S. 430; hier blz. 154 sq.

⁷⁾ L.c. S. 430.

⁸⁾ L.c. S. 431.

tegenover wien zijn gevoelens altijd ambivalent zijn. „Wenn nun der Heranwachsende merkt, dasz es ihm bestimmt ist, immer ein Kind zu bleiben, dasz er des Schutzes gegen fremde Uebermächte nie entbehren kann, verleiht er diesen die Züge der Vatergestalt, er schafft sich die Götter, vor denen er sich fürchtet, die er zu gewinnen sucht, und denen er doch einen Schutz überträgt.“¹⁾ Is dat het antwoord op de vraag? „Aber es ist nicht unsere Absicht, die Entwicklung der Gottesidee weiter zu erforschen; wir haben es hier mit dem fertigen Schatz von religiösen Vorstellungen zu tun, wie ihn die Kultur dem Einzelnen übermittelt.“²⁾

Het is dan ook geen wonder dat de rest van het boekje niets van belang voor de ethnologie oplevert.

„Das Unbehagen in der Kultur“³⁾ is een van de laatste geschriften van langeren adem. Wij zullen het zoo vlug mogelijk doornemen, omdat het nog niet veel invloed uitgeoefend heeft.

Ofschoon Freud de mogelijkheid toegeeft dat ervaringen niet meer opwekbaar zijn — al acht hij het niet waarschijnlijk⁴⁾ — blijft hij er bij dat het verlangen naar den vader (Vatersehnsucht) de bron van alle religieuze behoeften is. „Ein ähnlich starkes Bedürfnis aus der Kindheit wie das nach dem Vaterschutz wüsste ich nicht anzugeben.“⁵⁾ Er zijn mensen die aan de moeder ook een plaats toekennen in het kinderleven, maar Freud schijnt in de moeder (afgezien van haar rol als eerste Liebesobjekt) slechts de lichamelijke ver-

¹⁾ L.c. S. 432.

²⁾ Ibid.

³⁾ 1930, nog niet opgenomen in de Ges. Schr. zie blz. 179, aant. 5.

⁴⁾ „Das Unbehagen“ u.s.w. S. 17: „Es ist immerhin möglich, dasz auch im psychischen manches Alte — in der Norm oder ausnahmsweise — soweit verwischt oder aufgezehrt wird, dasz es durch keinen Vorgang mehr wiederhergestellt und wiederbelebt werden kann, oder dasz die Erhaltung allgemein an gewisse günstige Bedingungen geknüpft ist.“ — Dit is vooral opmerkelijk na al de stoute beweringen dat niets verloren gaat, b.v. blz. 166.

⁵⁾ L.c. S. 18.

zorgster te zien, wier taak na een beperkte tijd door de ontwikkeling van het individu vanzelf verdwijnt.

„Das Unbehagen in der Kultur“ leidt uit den aard tot een nadere beschouwing van wat we onder cultuur te verstaan hebben. De cultuur zou begonnen zijn met het gebruik van werktuigen, het temmen van het vuur en de bouw van woningen. „Unter ihnen ragt die Zähmung des Feuers als eine ganz ausserordentliche, vorbildlose Leistung hervor.“¹⁾ waaraan een noot is toegevoegd die heel wat stof heeft doen opwaaien. „Psychoanalytisches Material, unvollständig, nicht sicher deutbar, lässt doch wenigstens eine — phantastisch klingende — Vermutung über den Ursprung dieser menschlichen Grosztat zu. Als wäre der Urmensch gewohnt gewesen, wenn er dem Feuer begegnete, eine infantile Lust an ihm zu befriedigen, indem er es durch seinen Harnstrahl auslöschte. An der ursprünglichen phallischen Auffassung der züngelnden, sich in die Höhe reckenden Flamme kann nach vorhandenen Sagen kein Zweifel sein. Das Feuerlöschen durch Urinieren — auf das noch die späten Riesenkinder Gulliver in Liliput und Rabelais' Gargantua zurückgreifen — war also wie ein sexueller Akt mit einem Mann, ein Genuss der männlichen Potenz im homosexuellen Wettkampf. Wer zuerst auf diese Lust verzichtete, das Feuer verschonte, konnte es mit sich forttragen und in seinen Dienst zwingen. Dadurch dasz er das Feuer seiner eigenen sexuellen Erregung dämpfte, hatte er die Naturkraft des Feuers gezähmt. Diese grosze kulturelle Eroberung wäre also der Lohn für einen Triebverzicht. Und weiter, als hätte man das Weib zur Hüterin des auf dem häuslichen Herd gefangen gehaltenen Feuers bestellt, weil ihr anatomischer Bau es ihr verbietet, einer solchen Lustversuchung nachzugeben. Es ist auch bemerkenswert, wie regelmäszig die analytischen Erfahrungen den Zusammenhang von Ehrgeiz, Feuer und Harnerotik bezeugen.“²⁾

Hiertegen hebben verschillende mensen, die „T o t e m

¹⁾ L.c. S. 47.

²⁾ L.c. S. 47. Anm. 1.

und Tabu" e.a. zeer belangrijk achtten, zich verzet. O.a. heeft de dichter A. Schaeffer¹⁾ er tegen geschreven, en hij heeft de heele sexueele theorie van vuurmaken verworpen door te verklaren dat z.i. de manier van vuurmaken door boren toevallig ontstaan is, als de meeste uitvindingen; daarna is daaraan een sexueele symboliek vastgeknoopt.²⁾ Hij heeft ook onderscheid willen zien tusschen het nuttige en het onheil brengende vuur, waarbij de primitief z.i. de neiging moet gevoeld hebben het nuttige vuur te voeden en hooger op te laten vlammen — dus gansch in tegenspraak met Freud. De Prometheussage, van het vangen van het vuur in een rietstengel, doet tenslotte Schaeffer tot de erotische symboliek komen: het vuur als sperma en als kind. Erlenmeyer wees op eenige vreemde verboden bij Pythagoras en Dschingis-Khan over urineeren voor de zon resp. in asch, wat Freud tenslotte in 1932 weer naar de pen deed grijpen. Hij werkt met symboliek en eenheid der tegendeelen, om te „bewijzen" dat voor iederen man de strijd zich herhaalt tusschen vuur en water, i.e. libido en urineeren. De heele gedachtenwisseling is zeer weinig ethnologisch, maar heel verward, doordat de deelnemers gansch vergeten aan een ethnologisch, i.c. cultuur-historisch, dispuut deel te nemen: wat b.v. Pythagoras of Dschingis-Khan voor den oertijd bewijst, moet toch wat meer aangetoond worden dan door een paar verboden aan te halen die voor ons onbegrijpelijk zijn, en dus oud, oeroud zijn! Freud haalt er dan ook nog anatomische en klassieke zaken bij (waarin Schaeffer hem voorging met de Prometheus-sage en een aanhaling uit de Odyssee), die ook al weer beter vervangen waren door werkelijk ethno-

¹⁾ A. Schaeffer, „Der Mensch und das Feuer", Ps.an Bew. II 1930, S. 201—210; later ibid. S. 537—539; vervolgens Ps.an. Almanach 1933, S. 14—24. G. H. Graber, „Feuer und Harnstrahl", Ps.an Bew. IV 1932, ook ‚Imago', XVIII 1932; E. Erlenmeyer, „Zur Freudschen Hypothese über die Zähmung des Feuers", Ps.an. Almanach 1933, S. 25—27, en tenslotte S. Freud, „Zur Gewinnung des Feuers", ‚Imago' XVIII 1932, Ps.an. Almanach, 1933, S. 28—35.

²⁾ Zie Jung, Hoofdstuk IV, blz. 151 sq.

grafische feiten. Daartoe is door geen van de discussieerenden een poging gedaan. Dat is typeerend.

Maar Freud geeft natuurlijk toch ook aardige dingen. Zoo wijst hij op het belang van orde en netheid, naast het streven naar zindelijkheid en schoonheid. „Die Wohltat der Ordnung ist ganz unleugbar, sie ermöglicht dem Menschen die beste Ausnützung von Raum und Zeit, während sie seine psychischen Kräfte schont.”¹⁾ Ieder die met zoogenaamd primitievere volken heeft getracht te werken, weet hoe moeilijk het dikwijls is, hun eenig begrip van orde en netheid bij te brengen.

Maar als hoofdmoment in de ontwikkeling blijft Freud zien het Rousseau'sche vervangen van de macht van den enkeling door die der gemeenschap. Rousseau drukte dit omgekeerd uit, doch inderdaad is er veel verwantschap tusschen beider wijzen van zien: de enkeling, de man van de massa, doet afstand van zijn eigen macht, hetzij ten bate van den heerscher, als bij Rousseau, hetzij ten bate van de gemeenschap, als bij Freud. „Die individuelle Freiheit ist kein Kulturgut.”²⁾ En later krijgen we zelfs: „Die Triebsublimierung ist ein besonders hervorstechender Zug der Kulturentwicklung.”³⁾

De mensch is, zegt Freud in hoofdstuk 4,⁴⁾ als aap ontwikkeld doordat het mannetje het wijfje voortdurend bij zich wilde hebben. Wij krijgen, wederom in een noot⁵⁾, een veronderstelling over de overgang van aap tot totemist, die, vrees ik, weinig ethnologen au sérieux willen nemen: „Die organische Periodizität des Sexualvorgangs ist zwar erhalten geblieben (ofschoon juist het niet-intermitteeren van de sexueele behoeften van het mannetje geleid heeft tot gezinsvorming), aber ihr Einfluss auf die psychische Sexualerregung hat sich eher ins Gegenteil verkehrt. Diese Veränderung

¹⁾ „Das Unbehagen” u.s.w. S. 52.

²⁾ L.c. S. 56.

³⁾ L.c. S. 59.

⁴⁾ L.c. S. 61—72.

⁵⁾ L.c. S. 62. Anm. 1.

hängt am ehesten zusammen mit dem Zurücktreten der Geruchsreize, durch welche der Menstruationsvorgang auf die männliche Psyche einwirkte. Deren Rolle wurde von Gesichtserregungen übernommen, die im Gegensatz zu den intermittierenden Geruchsreizen eine permanente Wirkung unterhalten konnten. Das Tabu der Menstruation entstand dieser ‚organischen Verdrängung‘ als Abwehr einer überwundenen Entwicklungsphase; alle anderen Motivierungen sind wahrscheinlich sekundärer Natur (Vgl. C. D. Daly, *Hindumythologie und Kastrationskomplex*, Imago XIII, 1927). Dieser Vorgang wiederholt sich auf anderem Niveaue, wenn die Götter einer überholten Kulturperiode zu Dämonen ¹⁾ werden. Das Zurücktreten der Geruchsreize scheint aber selbst Folge der Abwendung des Menschen von der Erde, des Entschlusses zum aufrechten Gang, der nun die bisher gedeckten Genitalien sichtbar und schutzbedürftig macht und so das Schämen hervorruft. Am Beginne des verhängnisvollen Kulturprozesses stünde also die Aufrichtung des Menschen. Die Verkettung läuft von hier aus über die Entwertung der Geruchsreize und die Isolierung der Periode zum Uebergewicht der Gesichtserreize, Sichtbarwerden der Genitalien, weiter zur Kontinuität der Sexualerregung, Gründung der Familie und damit zur Schwelle der menschlichen Kultur. Dies ist nur eine theoretische Spekulation, aber wichtig genug, um eine exakte Nachprüfung an den Lebensverhältnissen der dem Menschen nahestehenden Tiere zu verdienen.“

Deze laatste opmerking doet kinderlijk aan: hoe wil Freud dat aantoonen of nagaan? wil hij apen dwingen uitsluitend rechtop te loopen? — Maar de heele redenatie kan men samenvatten tot: „Toen de mensch om de een of andere reden rechtop ging loopen, want dat schijnt hij oorspronkelijk niet gedaan te hebben, zag hij meer van de geslachtsonderscheiden dan daarvoor. Als we nu eens aannemen, enz....“, en dan komt de kleinigheid van het achteruitgaan van de reukzin tegenover het gezichtsvermogen. Het is een hypothese, waar men,

¹⁾ Zie boven blz. 157.

uitwerkend, misschien wel iets mee kan beginnen, maar een zoo dikwijls voorkomend verschijnsel bij alle dieren als het samenblijven van het gezin buiten de paartijd maakt deze hypothese overbodig. Freud schijnt uitgegaan te zijn van het taboe van de menstruatie, wat op velerlei wijzen is verklaard, b.v. door Crawley ¹⁾ uit angst voor bloed. In ieder geval lijkt het mij juist dat het menstruatietaboe moet worden opgevat als een uiting van beschaving: die beschaving brengt met zich — de causaliteit laat ik buiten het geding — beheersching van het sexueele, zich o.a. hier uitend.

Freud wijst in dezelfde noot ook op de zindelijkheid van den mensch. Of die werkelijk algemeen groot is, laat ik in het midden, maar Freud gaat weer uit van wat hij bij West-Europeesche kinderen zag, die z.i. geen afkeer hebben van hun eigen excrementen (wat hij ook aanneemt als normaal bij volwassenen); op den duur leert het kind om de anderen denken, en zoo wordt het zindelijk, daar zijn onzindelijkheid de anderen hindert. — Freud haalt weer geen ethnografische data aan, doch Seligman ²⁾ heeft getracht er iets over te weten te komen, en Róheim ³⁾ heeft er bij zijn bestudeering van de Australiërs bijzondere aandacht aan geschonken. De conclusie van Seligman, een nauwkeurig en bekwaam ethnograaf en ethnoloog, is dat de zaak in 1932 nog nader onderzocht behoorde te worden. Over de verdere eigenschappen, die door de psychoanalytici ⁴⁾ gevoegd worden bij dit anaal-erotische stadium, ⁵⁾ als rumoerigheid en heerschzucht, zwijgt Freud hier gansch.

¹⁾ Crawley, „The Mystic Rose”.

²⁾ C. G. Seligman, „Anthropological Perspective and Psychological Theory, the Huxley Memorial Lecture for 1932”, Journ. R. Anthr. Inst. LXII 1932, p. 193—228, spec. p. 208 sqq. en 212 sqq.

³⁾ Róheim, ? ? misschien bedoeld „Heiliges Geld in Melanesien”, Intern. Zschr. f. Ps.an. IX 1923, S. 384—401, en vooral Intern. Journ. of Ps.an., „Róheim Research Number”, Jan.-April 1932, dat ik niet gezien heb.

⁴⁾ Seligman, „Anthr. Persp.” etc., p. 213.

⁵⁾ Freud, „Charakter und Analerotik”, Psychiatrisch-neurologische Wochenschrift, IX nr. 52, 1908, Ges. Schr. V. Uitgewerkt door E. Jones, „Anal-Erotic Character Traits”, Journ. of abn. Psych. XIII 1918, ook in „Papers on Psycho-Analysis”, 2nd. ed. 1923.

Freud gaat door met zijn teekening van het primitieve gezin, en zegt letterlijk: „die Willkür des Oberhauptes und Vaters war unbeschränkt.”¹⁾ Waarvandaan haalt hij dit? uit ethnografische gegevens? uit de toestanden bij apen? Hij verklaart het ons niet, maar ik veronderstel dat de gymnasiale herinnering aan de Romeinsche patria potestas hem parten speelde. Ofschoon de tegenwoordig levende primitiefste volkjes in historischen zin relatief gesproken gansch niet primitief zijn, vindt men daar zeker geen overheersching op een dergelijke wijze van één individu — allereerst weer door de kleinheid van het groepje. Zelfs Wundt nam pas aan het opkomen van heerschers²⁾ ná het totemistische stadium, en dán pas komt die sterke positie van den huisvader.

Na een verwijzing naar zijn „T o t e m u n d T a b u” hooren we van de vestiging van de totemistische phase, met zijn taboe-voorschriften, het eerste recht. „Das Zusammenleben der Menschen war also zweifach begründet durch den Zwang zur Arbeit, den die äuszere Not schuf, und durch die Macht der Liebe, die von Seiten des Mannes das Sexualobjekt im Weibe, von Seiten des Weibes das von ihr abgelöste Teilstück des Kindes nicht entbehren wollte. Eros und Ananke sind auch die Eltern der menschlichen Kultur geworden.”³⁾ En zoo kon een grootere groep samenleven.

Maar de liefde brengt veel teleurstellingen, en Freud wijst er op dat zelden de liefde de volle bevrediging schenkt die ervan verwacht werd. Daarom hebben de verstandige menschen het anders aangelegd: „Diese Personen machen sich von der Zustimmung des Objekts unabhängig, indem sie den Hauptwert vom Geliebtwerden auf das eigene Lieben verschieben, sie schützen sich gegen dessen Verlust, indem sie ihre Liebe nicht auf einzelne Objekte, sondern in gleichem Masse auf alle Menschen richten, und sie vermeiden die Schwankungen und Enttäuschungen der genitalen Liebe dadurch, dass sie von deren Sexualziel ablenken, den Trieb

¹⁾ „Das Unbehagen” u.s.w. S. 63.

²⁾ Zie hoofdstuk II, blz. 30.

³⁾ „Das Unbehagen” u.s.w. S. 64. — Schiller heeft dat iets korter en scherper gezegd.

in een zie l g e h e m m t e Regung verwandeln." 1) Hierdoor krijgen we dus de humaniteit. „Die genitale Liebe führt zu neuen Familienbildungen, die zie l g e h e m m t e zu ‚Freundschaften‘, welche kulturell wichtig werden, weil sie manchen Beschränkungen der genitalen Liebe, z.B. deren Ausschliesslichkeit entgegen." 2)

Op den duur komt er een tegenstelling tusschen het gezin en de grootere gemeenschap. „Die Ablösung von der Familie wird für jeden Jugendlichen zu einer Aufgabe, bei deren Lösung ihn die Gesellschaft oft durch Pubertäts- und Aufnahmsriten unterstützt. Man gewinnt den Eindruck, dies seien Schwierigkeiten, die jeder psychischen, ja, im Grunde auch jeder organischen Entwicklung anhängen." 3) Wat dit laatste beteekent, laat ik in het midden — de ethnologische kant is uitgewerkt door Reik, 4) die in het hergeboorte-ritueel, dat bij vele puberteitsriten voorkomt, een sterk homo-sexueel motief ziet: de knaap sterft als zoon van zijn moeder, en wordt herboren uit de mannen. Freud zelf meent dat de vrouwen overal vijandig staan tegenover de cultuur, want „was (der Mann) für kulturelle Zwecke verbraucht, entzieht er groszenteils den Frauen und dem Sexualleben; das beständige Zusammensein mit Männern, seine Abhängigkeit von den Beziehungen zu ihnen entfremden ihn sogar seinen Aufgaben als Ehemann und Vater." 5) Hoe het staat bij volken waar de vrouwen ook vereenigingen hebben, heeft Freud weer niet nagegaan.

Wel beroept Freud zich voor zijn bewering over de vijandigheid van cultuur en gezinsleven (alsof dat ook niet een deel van de cultuur vormde!) op „die eerste Kulturphase, die des Totemismus," 6) waar de huwelijkskeuze zoo beperkt wordt

1) „Das Unbehagen" u.s.w. S. 65 sq.

2) L.c. S. 67.

3) L.c. S. 68.

4) „Pubertätsriten". *Imago* XXX, IV 1915, S. 125—144, 189—222, ook „Probl. der Rel. psych." 1919.

5) „Das Unbehagen" u.s.w. S. 69.

6) *Ibid.* Zie ook boven, waar Freud totemisme en exogamie samen laat gaan, blz. 118.

door de exogamie. „Durch Tabu, Gesetz und Sitte werden weitere Einschränkungen hergestellt, die sowohl die Männer als die Frauen betreffen. Nicht alle Kulturen gehen darin gleich weit; die wirtschaftliche Struktur der Gesellschaft beeinflusst auch das Masz der restlichen Sexualfreiheit. Wir wissen schon, dass die Kultur dabei dem Zwang der ökonomischen Noodwendigkeit folgt, da sie der Sexualität einen groszen Betrag der psychischen Energie entziehen musz, die sie selbst verbraucht.”¹⁾ Dit wordt telkens herhaald in de opvoeding, die volgens Freud bij alle volken aldus zou zijn: „Die Objektwahl des geschlechtsreifen Individuums wird auf das gegenteilige Geschlecht eingeengt, die meisten aussergenitalen Befriedigungen als Perversionen untersagt,”²⁾ en Freud meent dat dit een maszregeln is dat boven het noodzakelijke of gewenschte uitgaat: niet alle mensen zijn gelijk e.d., waarover de psychiater Freud dan uitweidt met het oog op de moderne West-Europeesche toestanden. In een noot (in dit geschrift zijn de noten wel heel talrijk en belangrijk!) krijgen we nog te hooren over de bisexualiteit van den mensch, doch Freud zelf erkent: „Die Lehre von der Bisexualität liegt noch sehr im Dunkeln, und dass sie noch keine Verknüpfung mit der Triebtheorie gefunden hat, müssen wir in der Psychoanalyse als schwere Störung verspüren.”³⁾

Doch niet enkel aan de sexueele neigingen wordt door de maatschappij een rem aangelegd, maar ook aan de aggressie-neigingen, en eveneens al in de kinderkamer. De bezitsneiging, die door Freud c.s. teruggevoerd wordt op het anale stadium,⁴⁾ heerscht daar al. „Es ist immer möglich, eine gröszere Menge von Menschen in Liebe aneinander zu binden, wenn nur andere für die Aeuszerung der Aggression übrig blieben,”⁵⁾ als in de Middeleeuwen de Joden, bij het

¹⁾ L.c. S. 69.

²⁾ L.c. S. 70.

³⁾ L.c. S. 72. Anm. 2. — Reik, „Pubertätsriten”, zie blz. 189, aant. 4. wees o.a. op het belang van de homoseksueele neigingen bij primitieven.

⁴⁾ Zie blz. 187, aant. 5.

⁵⁾ „Das Unbehagen”, u.s.w. S. 85. — Denk aan het Duitsche Antisemitisme in 1933.

opkomende Christendom de heidenen, bij de communisten de kapitalisten. „Wenn die Kultur nicht allein der Sexualität, sondern auch der Aggressionsneigung des Menschen so grosze Opfer auferlegt, so verstehen wir es besser, dasz es dem Menschen schwer wird, sich in ihr beglückt zu finden. Der Urmensch hatte es in der Tat darin besser, da er keine Triebeinschränkungen kannte... Der Kulturmensch hat für ein Stück Glücksmöglichkeit ein Stück Sicherheit eingetauscht.“¹⁾ Maar in die oermaatschappij waren toch enkel de sheiks de heerschers, en was de rest wel erg beperkt in zijn neigingen: „Wir wollen aber nicht vergessen, dasz in der Urfamilie nur das Oberhaupt sich solcher Triebfreiheit erfreute; die anderen lebten in sklavischer Unterdrückung (zie Atkinson, hoofdstuk IV²⁾). Der Gegensatz zwischen einer die Vorteile der Kultur geniesenden Minderheit und einer dieser Vorteile beraubten Mehrzahl war also in jener Urzeit der Kultur aufs äusserste getrieben. Ueber den heute lebenden Primitiven haben wir durch sorgfältigere Erkundung erfahren, dasz sein Triebleben keineswegs ob seiner Freiheit beneidet werden darf; ³⁾ es unterliegt Einschränkungen von anderer Art, aber vielleicht von grösserer Strenge als das der modernen Kulturmenschen.“⁴⁾

Zoo zijn we gekomen bij Freuds Trieblehre, waarvan hij erkent, in het zesde stukje⁵⁾ van dit boekje, dat ze het langzaamste en moeilijkste („am mühseligsten“) ontwikkeld is.⁶⁾ Ethnologisch is dit m.i. van weinig belang, doch kort moet ik samenvatten wat er over gezegd wordt in verband met de ontwikkeling der maatschappij. Freud onderscheidt een levenskracht, den Eros, van een destructieneiging, de Todestrieb. „Der Name Libido kann... für die Kraftäusserungen des Eros verwendet werden, um sie von der Energie

¹⁾ L.c. S. 86.

²⁾ Zie boven blz. 124.

³⁾ Seligman, „Anthr. Persp.“ etc., p. 222, wijst op sterke verdringing! maar dat zijn moderne „primitieven“.

⁴⁾ „Das Unbehagen“, u.s.w., S. 86 sq.

⁵⁾ L.c. S. 89—98.

⁶⁾ L.c. S. 89.

des Todestriebes zu sonderen," ¹⁾ en over de term libido leeren we in een noot nog: „Unsere gegenwärtige Auffassung kann man ungefähr in dem Satz ausdrücken, dasz an jeder Trieb-äusserung Libido beteiligt ist, aber dasz nicht alles an ihr Libido ist." ²⁾

Over het ontstaan der cultuur lezen we dat Eros de menschen samenvoegt: „Diese Menschenmengen sollen libidinös aneinander gebunden werden; die Notwendigkeit allein, die Vorteile der Arbeitsgemeinschaft werden sie nicht zusammenhalten. Diesem Programm der Kultur widersetzt sich aber der natürliche Aggressionstrieb der Menschen, die Feindseligkeit eines gegen alle und aller gegen einen. Dieser Aggressionstrieb ist der Abkömmling und Hauptvertreter des Todestriebes, den wir neben dem Eros gefunden haben, der sich mit ihm die Weltherrschaft teilt. Und nun, meine ich, ist uns der Sinn der Kulturentwicklung nicht mehr dunkel. Sie musz uns den Kampf zwischen Eros und Tod, Lebenstrieb und Destruktionstrieb zeigen, wie er sich an der Menschenart vollzieht." ³⁾

Na de vraag waarom de dieren geen strijd om de beschaving voeren, onbeantwoord — voorloopig z.i. — te hebben moeten laten ⁴⁾, gaat Freud na: „Welcher Mittel bedient sich die Kultur, um die ihr entgegenstehende Aggression zu hemmen, unschädlich zu machen, vielleicht auszuschalten?" ⁵⁾ Als we onze aggressie niet naar buiten kunnen botvieren, wenden we haar tegen onszelf, d.w.z. het Ueber-Ich ontwikkelt zich als geweten. Bij het kind verhinderen de ouders de botvierung van de aggressieve neigingen, en zoo leert het zich beheerschen. „Die zeitliche Reihenfolge wäre also die: ⁶⁾

¹⁾ L.c. S. 95.

²⁾ L.c. S. 95 Anm. 2. — Dit nadert Jungs opvatting, zie hoofdstuk IV, blz. 151.

³⁾ L.c. S. 97.

⁴⁾ L.c. S. 99. — Cf. b.v. Julian Huxley, „Are ants like men?" *Discovery*, XI 1930, p. 71—74, die de gelijkenis beslist verwierpt.

⁵⁾ L.c. S. 100.

⁶⁾ Cf. „Neue Folge der Vorl.", 1933, S. 87, waar deze volgorde in hoofdzaak gehandhaafd blijft; hier blz. 199 sq.

zunächst Triebverzicht infolge der Angst vor der Aggression der äusseren Autorität, — darauf läuft ja die Angst vor dem Liebesverlust hinaus, die Liebe schützt vor dieser Aggression der Strafe, — dann Aufrichtung der inneren Autorität, Triebverzicht infolge der Angst vor ihr, Gewissensangst." ¹⁾ Bij booze plannen, die dikwijls gelijk gesteld worden met booze daden door het geweten, moeten we bedenken: „Die Aggression des Gewissens konserviert die Aggression der Autorität." ²⁾

Reeds hebben we gesproken over het ontstaan van het geweten in verband met de positie van den vader: de vader zou de aanleiding geweest zijn tot de vorming van het Ueber-Ich, ³⁾ en aan den anderen kant zou het geweten ontstaan zijn door onderdrukking van de aggressie-neiging. De vraag is, wat moeten we voor primair aanzien. Nu komt weer de toepassing van de biogenetische grondwet: „Man kann auch sagen, wenn das Kind auf die ersten groszen Triebversagungen mit überstarker Aggression und entsprechender Strenge des Ueber-Ichs reagiert, folgt er dabei einem phylogenetischen Vorbild und setzt sich über die aktuell gerechtfertigte Entgegnung hinaus, denn der Vater der Vorzeit was gewisz fürchterlich und ihm durfte man das äusserste Masz von Aggression zumuten. Die Unterschiede der beiden Auffassungen von der Genese des Gewissens verringern sich also noch mehr, wenn man von der individuellen zur phylogenetischen Entwicklungsgeschichte übergeht. Dafür zeigt sich ein neuer bedeutsamer Unterschied in diesen beiden Vorgängen. Wir können nicht über die Annahme hinaus, dasz das Schuldgefühl der Menschheit aus dem Oedipuskomplex stammt und bei der Tötung des Vaters durch die Brüdervereinigung erworben wurde. ⁴⁾ Damals wurde eine Aggression nicht unterdrückt, sondern ausgeführt, dieselbe Aggression, deren Unter-

¹⁾ „Das Unbehagen", u.s.w. S. 107.

²⁾ Ibid. Zie ook blz. 166 sq.

³⁾ Zie boven blz. 164.

⁴⁾ Zie hoofdstuk IV, blz. 141 sqq.

drückung beim Kinde die Quelle des Schuldgefühls sein soll." ¹⁾

Het is vreemd: de broers doen het en krijgen een geweten, het kind doet het niet en krijgt daarvan een geweten, en gelukkig komt Freud ons levendig te hulp: „Nun würde ich mich nicht verwundern, wenn ein Leser ärgerlich ausriefe: ‚Es ist also ganz gleichgiltig, ob man den Vater umbringt oder nicht, ein Schuldgefühl bekommt man auf alle Fälle! Da darf man sich einige Zweifel erlauben. Entweder ist es falsch, dass das Schuldgefühl von unterdrückten Aggressionen herrührt oder die ganze Geschichte von der Vaternötung ist ein Roman, und die Urmenschenkinder haben ihre Väter nicht häufiger umgebracht, als es die heutigen pflegen. Uebrigens, wenn es kein Roman, sondern plausible Historie ist, so hätte man einen Fall, indem das geschieht, was alle Welt erwartet, nämlich dass man sich schuldig fühlt, weil man wirklich etwas, was nicht zu rechtfertigen ist, getan hat. Und für diesen Fall, der sich immerhin alle Tage ereignet, ist uns die Psychoanalyse die Erklärung schuldig geblieben.“ ²⁾

Freud begint dus, in antwoord op dezen rebelschen lezer, het berouw te verklaren, en wel het oerberouw, om later weer op zijn geweten terug te komen. Dit berouw hadden we reeds ontmoet in „Totem und Tabu“, ³⁾ en hij herhaalt zijn conclusies: „Diese Reue war das Ergebnis der uranfänglichen Gefühlsambivalenz gegen den Vater, die Söhne haszten ihn, aber sie liebten ihn auch; nachdem der Hasz durch die Aggression befriedigt war, kam in die Reue über die Tat die Liebe zum Vorschein, richtete durch Identifizierung mit dem Vater das Ueber-Ich auf, gab ihm die Macht des Vaters wie zur Bestrafung für die gegen ihn verübte Tat der Aggression, schuf die Einschränkungen, die eine Wiederholung der Tat verhüten sollten. Und da die Aggressionsneigung gegen den Vater sich in den folgenden Geschlechtern wiederholte, blieb auch das

¹⁾ „Dan Unbehagen“, u.s.w. S. 112.

²⁾ L.c. S. 112 sq.

³⁾ Hoofdstuk IV, blz. 141 sqq.

Schuldgefühl bestehen und verstärkte sich von Neuem durch jede onderdrückte und dem Ueber-Ich übertragene Aggression." ¹⁾ En nu komt nogmaals het antwoord op de vraag aan het eind van ons hoofdstuk IV, of het schuldgevoel, dat de grondslag zou vormen van het totemisme, van een daad of van een plan stamt: ²⁾ „Es ist wirklich nicht entscheidend, ob man den Vater getötet oder sich der Tat enthalten hat, man muss sich in beiden Fällen schuldig finden, denn das Schuldgefühl ist der Ausdruck des Ambivalenzkonflikts, des ewigen Kampfes zwischen dem Eros und dem Destruktions- oder Todestrieb. Dieser Konflikt wird angefacht, sobald den Menschen die Aufgabe des Zusammenlebens gestellt wird; solange diese Gemeinschaft nur die Form der Familie kennt, muss er sich im Oedipuskomplex äussern, das Gewissen einsetzen, das erste Schuldgefühl schaffen. Wenn eine Erweiterung dieser Gemeinschaft versucht wird, wird derselbe Konflikt in Formen, die von der Vergangenheit abhängig sind, fortgesetzt, verstärkt und hat eine weitere Steigerung des Schuldgefühls zur Folge. Da die Kultur einem inneren erotischen Antrieb gehorcht, der sie die Menschen zu einer innig verbundenen Masse vereinigen heisst, kann sie dies Ziel nur auf dem Wege einer immer wachsenden Verstärkung des Schuldgefühls erreichen. Was am Vater begonnen wurde, vollendet sich an der Masse. Ist die Kultur der notwendige Entwicklungsgang von der Familie zur Menschheit, so ist unablässig mit ihr verbunden, als Folge des mitgeborenen Ambivalenzkonflikts, als Folge des ewigen Haders zwischen Liebe und Todesstreben, die Steigerung des Schuldgefühls vielleicht bis zu Höhen, die der Einzelne schwer erträglich findet." ³⁾

In de laatste afdeeling ⁴⁾ van het boekje wordt de bedoeling van de uitvoerige behandeling van dit schuld bewustzijn geschetst. „Das Schuldgefühl als das wichtigste Problem der

¹⁾ „Das Unbehagen“, u.s.w. S. 114.

²⁾ Blz. 167 sq.

³⁾ „Das Unbehagen“, u.s.w. S. 115.

⁴⁾ L.c. S. 116—136.

Kulturentwicklung hinzustellen und darzutun, dass der Preis für den Kulturfortschritt in der Glückseinbusse durch die Erhöhung des Schuldgefühls bezahlt wird." ¹⁾ Ja, Freud vindt het schuld bewustzijn buitengewoon belangrijk: in de „Zukunft einer Illusion" zagen we dat hij de godsdienst niet zag als een verzoeningspoging, doch hier erkent hij ruiterlijk zijn dwaling in dat opzicht. ²⁾

Ieder jong geslacht moeten we trachten onze eigen beperkingen op te leggen, en Freud verwijt ons dat we dat doen door grove oneerlijkheid: „Dass sie den jugendlichen Menschen verheimlicht, welche Rolle die Sexualität in seinem Leben spielen wird, ist nicht der einzige Vorwurf, den man gegen die heutige Erziehung erheben muss. Sie sündigt ausserdem darin, dass sie ihn nicht auf die Aggression vorbereitet, deren Objekt er zu werden bestimmt ist." ³⁾ Indem sie die Jugend mit so unrichtiger psychologischer Orientierung ins Leben entlässt, benimmt sich die Erziehung nicht anders, als wenn man Leute, die auf einer Polarexpedition gehen, mit Sommerkleidern und Karten der oberitalischen Seen ausrücken würde. Dabei wird ein gewisser Missbrauch der ethischen Forderungen deutlich. Die Strenge derselben würde nicht viel schaden, wenn die Erziehung sagte: So sollten die Menschen sein, um glücklich zu werden und andere glücklich zu machen; aber man muss damit rechnen, dass sie nicht so sind. Anstatt dessen lässt man den Jugendlichen glauben, dass alle anderen die ethischen Vorschriften erfüllen, also tugendhaft sind. Damit begründet man die Forderung, dass er auch so werde." ⁴⁾ Freud vergeet m.i. hierbij dat het voor ons anderen zoo makkelijker is — en hoe interessant zou het geweest zijn als hij getracht had dit alles ook voor andere

¹⁾ L.c. S. 117.

²⁾ Boven blz. 179.

³⁾ „Telegraaf", 1 April 1933, Avbl. blz. 5, „Censuur en Jeugd-gevaaren", verweet de censuur dat films als „Aus dem Tagebuch einer Frauenärztin", „Acht Mädchen in einem Boot", e.d. verboden waren voor meisjes van 14—18, terwijl vrij schunnige operettes en kluchten wel voor hen toegankelijk zijn.

⁴⁾ „Das Unbehagen", u.s.w., S. 117 Anm. 1.

dan „die heutige Erziehung“ na te gaan! Seligman l.c.¹⁾ heeft dit getracht voor enkele primitieve volkjes.

Na een psychiatrische excursie, waarin vele non liquets, komt Freud weer op de vraag naar den oorsprong van het geweten: ontstond het door een verbod van buiten, of is het de eigen aggressie die naar binnen gekeerd wordt? „Die klinische Beobachtung gestattet wiederum, wirklich zwei Quellen für die dem Ueber-Ich zugeschriebene Aggression zu unterscheiden, von denen im einzelnen Fall die eine oder die andere die stärkere Wirkung ausübt, die im allgemeinen aber zusammenwirken.“²⁾ Een scherp antwoord geeft Freud dus niet.

Wel trekt Freud op tegen de meening van Jones en Reik dat iedere beteugeling van een drift een verhooging van het schuldgevoel veroorzaakt. „Ich bin überzeugt, wir werden viele Vorgänge einfacher und durchsichtiger darstellen können, wenn wir den Fund der Psychoanalyse zur Ableitung des Schuldgefühls auf die aggressiven Triebe einschränken.“³⁾ B.v. bij een erotische tegenslag komt „ein Stück Aggressionsneigung“⁴⁾ naar voren, die onderdrukt wordt en zoo het schuldgevoel vergroot.

De parallel die Freud voortdurend getrokken heeft tusschen de menschheidsontwikkeling en de opgroei van het jonge individu, ziet hij nogmaals onder het oog. Samenvattend hoe hij zich de ontwikkeling der maatschappij denkt, zegt hij: „...der Kulturprozess(ist) jene Modifikation des Lebensprozesses, die er unter dem Einfluss einer vom Eros gestellten, von der Ananke, der realen Not angeregten Aufgabe erfährt, und diese Aufgabe ist die Vereinigung einzelner Menschen zu einer unter sich libidinös verbundenen Gemeinschaft.“⁵⁾ Dus Schillers „der Hunger und die Liebe“! „Die individuelle Entwicklung erscheint uns als ein Produkt der Interferenz zweier Strebungen, des Strebens nach Glück,

¹⁾ Wederom „Anthr. Persp.“ etc., p. 212 sqq.

²⁾ „Das Unbehagen“, u.s.w., S. 123.

³⁾ L.c. S. 124 sq.

⁴⁾ L.c. S. 124.

⁵⁾ L.c. S. 126.

das wir gewöhnlich 'egoistisch', und des Strebens nach Vereinigung mit anderen in der Gemeinschaft, das wir 'altruistisch' heissen." ¹⁾ En verder vinden we eindelijk, dat we tot nu zoo noode gemist hebben: „Der Entwicklungsprozesz des Einzelnen darf also seine besonderen Züge haben, die sich im Kulturprozesz der Menschheit nicht wiederfinden; nur insofern dieser erstere Vorgang den Anschluss an die Gemeinschaft zum Ziel hat, musz er mit dem letzteren zusammenfallen." ²⁾ Dit „musz" lijkt mij nog heel wat meer onderzoek te vereischen dan door Freud gedaan is, maar in ieder geval erkent hier Freud dat niet maar zoo phylogenese en ontogenese gelijk te stellen zijn. Eigenlijk schopt hij zelf de grondslagen van zijn „T o t e m u n d T a b u" eronder weg!

Toch heeft hij nog een nieuwe parallel tusschen „Kulturprozesz der Menschheit" en „Entwicklungsgang des Individuums" aangewezen in dit opstel. „Man darf nämlich behaupten, dasz auch die Gemeinschaft ein Ueber-Ich ausbildet, unter dessen Einfusz sich die Kulturentwicklung vollzieht." ³⁾ Freud wil op deze vergelijking niet al te diep ingaan, maar hij tracht toch op deze wijze „T o t e m u n d T a b u" te redden. „Das Ueber-Ich einer Kulturepoche hat einen ähnlichen Ursprung wie das des Einzelmenschen, es ruht auf dem Eindruck, den grosze Führerpersönlichkeiten hinterlassen haben, Menschen von überwältigender Geisteskraft oder solche, in denen eine der menschlichen Strebungen die stärkste und reinste, darum oft auch einseitigste, Ausbildung gefunden hat. Die Analogie geht in vielen Fällen noch weiter, indem diese Personen — häufig genug, wenn auch nicht immer — zu ihrer Lebenszeit von den anderen verspottet, miszhandelt oder selbst auf grausame Art beseitigt wurden, wie ja auch der Urvater erst lange ⁴⁾ nach einer gewaltsamen Tötung zur Göttlichkeit aufstieg." ⁵⁾

¹⁾ L.c. S. 127.

²⁾ L.c. S. 128.

³⁾ L.c. S. 129.

⁴⁾ Dus de herinnering wordt „lange" ambivalent bewaard!

⁵⁾ „Das Unbehagen", u.s.w. S. 129 sq.

Freud verwijst naar Christus. wat wij verder kunnen laten.

„Ein anderer Punkt der Uebereinstimmung ist, dasz das Kultur-Ueber-Ich ganz wie das des Einzelnen strenge Idealforderungen aufstellt, deren Nichtbefolgung durch ‚Gewissensangst‘ gestraft wird. Ja, hier stellt sich der merkwürdige Fall her, dasz die hierher gehörigen seelischen Vorgänge uns von der Seite der Masse vertrauter, dem Bewusstsein zugänglicher sind, als sie es beim Einzelmenschen werden können.“¹⁾ Dit laatst begrijp ik niet; de massa qua massa, dunkt me, kent geen zedelijke normen.

„Die Ethik ist also als ein therapeutischer Versuch²⁾ aufzufassen, als Bemühung, durch ein Gebot des Ueber-Ichs zu erreichen, was bisher durch sonstige Kulturarbeit nicht zu erreichen war.“³⁾ Vandaar de eisch van naastenliefde, die geheel ingaat tegen onze natuurlijke aggressieneigingen, die de maatschappij immers het ergste belagen.

Alweer: Freud heeft niet getracht dit aan te toonen aan oudere of andere culturen dan de hedendaagsche West-Europeesche.

Hierna heeft Freud gepubliceerd, officieel⁴⁾ 1933, „Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse“. Veel nieuws op ethnologisch terrein vinden we er niet. Wel zijn van algemeenere aard de opstellen „Die Zerlegung der psychischen Persönlichkeit“⁵⁾ en „Angst und Tribleben“,⁶⁾ die direct aansluiten bij verschillende vraagstukken, die in dit hoofdstuk behandeld zijn,

¹⁾ L.c. S. 130.

²⁾ Cf. A. Bastian, „Metaphysische Prolegomena für die Psychologie als Naturwissenschaft“ („Vorwort zu Indonesien oder die Inseln der Malayischen Archipel“, II u.s.w. 1885 S. xxxv): „Die Moral ist die Hygiene des Volksbewusstseins, diejenigen Gesetze begreifend, unter deren Geltung die Wachsthumsvorgänge ihren gesund Normalen Verlauf zu nehmen vermögen.“

³⁾ L.c. S. 131.

⁴⁾ Het boek was al in 1932 in den handel.

⁵⁾ L.c. S. 80—111.

⁶⁾ L.c. S. 112—153.

doch zij openen geen nieuwe gezichtspunten. „Die Weiblichkeit”¹⁾ is evenmin ethnologisch.

„Ueber eine Weltanschauung”²⁾ geeft nog eens weer de Wundtiaansche opeenvolging van de ontwikkeling der godsdiensten: eerst een wereld zonder goden, doch met demonen, waartegen de magie uitgevonden en gebruikt werd — dit is dan de tijd van het animisme.³⁾ Vervolgens komt het totemisme, en over de aanleiding tot het totemisme kan Freud nog niets anders zeggen dan: „Ich habe seinerzeit in einem Buche „Totem und Tabu” eine Vermutung ausgearbeitet, die diese Wandlung auf einem Umsturz in den Verhältnissen der menschlichen Familie zurückführt.”⁴⁾ Voorts krijgen we nog een definitie van godsdienst, die niet veel verschilt van de vorige: „Religion ist ein Versuch, die Sinneswelt, in die wir gestellt sind, mittels der Wunschwelt zu bewältigen, die wir infolge biologischer und psychologischer Notwendigkeiten in uns entwickelt haben. Aber sie kann es nicht leisten.”⁵⁾

Hiermee sluiten we het overzicht van Freuds ethnologische beweringen, om in het laatste hoofdstuk ze te beoordeelen naar ons beste vermogen.

¹⁾ L.c. S. 154—188.

²⁾ L.c. S. 219—254.

³⁾ Zie boven hoofdstuk II, blz. 22 sqq, hoofdstuk IV blz. 98 sqq.

⁴⁾ „Neue Folge”, u.s.w. S. 230.

⁵⁾ L.c. S. 233.

VI. BEOORDEELING.

202. Hoe kwam Freud er toe zijn aandacht te wijden aan de ethnologie? Freud is een psychiater die zijn theorieën wil demonstreeren aan ethnologisch materiaal. 203. Aanleiding was zijn belangstelling voor incest en Frazers „Totemism and Exogamy“. Jungs invloed op Freuds publicatie. 204. Waarom wilde Freud geen rasverschillen aannemen?

205. Wat bracht Freud aan psychologische praemissen mee bij zijn ethnologisch werk? 206. Freuds materiaal aan kinderen en schoonmoeders. 207. Freud stelt teleur als psycholoog door groote oppervlakkigheid. 209. Castratie-complex.

209. Freud en zijn ethnologische gegevens. Zijn auteurs. 211. Ethnologische zonden: (1) vaagheid der begrippen totemisme, exogamie, en taboe, en onjuistheid van het totemistische stadium, 212. (2) totemistische exogamie, (3) totemisme en taboe, (4) natuurlijk gezin en oerhorde, (5) totemisme niet primitief, 213. (6) primitieven niet kannibalistisch, (7) totemoffer en totemmaaltijd zeldzaam, (8) magie en zauberei, animisme ongelukkige termen, (9) magie slecht bekeken, (10) Lowie en de schoonmoedertaboes, 214. (11) taboes slecht bekeken, (12) niet alle dieren oorspronkelijk vereerd, 215. (13) niet bij iederen god een heilig dier, (14) mannenverbonden slecht bekeken, (15) primitiviteit Arunta, (16) landbouw niet oorspronkelijk mannenwerk, 216. (17) welke psychische eigenschappen worden overgeërfd? (18) primitieven geen dwazen, (19) Freud incompetent. 217. Verklaring van Freuds ethnologische slordigheid. 218. Onjuistheid van de gelijkstelling van neurotici, kinderen en primitieven. Gebrek aan zelfcritiek bij Freud.

219. Wat accepteren we van Freud? het Oedipous-complex? 220. erfelijke incestneiging en niet-erfelijk verbod? kindersexualiteit? gelijkstelling neuroticus en primitief? 221. verklaring van het schuldgevoel in het verleden?

222. Samenvatting en verklaring van Freuds populariteit. Belangstelling voor het gezin. Aantrekkelijkheid van het speuren naar onbewuste factoren. 223. Beheersching der driften als belangrijke cultuurfactor.

Willen wij rechtvaardig zijn in ons oordeel, dan moeten wij ons eerst afvragen: „Hoe kwam Freud er toe zijn aandacht te wijden aan ethnologie?”

Hij zelf rekent zijn „Totem und Tabu” e.d. tot zijn Weltanschauung, d.w.z. tot „eine intellektuelle Konstruktion, die alle Probleme unseres Daseins aus einer übergeordneten Annahme einheitlich löst, in der demnach keine Frage offen bleibt und alles, was unser Interesse hat, seinen bestimmten Platz findet.”¹⁾ Nietzsche waarschuwde al: „Philosophische Systeme sind nur für ihre Gründer ganz wahr”...²⁾

„Alles, was unser Interesse hat” — was dat de ethnologie voor hem? Neen, geloof ik. Freud wilde, zooals Fluegel zegt,³⁾ materiaal hebben om zijn theorie te bewijzen voor het groote publiek, en dat in een tijd toen zijn psychiatrische stellingen gansch nog niet klaar waren: in hoofdstuk V zagen we welke groote wijzigingen Freud zelfs nog op belangrijke punten aanbracht!⁴⁾ Hij was en bleef een psychiater, die aan ethnologische stof zijn theorieën wilde demonstreeren; daarom ook — zooals we herhaaldelijk zagen — neemt hij zijn materiaal waar hij het bruikbaar vindt, zonder eenige andere kritiek dan dat het past bij zijn theorie,⁵⁾ en zoekt niet bij ethnografen naar feiten die zijn verklaringen hetzij staven, hetzij tegenspreken.⁶⁾ Dat laat hij aan anderen over. Zoo nam hij W. Robertson Smiths oerhorde, totemmaaltijd enz. over, ofschoon toch al in 1911 W. Robertson Smith moeilijk een eerste-rangs-ethnoloog genoemd kon worden! Frazer, die vrijwel zonder kritiek verzamelde, is als de Bijbel voor sommige ketters: iedere ketter heeft er zijn letter — bij Freud

¹⁾ „Neue Folge”, u.s.w., 1933, S. 219, en wat daar volgt; zie hoofdstuk V, blz. 200.

²⁾ „Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen”, Ges. Werke, Musarianausg., IV S. 151.

³⁾ J. C. Flügel, „Theories of psychoanalysis” („Outline of Modern Knowledge”), 1931, p. 355.

⁴⁾ Zie blz. 198.

⁵⁾ O.a. hoofdstuk IV over de kenmerken van het totemisme, blz. 188 sqq.

⁶⁾ B.v. blz. 116, 132, 142, 176.

zou men aannemen dat ieder feitje dat Frazer vermeldt, typeerend is.¹⁾

We moeten ons dus voorstellen een arts, met een drukke praktijk, die opgegroeid is in de tweede helft der 19de eeuw, een overtuigd determinist, die meent alles, ook het psychische, door het vaststellen van een z.g. causale reeks te moeten „verklaren”; de biogenetische grondwet is hem een axioma, dat hij tientallen jaren toepast zonder kritiek;²⁾ hij is de specialist, die voelt dat het niet goed kan gaan als de wereld, zijn (medische) wereld, slechts uit specialisten bestaat, en die nu naar een samenvatting zoekt. Bij het lezen van zijn ethnologische conclusies doet hij soms denken aan dat aardige oude heertje dat een regenboog zag en vol edel vuur uitriep: „En dan zijn er nog menschen die twifelen of de aarde rond is!” De ethnologie lijkt mij nog lang niet toe aan een genetische opbouw,³⁾ en alle pogingen in die richting lijken me gebrekkig en onzeker, maar Freud, die nooit schijnt gehoord te hebben b.v. van een indeeling in verschillende cultuurstadia, smijt vroolijk al of niet primitieve Arunta en Arabieren (met het kameeloffer van den H. Nilus bij W. Robertson Smith) en oerhorde dooreen.⁴⁾ En dat is iemand die zich aan het vaststellen van een genetische samenhang, aan historische reconstructie, wagen zal!

Misschien is de aanleiding van Freuds ethnologische publicaties over „Totem und Tabu” het verschijnen van Frazers „Totemism and Exogamy” in 1910 geweest,⁵⁾ waarin het vraagstuk van de incest uitvoerig behandeld is. De oorzaak van de verdere uitwerking zit m.i. dieper, en wel in de houding van Jung.

¹⁾ Bv. IV, blz. 162, aant. 3.

²⁾ Doch zie Hoofdstuk V, blz. 198.

³⁾ B.v. de quaestie van de primitiviteit van de Arunta, die nog altijd een quaestie is! zie hoofdstuk II, blz. 36, aant. 2.

⁴⁾ Zie hoofdstuk IV Freud over de totemmaaltijd, blz. 133 sq.

⁵⁾ Zie Wittels, „Sigmund Freud”, u.s.w. 1924, S. 174, maar hij spreekt van „durch einen jener glücklichen Zufälle, wie sie im Leben bedeutender Männer sich immer zur rechten Zeit einstellen”.

Jung ¹⁾ had, als we zagen, in 1909 „Die Bedeutung des Vaters für das Schicksal des Einzelnen“ gepubliceerd. Hij had er de biogenetische grondwet psychologisch toegepast, en zelfs drie stadia gemeend te kunnen aantonen: het kind gehoorzaam aan de macht van den vader, het kind zich daarvan vrijmakend, en het vrije kind, d.w.z. den volwassene. Hierin was niets dat afwijkt van Freud, die het misschien ook, zooals Wittels zegt, geïnspireerd heeft.²⁾ In 1912 kwamen de „Wandlungen und Symbole der Libido“,³⁾ gevolgd door het nog scherper formuleerende boek in 1913, „Versuch einer Darstellung der psychoanalytischen Theorie“.⁴⁾ M.i. zag Freud gevaar in Jungs bewering, dat de rassen en volken aparte symbolen hebben,⁵⁾ m.a.w. dat de inhoud van het onbewuste bij de verschillende rassen niet gelijk is. „Als dat zoo was, had ik het moeten merken en bij mijn analyses en bij mijn studie van het incest bij primitieve volken,” zal Freud gezegd hebben, „ik zal bewijzen dat het niet zoo is, en daarom zal ik mijn inceststudie uitbreiden en verdiepen.”

Freud kōn niet erkennen dat er rassenverschil is in dit opzicht. Waarom niet? Omdat hij zelf niet alleen Jood is, maar zich ook Jood voelt.⁶⁾ Uit zijn „Traumdeutung” is velen bekend het verhaal ⁷⁾ van de muts van zijn vader, die door een Christen in de goot geslagen werd, en hoe vreeselijk de jonge Freud dat vindt als zijn vader het hem jaren daarna vertelt, en nog andere kinderherinneringen uit dat boek zouden voor wie niets weet van de rassenverhoudingen in het oude Oostenrijk-Hongarije, die gevoeligheid bewijzen. „Die Psychoanalyse hat uns... gelehrt, dass jeder Mensch in seiner

¹⁾ Zie hoofdstuk II blz. 13 sqq.

²⁾ Zie blz. 13, aant. 3.

³⁾ Hoofdstuk IV, blz. 150 sqq.

⁴⁾ Hoofdstuk IV, blz. 149.

⁵⁾ Blz. 150 sqq.

⁶⁾ Zie Wittels, „Sigmund Freud”, u.s.w. S. 227—228; Freud, „Die Widerstände gegen die Psychoanalyse” Ps.an. Almanach, 1926 spec. S. 21.

⁷⁾ „Traumdeutung”, 1900, S. 138.

unbewussten Geistestätigkeit einen Apparat besitzt, der ihm gestattet, die Reaktion anderer Menschen zu deuten, das heisst die Entstellungen wieder rückgängig zu maken, welke der andere an dem Ausdruck seiner Gefühlsregungen vorgenommen hat." ¹⁾ Als dus de psychiater in zijn onderbewustzijn verschilt van den patient, dan kan hij niet herleiden. Als Jung al verschil ziet tusschen een beschaafde Amerikaansche (Miss Miller) en de de West-Europeanen, ²⁾ hoe groot kan dan niet het verschil zijn tusschen „Christenen" en Joden! Wanneer later Malinowski komt en naar voren wil schuiven dat het kern-complex bij matrilineaire familiesystemen is de liefde van broer en zuster, en de haat tusschen neef en oom-van-moederszijde, ³⁾ en het Oedipous-complex slechts geldt voor patrilineaire families, dan wordt dit even erg afgekeurd. Misschien is het ook geen toeval dat Freud de voorrede van „Totem und Tabu" ⁴⁾ dateert vanuit Rome, het middelpunt van de (Oostenrijksche) Christenen!

Freud kwam niet „als een onbeschreven blad" tot de ethnologie, maar wilde er zijn theorieën mee bewijzen.

Hiermee zijn we gekomen tot het vraagstuk: „Wat bracht Freud aan psychologische praemissen mee bij zijn ethnologisch werk?"

We moeten de groote veranderingen in de theorie, speciaal over het parallelisme van ontogenese en phylogenese, even terzijde laten, want de belangrijkste geschriften van Freud

¹⁾ Ges. Schr. X S. 191.— („Totem und Tabu", hier hoofdstuk IV, blz. 166.)

²⁾ „Wandl. u. Symb.", zie hoofdstuk IV, blz. 150 sqq.

³⁾ B.v. Malinowski, „Complex and myth in motherright", *Psyche* V 1924-25, p. 194—216; o.a. bestreden door E. Jones, „Mother-Right and the Sexual Ignorance of Savages", 1924 (o.a. *Intern. Journ. of Ps.an.* VI, 1925, p. 109—130, ook „Imago" XIII, 1927.); Malinowski heeft zijn standpunt t.t.t. duidelijk uiteengezet in „Psycho-analysis and anthropology, letter tot het Editor", *Nature* CXII, 1923, p. 650—651.

⁴⁾ Ges. Schr. X S. 4. — Gewoonlijk dateert men toch geen geschriften van de plaats waar men toevallig is bij een zomeruitstapje, als de uitgave van verzamelde artikelen van een voorrede voorzien moet worden!

zijn met behulp van die, later foutief gebleken, onderstellingen geschreven. ¹⁾

In hoofdstuk I gaven we een overzicht van de voornaamste conclusies die voor ons van belang zijn. ²⁾

Deze algemeenheden had Freud meenen te moeten concludeeren uit zijn waarnemingen aan neurotische personen. Over Árpád en Hans heb ik terloops gezegd dat het náre kinderen waren, ³⁾ die een heele slechte opvoeding kregen; wie echter zal zieke kinderen en hun uitingen voor typeerend willen aanzien voor alle kinderen, en nog wel van den verstrooiden Árpád, die via een ex-patiente van Ferenczi, „bestudeerd” werd? Freud vertelt van schoonmoeders ⁴⁾ — hoeveel procent van alle schoonmoeders, en van alle kinderen, zag hij? en welke schoonmoeders en welke kinderen dan nog?! Alles wat vreemd is, wordt ons als representatief voorgesteld, ⁵⁾ als iets in den grond normaals, wat enkel om bepaalde redenen weggestopt wordt. Het is als met het verschil tusschen Rückert en Goethe, tusschen „was ich nicht geschrieben, hab' ich nicht gelebt” en „was ich nicht gelebt, hab' ich nicht geschrieben”; — als Freud iets raars weet, dan wordt het als normaal voorgesteld en moeten wij er ook van hooren. Dat mag psychologisch soms verantwoord zijn, ethnologisch heeft het zijn bezwaren, daar de ethnologie tracht normale menschen te beschrijven. ⁶⁾ Zeker, Freud ontkent dat er een groot verschil bestaat tusschen normalen en abnormalen, maar om dat werkelijk te weten, zou hij de normalen met net zooveel ernst bestudeerd moeten hebben als abnormalen, wat zeker het geval niet is.

¹⁾ Zie hoofdstuk V, blz. 198!

²⁾ Blz. 4 sqq.

³⁾ Hoofdstuk IV, blz. 129, en aant. 1 aldaar.

⁴⁾ Hoofdstuk III, blz. 54 sqq.

⁵⁾ Cf. Goldenweiser, „Is Freud a psychologist?” („History, Psychology and Culture”, 1933, p. 431): „While Freudian mechanisms may be common property of us all, they are in control only in the neurotic. To put it differently: the mind behaves the more true to Freudian pattern, the more truly neurotic an individual is.”

⁶⁾ Cf. Ronhaar, „Het Vaderschap” etc., blz. 26: „De ethnologie houdt zich toch met het volk als geheel en niet met enkele domooren bezig.”

En zoo zitten we midden in de bezwaren tegen de Freudsche psychologie en haar toepassing. De „verschuivingen” en „verkleedingen” geven oncontroleerbare verklaringen. Ofschoon Freud ten onrechte verweten is dat hij niets anders in de godsdienst ziet dan een Zwangsneurose,¹⁾ heeft Goldenweiser²⁾ maar al te veel gelijk als hij hem eenzijdigheid als psycholoog verwijt: Freud heeft een klein deel van het heele psychische gebied bekeken, en was zoo vol van zijn ontdekkingen daar, dat hij de rest heeft gelaten. Kinderlijk in dat opzicht deed het aan om Freud in 1930 te hooren opmerken dat de Trieblehre nog niet klaar was³⁾ — alsof de psycho-analyse zonder een leer der driften ook maar half af was! hoe kan men spreken van sublimatie als niet duidelijk is, wat en waarom er weggedrongen moet worden?

En juist door die eenzijdigheid en onklarheid moest Freud teleurstellen als genetisch psycholoog. We verwachten dat hij ons verklaren zal al wat ons psychologisch-ethnologisch interesse heeft, maar we hebben een rijtje vraagstukken waar hij niet aan toe gekomen is. Dat een deel der verklaringen van de dikwijls moeilijke verhouding tusschen schoonzoon en schoonmoeder door iederen niet-psycho-analyst gegeven kan worden, laat ik daar.⁴⁾ Soms is de verklaring van taboes,⁵⁾ door vergelijking met de Zwangsneurose, aardig, maar de besmettelijkheid van het taboe wordt m.i. even goed verklaard

¹⁾ Cf. Karl Beth, „Die Religion im Urteil der Psycho-analyse, Sigmund Freuds Kampf gegen die Religion”, *Zschr. f. Relig.* ps. II 1929, S. 76—86, spec. geschreven naar aanleiding van Freuds „Die Zukunft einer Illusion”. O.a. wijst Beth erop dat Freud niet nagegaan heeft de wetmatigheid van beide verschijnselen, want dan zou hij gezien hebben dat godsdienst en vervolgingswaanin gansch anders zijn. Overigens bestrijdt Beth ook de totemisme-hypothese, omdat die op niets steunt z.i.

²⁾ Goldenweiser, „Is Freud a Psychologist?” zie blz. 206, aant. 5 (H. P. and C., p. 423—235, oorspr. *Reflex*, 1928), spec. p. 431: „But he was so concerned with his own mechanisms as to be blinded to the fact that, however significant they might prove to be on occasion, they constituted, after all, but a small corner of the general map of psychic life.”

³⁾ „Das Unbehagen in der Kultur”, S. 89, hoofdstuk V, blz. 191.

⁴⁾ Hoofdstuk III, blz. 56.

⁵⁾ Hoofdstuk III, blz. 60 sqq.

door associatie; bij de „Allmacht der Gedanken” in de magie werd vergeten dat de magie door den normalen primitieven mensch enkel toegepast wordt als de gewone wijsheid te kort schiet en de omstandigheden gunstig zijn (b.v. magie bij jacht of visscherij werkt slechts in het bepaalde seizoen, bij bepaald weer enz.),¹⁾ terwijl de neuroticus volkomen egocentrisch is en voor hem de practische omstandigheden geen rol spelen. Een dergelijke opmerkingsfout meen ik ook te zien bij Freuds beweringen over het feest: Freud meent dat het exces in het wezen van het feest ligt, terwijl ik meen dat het een gevolg ervan kan zijn.²⁾ Veel erger vind ik dat Freud vrij los erover heen geloopt is waarom men niet tevreden was met een bepaalde oplossing van een conflict: waarom heeft men het totemisme verlaten?³⁾ waarom zijn er heerschers gemaakt?⁴⁾ Bij de moord op den vader, dus bij de overgang van de oerhorde naar het totemisme, kregen we het vage vermoeden dat er een nieuw wapen uitgevonden was,⁵⁾ en de overgang van het totemisme naar de vereering van een vader-god zou veroorzaakt zijn door „einschneidende kulturelle Veränderungen”⁶⁾ maar hoe? en welke? Later spreekt Freud van „unter dem kombinierten Einfluss von historischen Ereignissen, kulturellen Aenderungen und inneren psychischen Wandlungen”,⁷⁾ maar alweer vernemen we niet nader hoe en welke. Het was toch noodig dit aan eenige voorbeelden uit te werken: de eenige historische gebeurtenis die we nader bekijken, is de gefantaseerde oervadermoord!⁸⁾ de vooruitgang in beschaving die met name genoemd wordt, is het onbekende,

1) Hoofdstuk IV, blz. 97 sqq. Cf. Sayce, „Primitive Arts and Crafts”, 1933, p. 224, voor „logische” toepassing van magie.

2) Hoofdstuk IV, blz. 137 sq.

3) Zie hoofdstuk IV, blz. 155 sq.

4) Zie McDougall, „Prof. Freuds Group Psychology”, etc. Brit. Journ. med. Psych. V, 1925, p. 14—28, die er juist op wees dat nergens behoorlijk verklaard wordt waarom er heerschers „gemaakt” worden en waarom die gehoorzaamd worden. Zie voorts hoofdstuk V, blz. 174.

5) Hoofdstuk IV, blz. 139.

6) Hoofdstuk IV, blz. 155.

7) Blz. 160.

8) Hoofdstuk IV, blz. 139 sq.

vermoede nieuwe wapen... Zulke hypothesen worden ten onrechte „geistreich” genoemd, want niet alleen zijn ze moeilijk wetenschappelijk te noemen daar ze zich aan alle contrôle onttrekken, ze zijn bovendien nutteloos, daar ze de genetische samenhang niet trachten te verklaren tusschen de verschillende cultuurstadia, waar toch de heele zaak om begonnen is.

Weinig heb ik gesproken over het castratie-complex,¹⁾ maar het is de vraag of dit ook bij normale kinderen en volwassenen een dergelijke rol mag toegeschreven worden als Freud het doet — en dus bij primitieven?²⁾ Men had die vraag o.m. kunnen beantwoorden door na te gaan hoeveel er in de ethnografische literatuur over stond. Ik vrees dat Freud als Jood geneigd is dit te overschatten.

Kortom, Freud, die zich eindeloos herhaalt (waarvan de voorgaande hoofdstukken een doorlopend bewijs zijn), en die geen verschil maakt tusschen een aardig beeld of een mogelijkheid en een wetenschappelijk bewijs,³⁾ zegt vrijwel: „De wilde is zoo en zoo, en daarom is hij zoo geworden”, zonder de geschiedenis van die veranderingen te (kunnen) kennen en zonder van den „wilde” veel notitie te nemen! Hij was en bleef psychiater, en heeft blijkbaar niet vermoed, hoeveel moeilijke en omstreden kwesties bij de ethnologie voorkomen!

Hoe toch kwam Freud aan zijn ethnologische gegevens, en welke nam hij aan als betrouwbaar?

In het algemeen had hij, zooals we zagen in het tweede hoofdstuk, een groote eerbied voor Wundt,⁴⁾ W. Robertson Smith⁵⁾ en Frazer,⁶⁾ en in hoofdstuk IV beriep hij zich vooral ook op Atkinson⁷⁾ naast Darwin⁸⁾. Wundt was een filosooph, die o.m. ook schreef over „Völkerpsychologie”;

1) Hoofdstuk V, blz. 171.

2) B.v. E. M. Loeb, „The blood sacrifice complex”, 1923.

3) De Christus-„verklaring” hoofdstuk IV, blz. 162; cf. ook blz. 139!

4) O.a. hoofdstuk III, blz. 46 sqq. en IV, blz. 108 sqq.

5) O.a. zijn hoofdstuk III en IV geheel gebouwd op Frazers gegevens.

6) O.a. hoofdstuk II blz. 32 sqq en IV blz. 133 sqq.

7) Blz. 124 sqq.

8) Blz. 123 sq.

nergens noemt hij echter auteurs, wat Stanley Hall misschien verklaard heeft ¹⁾ doordat Wundt zijn leerlingen liet lezen en aantekeningen maakte uit hun verslagen. Frazer is een verzamelaar van ethnografische data, zonder eenige kritiek op de bronnen bijeengelezen; in veel opzichten is hij voortreffelijk, maar men moet hem met veel voorzichtigheid gebruiken. En Robertson Smith! in 1911 werd hij toch werkelijk niet als autoriteit op ethnologisch gebied door iemand geaccepteerd! Iedereen wist toch wel dat hij — en nog goed bestreden ²⁾ — geschreven had over de oude Semieten! De autoriteit Atkinson ³⁾ is nog erger: de man was veefokker, en had een tijdje gewoond op Nieuw-Caledonië, en interesseerde zich voor incest, maar dat maakt hem toch geen autoriteit op het gebied van de „oerhorde“! Darwin ⁴⁾ doet ook al vreemd aan: slechts terloops liet hij zich over die oerhorde uit. Men kan zich natuurlijk wel beroepen op iemand als Darwin om een vaag vermoeden uit te spreken over onze voorvaders, maar hoe voorzichtig moet dat gebeuren! Prof. Steinmetz b.v. heeft het o.a. in zijn „Endokannibalismus“ ⁵⁾ getracht, en men hoeft die hoofdstukken maar naast Freud te leggen om te beseffen hoe oppervlakkig Freud te werk is gegaan. — W. McDougall ⁶⁾ heeft zich ernstig beklaagd door

¹⁾ G. Stanley Hall, „Life and confessions of a psychologist“, 1924, p. 206. Hall heeft groote eerbied, doch kritisch, voor Freud, zie ald. p. 10. Over Wundt spreekt hij daar zeer kritisch, p. 9 sq.

²⁾ Zie hoofdstuk II blz. 33 sqq, en 133.

³⁾ Zie hoofdstuk IV, blz. 123 sqq.

⁴⁾ Zie hoofdstuk IV, blz. 123. — Darwin beriep zich op dat eene artikel van dr. Savage, blz. 123 aant. 3. — G. Elliot Smit, „Human History“, 1930, p. 225, een anthropoloog die toch niet terugschrikt voor hypothesen (getuige zijn ethnologische verspreidingstheorieën!), noemt de Atkinson-Darwin'sche oerhorde „fiction pure and simple“. — Zie ook Goldenweiser, „Early Civilization“, 1922, p. 395—398 voor verwerping.

⁵⁾ Oorspr. Mitt. d. anthrop. Gesellschaft in Wien, 1885, herdr. „Ges. kleinere Schr.“ I, 1928, blz. 132—271.

⁶⁾ „Prof. Freuds Group Psychology“, etc., zie blz. 208 aant. 4. McDougall had in zijn voorrede tot zijn „Group Mind“ van 1920 vermeld dat zijn eigenlijke massapsychologie te vinden was in zijn „Introd. to Social Psychology“, 1908, doch Freud heeft dat nooit ingezien. Zie hoofdstuk V, blz. 173 aant. 2.

Freud bestreden te zijn, terwijl zijn eigenlijke werk over massa-psychologie aan den Weener onbekend was. Bij voortdurend werkt Freud met vage gymnasiale herinneringen, inplaats van b.v. ethnografen ter hand te nemen.¹⁾

De gevolgen blijven niet: Freud neemt allerlei ethnografica als vaststaand aan, die òf niet juist zijn, òf niet algemeen voorkomen en dus niet typisch zijn.²⁾ Hier volgt een heele zondenlijst:

1. Totemisme, exogamie en taboe zijn begrippen die niet scherp genoeg omschreven zijn om zonder meer van den eenen auteur op den anderen te mogen worden gebruikt. Freud moest dat weten, want hij bespreekt allerlei auteurs en hun definities, b.v. van totemisme³⁾: als de een er zoo gansch wat anders onder verstaat dan de ander, mag ik toch niet met de definitie van den eerste de conclusies van den tweede overnemen? Het ergste op dit gebied heeft Freud gezondigd met het totemistische stadium: hij neemt het over van W. Robertson Smith⁴⁾ en Wundt⁵⁾, wier totemisme bijna uitsluitend bestaat uit een soort belangstelling voor dieren („vereeering” is veel te positief⁶⁾), en iets dergelijks meent hij ook te

¹⁾ Zie b.v. blz. 147 en 176.

²⁾ Eenige van de bekendere geraadpleegde kritieken volgen hier:

A. L. Kroeber, „Totem and Taboo: an ethnologic psychoanalysis”, *Am. Anthropologist*, N. S. XXII 1920, p. 48—55.

A. A. Goldenweiser, „Early Civilization, an introduction to anthropology”, London 1922, herdrukt als „Freud's theories” in „History, Psychology and Culture”, 1933, waarin ook „Is Freud a psychologist?”

Robert H. Lowie, „Primitive Society”, 1921 spec. p. 87—89;

G. Róheim, (zelf een psycho-analyst), kritiek op „J. C. Fluegel's Psycho-analytic study of the Family”, *Journ. of Ps.an.* III 1922, p. 379—385;

Carl Clemen, zie blz. 170 aant. 5.

R. Thurnwald, „Ethnologie und Psycho-analyse” (in H. Prinzhorn, *Auswirkungen der Ps.an. in Wissenschaft und Leben*), 1928, S. 114-133);

H. Prinzhorn, l.c. S. 12—48.

³⁾ Hoofdstuk IV, blz. 177 sqq.

⁴⁾ Zie hoofdstuk II, blz. 33 sq.

⁵⁾ Zie hoofdstuk II, blz. 22 sqq.

⁶⁾ W. Robertson Smith spreekt, als McLennan, van „worship of animals and plants”, maar „worship” is een te kras woord voor de handelingen die zij bedoelen, als niet opeten, niet dooden, e.d.

vinden bij Árpád en Hans¹⁾), en hij concludeert daar weer uit dat ontogenese en phylogenese beide een totemistisch stadium kennen, om dan vroolijk, bij dat vage totemisme, nog exogamie en taboe te zetten. Hij heeft getracht incestneiging aan te toonen bij neurotici en kinderen,²⁾ een soort taboe bij bepaalde neurotici,³⁾ een soort totemisme dus bij kinderen⁴⁾ — en hij combineert dat alles tot een typisch „totemistisch complex”, dat we aantreffen èn bij onze voorvaderen, èn bij de moderne primitieven, èn bij neurotici, èn bij kinderen! Zelfs Róheim⁵⁾ was dat te kras, die, getuige zijn „Australian Totemism”,⁶⁾ veel te waardeeren vindt in Freud.

2. Totemisme en exogamie hooren ook niet altijd bij elkaar; Ankermann e.a.⁷⁾ hebben dat voor bepaalde gebieden ontkend.

3. Totemisme en taboe komen niet altijd samen voor; zelfs de woorden en begrippen zijn uit andere streken. Totemisme heet typeerend voor de N. W. Indianenstammen en de Australiërs; taboe is vooral in Polynesië verspreid, zie ook onder 5.

4. Freud acht „kinship” ouder dan het gezin, d.w.z. hij stelt de horde vóór het gezin. Velen ontkennen dat, en mij dunkt terecht: er is een natuurlijk gezin,⁸⁾ en zelfs daar waar veranderingen veel voorkomen (b.v. in Amerika blijft een natuurlijke band bestaan b.v. met de moeder gedurende de eerste zes jaar van het kinderbestaan.

5. Totemisme treffen we bij volkjes die ongetwijfeld

¹⁾ Hoofdstuk IV, blz. 127 sqq.

²⁾ Hoofdstuk III, blz. 56 sq.

³⁾ Hoofdstuk III, blz. 60 sqq.

⁴⁾ Hoofdstuk IV, blz. 125 sqq.

⁵⁾ Zie zijn kritiek op J. C. Fluegel's *Ps.an. Study etc.*, boven blz. 115 aant. 2, en blz. 211 aant. 2.

⁶⁾ „Australian Totemism, a psycho-analytic study in anthropology”, 1925.

⁷⁾ Zie o.a. Ankermann en Swanton, blz. 36 aant. 3. Ook Frazer ontkent het als regel, zie blz. 36 sq.

⁸⁾ B.v. Malinowski, „The family among the Australian Aborigines”, 1913 (niet ps.an.), „The father in primitive Society”, 1927, „Sex and Repression in savage Society”, 1927, „The sexual Life of Savages in N.W. Australia”, 1929, art. v. „Kinship” in „Enc. brit.”, 13th ed., 1929.

primitief zijn, zooals de Bosjesmannen, niet aan; slechts bij verschillende, even ongetwijfeld, hooger staande volken.

6. Kleinigheden als de afwezigheid van kannibalisme en totemisme bij laag staande volkes weerhouden Freud gansch niet. Goldenweiser²⁾ ontkent dat verwanten gegeten worden, maar daar kan geen twijfel aan zijn, al wil men nóg kritischer zijn dan Prof. Steinmetz.³⁾ Maar nóch totemisme nóch kannibalisme zijn *typisch* voor lage volkes, laat staan het opeten van de naaste verwanten. En dáar komt het op aan!

7. Totemoffer en totemmaaltijd komen zeer weinig voor, en zijn dus ook al weer niet typisch.⁴⁾

8. Freud onderscheidt Magie en Zauberei,⁵⁾ wat slechts onjuist is en verwarrend werkt, en gebruikt de term „animisme” in een andere dan de gebruikelijke zin.⁶⁾

9. We hoorden graag waarom magie zonder kritiek aanvaard wordt,⁷⁾ maar dat vernemen we weer niet. Bovendien is dat „zonder kritiek” ook maar ten deele juist, zie boven.⁸⁾

10. Freud heeft het taboe slecht bekeken, en vooral heeft hij niet nagegaan hoe en waar het schoonmoeder-taboe, dat hij zoo belangrijk acht, voorkomt.⁹⁾ Het vreemde ligt ook niet uitsluitend in de overeenstemming tusschen de volkes, maar

1) Evans Pritchard, „The nature of kinship-extensions”, *Man* XXXII 1932, no. 7, wat een vervolg is op „The study of kinship in primitive societies”, *Man*, XXIX, Nov. 1929.

2) Goldenweiser, „History, Psychologie and Culture”, p. 206, doch Prof. Steinmetz, „Endokannibalismus”, 1895, somt niet enkel vele derg. volkes op, maar geeft bij sommige, als enkele Australische stammetjes, op, in welke volgorde er gegeten mag worden van het lijkje, waarbij een speciale plaats ingeruimd is aan de ouders.

3) Bovenstaande studie van Steinmetz, die met zorg de betrouwbaarheid van de bronnen heeft nagegaan. Als zoodanig is de studie zelfs methodisch voorbeeldig. — Doch vooral de hoogere volken blijken kannibalistisch te zijn.

4) Zie hoofdstuk IV, blz. 133 en aant. aldaar.

5) Zie hoofdstuk IV, blz. 98 sq.

6) Zie blz. 95 sqq.

7) Zie hoofdstuk IV, blz. 101 sqq.

8) Zie blz. 208, en aant. 1 aldaar.

9) R. H. Lowie, „Primitive Society”, 1921, p. 87—89.

dikwijls in de onverklaarbare verschillen: Lowie wijst b.v. op het wonderlijke, dat de Shoshoni het schoonmoeder-taboe kenden, de naburige en verwante Comanchen niet. Lowie concludeert er uit dat dit taboe dus niet typeerend kan zijn, zooals Freud beweert.¹⁾ Hij ontkent ook dat er ambivalentie bestaat b.v. van den schoonzoon tegenover de schoonmoeder, en hij neemt uitsluitend eerbied aan bij deze Indianen; Freud zou natuurlijk zeggen dat deze waarneming niets bewijst, want dat andere gevoelens onbewust en verdrongen zijn!

11. Freud spreekt over taboes²⁾ alsof ze overal gelijk zijn en alsof ze per se onlogisch zijn, wat gansch onjuist is. Ofschoon hij wel aanneemt dat ze niet altijd en overal even belangrijk zijn, komt hij toch niet b.v. tot de relativiteit der taboes, die vooral Van Gennep belicht heeft.³⁾ Pater Geurtjens⁴⁾ heeft ons herhaaldelijk verteld, hoe weinig serieus sommige taboes eigenlijk zijn, en voorbeelden gegeven hoe een taboe, op b.v. veldvruchten gelegd, practisch een vorm eigendomsrecht is; men kan dergelijke dingen bij allerlei schrijvers vinden. Freud spreekt van taboe-overtreding, waarbij de schuldige niet automatisch zijn verdiende loon gekregen blijkt te hebben, waarop de gemeenschap „helpt”⁵⁾; alweer had eenige ethnografische kennis hem kunnen leeren hoe makkelijk soms de o.i. zwaarste overtredingen „gezoend” worden. In Nigerië bestaat exogamie, maar als er twijfel is over de al of niet verwantschap van de echtgenooten, dan breken die samen een pot of zooiets, en dan is het zaakje in orde.⁶⁾

12. Bare onzin is het om te zeggen: „Alle Tiere sind ursprünglich heilig”⁷⁾, en zelfs als Freud bedoelt „alle

¹⁾ Hoofdstuk III, blz. 53 sqq.

²⁾ Hoofdstuk III, blz. 57 sq.

³⁾ A. van Gennep, „Tabou et totémisme à Madagascar”, 1904.

⁴⁾ Pater Geurtjens, „Uit een vreemde wereld”, 1921 (d.w.z. „de Kei-eilanden”).

⁵⁾ Hoofdstuk III, blz. 89.

⁶⁾ Seligman, „Anthrop. Perspective and psychological theory”, Journ. R. anthrop. Inst. LXII, 1932, p. 201.

⁷⁾ Hoofdstuk IV, blz. 134.

heiligen und unreinen Tiere", blijft het onjuist. Over massa's dieren en planten „wordt niet gepraat." De Hollandsche boer praat van „ongedierte", zonder eenige andere bedoeling dan dat het geen „beesten" zijn, d.w.z. dieren waar hij zich voor interesseert.

13. Een dergelijk fout begaat Freud als hij zegt, dat iedere god een heilig dier heeft.¹⁾ Als hij even de moeite had genomen b.v. het Indische pantheon na te gaan, zou hij zijn fout al bemerkt hebben, maar Freud slaat nooit na.

14. De mannenverbonden zijn ook al weer slecht bekeken door Freud²⁾: vooral in verband met de Grieken³⁾ is veel gepraat over dergelijke verbonden, maar bij kleine horden is het instituut niet mogelijk.⁴⁾ Bovendien komen mannenverbonden en totemisme zeker niet als regel samen voor.

15. De Arunta heeten soms primitief,⁵⁾ soms „die ontwikkelsten der australischen Stämme".⁶⁾ Het is een heel moeilijke quaestie hoe primitief een bepaald volkje is, maar juist over die Australiërs is een heele literatuur,⁷⁾ in verband met de al of niet primitiviteit van hun dikwijls zeer eigenaardige sociale organisaties. En al wären ze primitief, dan was het nog uiterst gevaarlijk om resultaten uit gegevens over deze eene groep van volkjes te durven proclameeren als algemeen geldend, zonder nader onderzoek bij andere groepen.

16. Freud doet alsof landbouw oorspronkelijk mannenwerk⁸⁾ is, terwijl men gewoonlijk aanneemt dat de eerste

¹⁾ Blz. 154.

²⁾ Hoofdstuk IV blz. 138 sqq. De oerhorden waren toch klein! anders zijn ze niet te denken met de sexueele verhoudingen als Freud ze teekent, b.v. blz. 188.

³⁾ B.v. door Plato's „Symposion!"

⁴⁾ Zie Thurnwald, v. „Männerbund", in Eberts „Reallexikon". Verg. blz. 139. aant. 3.

⁵⁾ Blz. 51; Wundt — zie blz. 27 — neemt aan dat ze primitief zijn, wat Freud mee schijnt over te nemen, want Wundts teekening gaat vrijwel op deze stammen terug. — Zie blz. 36, en ibid. aant. 2, blz. 120 aant. 5, en 121!

⁶⁾ Blz. 121.

⁷⁾ Zie blz. 50 sq. met aant.

⁸⁾ Hoofdstuk IV, blz. 160.

landbouwers vrouwen waren. ¹⁾ Zoo wordt zijn bewering over de oorsprong der moedergodinnen nog twijfelachtiger. ²⁾

17. Freud neemt aan, dat de verschillende generaties vrijwel dezelfde psychische eigenschappen en vermogens hebben — ofschoon hij zoo nu en dan toch ook weer spreekt van blijvende psychische veranderingen. Kroeber ³⁾ en Goldenweiser ⁴⁾ verwerpen deze gelijkheid, althans ze noemen haar onbewezen. Goldenweiser zegt zelfs: „The assumption of a psychic continuity between the generations is but an alluring phantasy. The willingness to accept it as true, in the face of contradictory historic and biologic evidence, may therefore be regarded as a curious example of that 'omnipotence of thought' which Freud identifies with the primitive mind — and that of the neurotic.” ⁵⁾ En verder: „For all we know or can convincingly assume, one generation receives nothing from its precursor beyond the general psycho-physical inheritance of the race, plus the accumulated cultural possessions acquired through education and the other channels of cultural transfer.” ⁶⁾

18. Ergerlijk is dat Freud zijn primitieven bij herhaling aanziet voor dwazen. Onze laagst staande volkjes zijn nog altijd min of meer logische mensen, en Porteus b.v. heeft weer eens speciaal aangetoond hoe verstandig toch eigenlijk die Australiërs zijn! o.a. in hun aanpassing aan hun omgeving. ⁷⁾

19. Het ergst is dat Freud incompetent is en nergens behoorlijk onderzocht heeft de juistheid van zijn beweringen, laat staan dat hij zijn beweringen werkelijk bewezen heeft.

¹⁾ McDougall, Over Freuds „Totem and Taboo” *Mind* N. S. XXIX 1920, p. 344—350.

²⁾ Hoofdstuk IV blz. 143 en hoofdstuk V blz. 175 sq.

³⁾ A. L. Kroeber, „Totem and Taboo: an ethnologic psychoanalysis”, *Am. Anthr.* N. S. XXII 1920, p. 48—55.

⁴⁾ Goldenweiser, boven blz. 211 aant. 2.

⁵⁾ „History, Psychology and Culture”, p. 207 sq. (Het is iets anders oorspronkelijk geredigeerd in 1922).

⁶⁾ „History”, etc., p. 207.

⁷⁾ Stanley D. Porteus, „The Psychology of a primitive People”, 1931, zie blz. 50 aant. 2.

Dat zijn grove en groote fouten. Hoe kwam Freud er toe? omdat hij m.i. bij voortduring primitieven en neurotici¹⁾ als gelijken beschouwde, en zijn minachting voor hen niet geringer werd door de gelijkstelling met kinderen! Er gaat een anecdote over Haeckel, die de gelijkheid van twee foetusjes wilde demonstreeren (ik meen van een guineesch biggetje en van een mensch), en twee maal hetzelfde plaatje liet afdrukken, want dat was het duidelijkste! Freud heeft ook geen bewijzen noodig gehad²⁾: hij wilde demonstreeren. Zoo kwam hij tot zijn bevreemdende keuze uit de kenmerken van taboe,³⁾ totemisme⁴⁾ enz., tot zijn rare beschrijving van magie⁵⁾ en taboe⁶⁾ (zie boven no. 8 en 10), van de „Allmacht der Gedanken” bij primitieven;⁷⁾ zoo kon hij spreken van een homosexuele broederhorde die overgaat tot exogamie,⁸⁾ alsof die voorvaderen grübelnde Neurotiker waren die het voor en tegen van huwelijk en gezin gingen overwegen. Eigenlijk wilde Freud het ook niet hebben over al die dingen als totemisme en zoo: hij ging uit van exogamie, de afkeer van incest, en toen de exogamie niet zoo algemeen bleek als het totemisme, waarmee het nogal eens samen genoemd werd (en in de eerste plaats door Frazer), veranderde de studie van karakter; ook het taboe was niet algemeen genoeg, als hij het niet verbond met totemisme.⁹⁾

¹⁾ Th. Reik, „Freud als Kulturkritiker”, 1930, heeft een brief opgenomen van Freud over Dostojewski, waarin S. 64: „Ich hätte ihm auch vorzuwerfen, dass sich seine Einsicht so sehr auf das abnormale Seelenleben einschränkt ... Sie haben auch Recht mit der Vermutung dass ich Dostojewski ... eigentlich nicht mag. Das kommt daher, dass sich meine Geduld mit pathologischen Naturen in der Analyse erschöpft. In Kunst und Leben bin ich gegen sie intolerant.”

²⁾ Mijn bezwaren b.v. hoofdstuk III, blz. 64, 66; hoofdstuk IV, blz. 115 sq, 118 sq, 120, 139, 148 sq, 176.

³⁾ Blz. 58.

⁴⁾ Blz. 66 en 122.

⁵⁾ Blz. 97 sqq, en verg. blz. 208 en ibid. aant. 1.

⁶⁾ Blz. 44 sqq, 61 sq, en blz. 214.

⁷⁾ Blz. 108 sq.

⁸⁾ Blz. 143.

⁹⁾ Mede onder invloed van Jung, zie hoofdstuk IV, vooral blz. 148 sqq, en 161 sq.

Door die m.i. onjuiste gelijkstelling van neurotici, kinderen en primitieven komt hij tot wonderlijke verdere „gelijkstellingen”: modern bijgeloof en primitief geloof,¹⁾ spel en magie.²⁾ Ik heb reeds opgemerkt dat het kinderspel geen reëel doel heeft, en de magie wel. Van „bijgeloof” kun je hetzelfde zeggen: ons moderne bijgeloof is vaak magie (en hoe weinig meest door de normalen au sérieux genomen!), maar zeker niet te vergelijken bij normale menschen met de dood-ernstige handelingen van de lagere volken. Zoo ook bij de kwestie van de ambivalentie tegenover de dooden: in de primitieve stammetjes moeten dooden geen zeldzaamheid zijn, en de vrij groote onverschilligheid tegenover vele dooden m.i. blijkt ook uit het feit dat soms de kinderen opgegeten worden;³⁾ aan den anderen kant was, en is, er dikwijls een geloof aan het voortbestaan der machtigen, die gevreesd worden. Wij daarentegen ontmoeten den dood minder, in onze kleine gezinnen met hun medische verzorging zelfs heel weinig, maar een persoonlijk voortleven, met haat gevoelens tegenover de overlevenden, wordt minder aangenomen. (Overigens laat Freud de angst voor de wraak der dooden vrijwel geheel buiten beschouwing bij zijn neurotici.⁴⁾) De kwestie van die ambivalentie lijkt mij dus veel ingewikkelder dan Freud ons wil doen gelooven bij zijn vergelijken van modernen met primitieven.

Nogmaals: Freud schrijft zijn invallen op, zonder kritiek, geheel zonder bewijsmateriaal aan te voeren soms, maar altijd zonder voldoende bewijsmateriaal! Hij had behooren te doen wat Seligman geprobeerd heeft: bewijsmateriaal verzamelen,

¹⁾ Blz. 113.

²⁾ Blz. 101 sqq. 115.

³⁾ Wederom: Steinmetz, „Entdokannibalismus”, zie blz. 39 aant. 2, en blz. 213 aant. 2. Merkwaardig is dat b.v. bij Katholieken de ongedoopte kinderen ook zoo betrekkelijk onverschillig behandeld worden: ze komen niet in den Hemel, maar ze blijven buiten.

⁴⁾ Niet bij zijn primitieven gelukkig! zie b.v. blz. 81, al is het daar wederom op gezag van Wundt. — Blz. 104 voor neurotici en doodsangst.

⁵⁾ B.v. over Christus, hoofdstuk IV, blz. 162, en over het vuur, hoofdstuk V, blz. 183 sqq.

of uit de gepubliceerde bronnen, of door nieuw onderzoek.¹⁾

Maar er zijn mensen toch als Róheim, Malinowski, Fluegel, en niet te vergeten Seligman, die Freud belangrijk vinden voor de ethnologie! zelfs Goldenweiser accepteert de „Allmacht der Gedanken”, al vindt hij haar net zoo goed bij normalen als bij primitieven en neurotici.²⁾ Groves³⁾ meent te moeten prijzen dat eindelijk eens aandacht geschonken is aan de sublimatie der driften. Al zijn dan de ethnologische conclusies van Freud onaanvaardbaar, door zijn zeer gebrekkige kennis, — de psychologische „vingerwijzigingen” moeten dan blijkbaar door verschillenden van belang geacht worden.

Daar is ten eerste het Oedipous-complex. Misschien zijn er lezers die er iets „in” vinden — ik persoonlijk ben niet overtuigd van de algemeene verbreidheid. Ik wil graag aannemen, dat het voorkomt, ja, dat het veel voorkomt bij neurosen en psychosen, maar Freud, noch een ander, heeft me overtuigd van de normaliteit van dit conflict bij alle opgroeienden en bij de primitieven. Zien we het Oedipous-complex als een binding aan het gezin, en het opgroeien o.a. als een loswording van het gezin en een zich wenden tot de maatschappij⁴⁾ — natuurlijk, dan zal niemand het ontkennen, maar dan wordt het een spelen met woorden. Voor een echt Oedipous-complex hebben we een patriarchale familie nodig,⁵⁾ wat Freud mee geleid heeft tot zijn dierbare oerhorde, die eigenlijk een patriarchale familie is. Malinowski meende dan ook een ander complex te moeten aannemen in een matrilineaire maat-

¹⁾ C. G. Seligman, „Anthr. Perspective”, etc. 1932, heeft dit getracht voor enkele quaesties.

²⁾ „History, Psychology and Culture”, p. 202.

³⁾ Groves, „Sociology and psychoanalytic psychology, an interpretation of the Freudian hypothesis”, Am. Journ. of Sociology XXIII, 1917, p. 107—116.

⁴⁾ Zie hoofdstuk V, blz. 197 sq.

⁵⁾ O.a. Havelock Ellis, „Psychology of Sex”, 1933, p. 81 zegt dit nog eens. — Blz. 188 en 193 teekent Freud ons den oervader als een despoot een karikatuur van een patriarch.

schappij, maar dat mocht natuurlijk niet, want dan zou de algemeene geldigheid van het Oedipous-complex opgegeven worden.¹⁾

De consequenties van het Oedipous-complex lijken me ook vreemd: de incestneiging is aangeboren, maar het verbod moet telkens opnieuw ons geleerd worden²⁾; ook de ambivalentie zou normaal onbewust zijn,³⁾ en in mindere of sterkere mate aangetoond,⁴⁾ doch Freud erkent weer op een andere plaats over het ontstaan van de ambivalentie niets te weten.⁵⁾ Ongetwijfeld zal dit alles wel voorkomen, maar de vraag is of het normaal van genoeg belang is om er een heele evolutie-theorie op te bouwen. Mij dunkt van niet, zooals ik in het voorgaande herhaaldelijk bij de „bewijzen” heb in het midden gebracht.

De kindersexualiteit berust voor een groot deel op een naamkwestie. Mij dunkt dat ieder mensch bij sexualiteit denkt aan genitalisch gerichte sexualiteit, en daar is geen sprake van bij kinderen. Voor ons heeft ze ook slechts belang in verband met de gelijkstelling der ontogenese en phylogenese, wat Freud later ten deele teruggenomen heeft⁶⁾; eerst sprak hij van drie parallele stadia bij kind en menschheid,⁷⁾ en later zegt hij: „Der Entwicklungsprozesz des Einzelnen darf also seine besonderen Züge haben, die sich im Kulturprozesz der Menschheit nicht wiederfinden; nur insofern dieser erstere Vorgang den Anschlusz an die Gemeinschaft zum Ziel hat, musz er mit dem letzteren zusammenfallen.”⁸⁾ Ik heb reeds opgemerkt dat zelfs voor dat laatste „musz” heel wat bewijsmateriaal verzameld diende te worden.

De gelijkstelling van neuroticus en „primitief” lijkt mij ook

1) Zie blz. 205. aant. 3.

2) Blz. 62 sqq. — Zie ook MacDougall, „Totem and Taboo”, Mind. 1920, zie blz. 216 aant. 1.

3) Blz. 63 sqq.

4) Blz. 146 sq.

5) Blz. 164.

6) Hoofdstuk V, blz. 198.

7) Blz. 107.

8) Hoofdstuk V, blz. 198.

niet gelukkig. De neuroticus is typisch asociaal,¹⁾ volgens Freud, maar de primitief niet, eerder hypersociaal! Overigens kan ik verwijzen naar de voorafgaande bladzijden voor het gebrek aan kennis van den „primitief” bij Freud. De neuroticus leeft in een wereld, door hem en uit hem geschapen: hij kan zich met recht „een God in het diepst van zijn gedachten” noemen :

Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten,
En zit in 't binnenst van mijn ziel ten troon
Over mij-zelf en 't al, naar rijksgeboën
Van eigen strijd en zege, uit eigen krachten, —

En als een heir van donker-wilde machten
Joelt aan mij op en valt terug, gevloën
Voor 't heffen van mijn hand en heldre kroon:
Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten.²⁾

Zijn „spoken” reizen met hem mee :

Vlugt dan, reis vry naar afgelegen staten,
Zeil door de middellyn naar 't verre Zuiderland,
Hun denkbeeld zal u nooit verlaten :
Het staat, het wacht u reeds op strand.³⁾

Zoo gaat het niet met den wilde: zijn taboes en goden hooren bij zijn volk en zijn stam, en komt hij in een andere omgeving, dan accepteert hij het, dat daar andere gebruiken heerschen; ⁴⁾ hoe kunnen wij Europeanen niet gemakkelijk volgens hem allerlei taboes, die voor hem gelden, overtreden zonder eenig hinderlijk gevolg!

Vooral in hoofdstuk V bleek hoe'n belangrijke rol Freud

¹⁾ Blz. 90 sq, 104.

²⁾ Kloos, Verzen I. Juist de rest van het gedicht toont aan dat de dichter geen neuroticus is.

³⁾ Willem van Haren, „Het menschelijk Leven”.

⁴⁾ Zie Sayce, „Arts and Crafts”, 1933, p. 224; (zie ook blz. 208 aant. 1) Sayce vertelt van binnentrekkers, die de toovenaars van de oorspr. bewoners van de streek eeren en te vriend houden.

toeschrijft aan het schuldbewustzijn en het geweten, bij de bespreking van „Das Unbehagen in der Kultur”.¹⁾ Maar Freud „verklaart” dit, ook voor de ethnologie belangrijke, probleem eigenlijk niet: hij verplaatst alleen het ontstaan van het zondebesef in de grijze oertijden, en de vraag *waarom* toen na die bewuste daad überhaupt schuldgevoel ontstaan zou, wordt niet beantwoord.²⁾ Dit maakt zijn verklaring even waardeloos als de „verklaring” van het „ontstaan van het leven” door zekere materialisten uit „sporen” die door de wereldruimte van het eene hemellichaam naar het andere gaan. Dan kunnen we evengoed zeggen dat de dingen er van het begin af geweest zijn — wat Freud zeker niet erkennen wil, waar hij de dierenstaten meent te kunnen vergelijken met menselijke gemeenschappen, en bij die dieren geen schuldgevoel aanneemt,³⁾ — wederom zonder enig bewijs voor een van deze twee beweringen.

Dit alles klinkt afdoende ter veroordeeling van Freud als ethnoloog. Dat Freuds theorieën toch bij serieuze ethnologen weerklink, zelfs een enkele maal instemming vonden, komt m.i. door de toenemende belangstelling voor quaesties van genetische ontwikkeling, waardoor zelfs aan de meest premature en phantastische, quasi historische, reconstructies aandacht wordt geschonken.

Daarbij bestaat, wellicht door de actualiteit van het moderne gezinsprobleem, een buitengewoon interesse voor een theorie, die in de gezinsverhoudingen en haar veranderingen belangrijke factoren meent te zien voor de cultuurontwikkeling.

Of in deze eeuw van detectieve-verhalen niet een groote aantrekkelijkheid ligt in het „verklaren” van onbewuste handelingen (bij onze medemenschen en bij de primitieven), wil ik daarlaten. Dat het in zijn meest populaire vorm begint te lijken op een „ik-zie-wat-jij-niet-ziet”-spelletje, is zeker, en in zijn wetenschappelijke vorm heeft het, zoo al niet de overtuigingskracht, dan toch de aangename pretentie, van de

¹⁾ Hoofdstuk V, blz. 195.

²⁾ Blz. 85, 141, 167, noch 193, is toch een verklaring!

³⁾ Hoofdstuk V, blz. 192.

meest onverwachte en vreemde uitingen van menselijkheid, door middel van het onbewuste,¹⁾ volkomen logisch te verklaren.

Aan Freud is dit op ethnologisch gebied zeer zeker niet gelukt. Zijn kennis van de ethnologie was te gering, zijn inzicht te beperkt; de problemen, die hij zag, vielen niet samen met de eigenlijke problemen van de ethnologie, daar hij altijd van het individu blijft uitgaan; zoo moesten zijn oplossingen wel waardeloos zijn.

Freud heeft de nadruk gelegd, vooral in zijn latere geschriften, op de vijandigheid tusschen onze driften en de cultuur, en op het feit dat slechts door bedwinging der natuurlijke driften cultuur mogelijk is. Dit is ook de grondslag van zijn „Totem und Tabu”, en door velen vóór hem reeds gezegd. Er zijn waarheden die telkens herhaald moeten worden. Hij heeft het trachten te zeggen in de taal der psycho-analyse. Waarom het voor de ethnologie tot een mislukking geworden is, heb ik getracht in de voorgaande bladzijden uit te leggen.

¹⁾ Goldenweiser („History, Psychology and Culture”, p. 434): „.... the unconscious — Freud's submerged psyche — does not operate like a psyche at all. It is most orderly, coherent, and deterministic, whereas the mind of awareness is casual, chaotic, and somewhat disjointed.” M.i. is Goldenweiser hier niet juist: het bewustzijn in Freudiaansche zin is een resultaat van verschillende krachten, en Goldenweiser kon even goed de mechanica verwijten te spreken van een voorwerp in rust e.d., omdat absolute rust in werkelijkheid niet voorkomt!

STELLINGEN.

I.

Ten onrechte ziet Freud in het Heilig Avondmaal een totemmaaltijd. (Freud, Totem und Tabu. 1912 Ges. Schr. X S. 186).

II.

Freuds methode om het taboe te verklaren is af te keuren. (Freud, Totem und Tabu, passim).

III.

Freuds verklaring van het totemisme is onaanvaardbaar. (Freud, Totem und Tabu, passim).

IV.

De oude geschiedenis, en in het bijzonder die van Egypte, bevat materiaal dat systematisch door de ethnologen benut dient te worden.

V.

De in Mr. L. Ph. C. van den Berghs „Oorkondenboek van Holland en Zeeland” opgenomen oorkonde van Dirk VII (I no. 195) moet gedateerd worden 27 Maart 1203.

VI.

De meening van Dr. H. J. Smit dat de Hollanders in de dertiende eeuw niet als kooplieden deelnamen aan het buitenlandsche handelsverkeer (Bijdr. Vad. Gesch. en Oudh. VII blz. 54), is onjuist.

VII.

Ten onrechte meent dr. I. J. Brugmans dat „de historici onder wie in den laatsten tijd . . . de opvatting zich baan breekt dat de losscheuring van België niet door principiële en fundamentele verschillen op staatskundig, godsdienstig en psychologisch terrein is veroorzaakt . . . weder aansluiting gevonden (hebben) met de opvatting, die Thorbecke reeds in 1830 huldigde” (Dr. I. J. Brugmans, Thorbecke, 1932, blz. 32).

THE HISTORY OF

THE CITY OF BOSTON, FROM THE FIRST SETTLEMENT TO THE PRESENT TIME.

BY SAMUEL JOHNSON, ESQ. OF BOSTON.

IN TWO VOLUMES.

LONDON: Printed by J. JOHNSON, in Pall-mall.

MDCCLXXV.

THE HISTORY OF THE CITY OF BOSTON, FROM THE FIRST SETTLEMENT TO THE PRESENT TIME.

IN TWO VOLUMES.

VIII.

De bewering dat „als grondslag voor een herstel van den ouden traditioneelen band Hohenzollern-Romanoff (het verdrag van Björkö) nog onbegrensde mogelijkheden (liet)” is onjuist. (Dr. H. E. Enthoven, Het verdrag van Björkö, 1930, blz. 18).

IX.

Het verband dat dr. S. Singer legt tusschen het verhaaltje van de Trymskvidha en een episode uit de Mahabharata (S. Singer, Die Grundlagen der Trymskvidha, Neophilologus XVII, 1931, blz. 47-48), is niet voldoende aangetoond.

X.

Het commentaar van F. Jónsson op Hávamál str. 67 heeft geen zin (Hávamál tolket af F. Jónsson, 1924, blz. 73).

XI.

H. C. Andersens vertelling „Laserne” (Ev. of Hist. V. blz. 115-117) is geschreven tusschen 8 en 10 September 1859.

XII.

Prof. Ebbe Hertzbergs meening dat het Lacrosse-spel in eenig opzicht kan wijzen op verband tusschen Noormannen en Indianen (Prof. E. Hertzberg, Nordboernes gamle Boldspil, in „Historiske Skrifter tilegnede og overleverede prof. dr. Ludvig Daae”, 1904. blz. 186 sqq.), is onjuist.

XIII.

De vraag, of en in hoeverre, men bij de beschouwing van de Nederlandsche letterkunde aandacht moet schenken aan die Nederlanders, die gebruik gemaakt hebben van een andere taal, verdient onze ernstige aandacht.

XIV.

Het is dwingend noodzakelijk dat het stijlonderwijs op de middelbare scholen beter verzorgd wordt, waarbij wettelijke maatregelen moeten helpen.

